Între ziduri
Giorgio Bassani
Traducere, prefaţă şi tabel cronologic de Rodica Locusteanu
Editura Minerva, Bucureşti.
Biblioteca pentru toţi, 1981

Giorgio Bassani
Îl romanzo di Ferrara (I) DENTRO LE MURA
Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1973
Versiune ebook: [O.9]

PREFAŢĂ

Opera lui Giorgio Bassani, scriitor contemporan de mare valoare, câştigător al celor mai importante premii literare italiene-Strega în 1956 pentru *Le storie ferraresi* (*Povestiri din Ferrara*); Viareggio în 1962 pentru romanul îl *giardino dei Finzi-Contini* (*Grădinile Finzi-Contini*); Campiello în 1968 pentru romanul l'airone (*Bâtlanul*) – este, în esenţă, un triumf al artei asupra Timpului şi asupra Morţii. Aceasta este lupta fundamentală a artistului, cea pe care se grefează şi care le absoarbe pe toate celelalte. Arta este aceea care salvează şi perpetuează viaţa, topeşte Durata în Timp, şi Timpul în Eternitate, face să fuzioneze clipa cu istoria, percepţia realurilor cu imaginaţia, inefabilul şi lirismul cu detaliul concret şi precis, misterul cu valenţele cognoscitive ale memoriei afective.

Convingurându-se în jurul anilor 1935 – 1940, poetica bassaniană este puternic marcată de momentul cultural-istoric. Situat pe poziţia antifascismului literar italian, antiretoric, anti-grandilocvent, Bassani se apleacă asupra lucrurilor umile, mărunte şi aproape uitate, alege solitudinea şi absenţa în locul conformismului fascist, adoptă o priză indirectă asupra realităţii, trecând-o printr-un filtru cultural simbolist şi ermetizant, în care se

recunosc îndeosebi ecouri din Baudelaire şi Rimbaud, ca şi din Rilke, Pronst, Joyce, Svevo ori Montale.

Perioada formativă este, astfel, dominată pe de o parte de estetica idealistă croceană şi, pe de altă parte, de negaţia poetică montaleană: „*Cio che non siamo, cio che non vogliamo*” („Ceea ce *nu* suntem, ceea ce *nu* vrem”).

Pentru a avea o imagine completă asupra începuturilor sale literare, mărturia conţinută într-un *Poscritto* (*Postscriptum*) autocritic din 1956, potrivit căreia: „În primăvara lui ’42 primul impuls de a scrie versuri mi-a venit mai mult din artă, din cultură decât din viaţă şi din realitate”, se cuvine corelată cu o alta, cuprinsă în intervenţia sa pe tema *Cinema e letteratura* (*Cinematograful şi literatura*) şi reeditată în volumul de eseistică Le *parole preparate* (*Cuvinte pregătite*): „scriind, nu mă angajam să *dau la iveală* tot ce aveam înăuntrul meu, deoarece eram convins că lucrurile pe care le aveam, sau credeam că le am în mine, *nu puteau*, şi, deci, *nu trebuiau* date la iveală”.

Sub semnul acestei poetici apar primele sale cărţi, *Una città în pianura* (*Un oraş în câmpie*) în 1940, sub pseudononimul Giacomo Marchi (adoptat din cauza persecuţiilor rasiale) şi *Storie dei poveri amanţi* (*Povestirile unor sărmani îndrăgostiţi*), alcătuită din poezii scrise în perioada 1942 – 1945. Ele dezvăluie un liric elegiac şi rafinat, mişcându-se deja pe câteva coordonate care vor rămâne constante: reîntoarcerea spre trecut, spre provincia italiană, spre pământul ferrarez (chiar dacă. Ferrara este indicată deocamdată printr-un simplu „F”, potrivit regulilor jocului ermetist), pământ al copilăriei şi tinereţii autorului, nativ şi formativ, leagăn al fiinţei şi spaţiu sacru al memoriei, în care se consumă iubiri triste, amiciţii adolescentine, ore măcinate de dezamăgire.

Spre ea se îndreaptă trenurile de seară, străbătând peisajul de câmpie voalat de lumina aurie, difuză şi egală –

descoperită în tablourile pictorilor ferrarezi şi bolognezi din secolele şaisprezece şi şaptesprezece – din poezia *Verso F* (*Către F*):

„Que sta e l'ora che vanno per calde erbe infinite nel mi-o paese gli ultimi treni, con fischi lenţi saluta.no la sera, affondano indolenţi în sonni dove tramontano rosse città turrite[1]

Se precizează ceasul preferat, ceasul crepusculului, cel pătruns în aceeaşi măsură de lumină şi umbră, aflat la mijloc, între zi şi noapte, ceasul care va deveni hotărâtor pentru destinul multor personaje viitoare.

Ferrara, „oraş iubit şi urât, mit dulce şi-s imbru al memoriei”, apare înconjurată de aura idilico-nostalgică a unei fericiri pierdute în *Dopo la fiera di San Giorgio* (*După sărbătoarea de Sf. Gheorghe*) şi *Sera a Porta Reno* (*Seară la Porta Reno*), plină de pacea şi calmul pe care le poate da numai locul unde sunt îngropaţi morţii familiei, în sonetul *Idillio* (*Idilă*), formează cadrul pentru trista iubire a Deborei, din povestirea la *storia di Debora* (*Povestea Deborei*) ei te.

Suferinţa exilului, închisoarea, participarea directă la mişcarea socialistă şi la lupta rezistenţei antifasciste distrug barierele izolării şi absenţei. Anii 1943, 1944 sunt hotărâtori pentru formaţia autorului. Începe acum o priză directă asupra realităţii, impusă de necesitatea istorică. Este momentul trecerii, după cum observă Renato Bertacchini, „de la poezia ca rezultantă a unor valori estetico-consolatoare şi idilico-transcendentale, la poezia ca stil al adevărului, înscrisă într-un anume eveniment şi într-un anume spaţiu, încorporată în drama unui destin viu

---

1 „Acesta e ceasul cînd străbat caldele, nesfîrşitele ierburi / de prin ţinutul meu cele din urmă trenuri, salută seara / cu un fluierat lent, se afundă indolente / în vise unde apun oraşe roşii, încărcate de turnuri".

aflat în criză religioaisă şi istorică”[2].

— Volumele *Roma, inverno ’44* (*Roma, iarna lui ’44*) şi *Te lucis ante* sunt expresia acestui contact direct cu o realitate dramatică, prezentă, concretă. Primul cuprinde mărturii în stil jurnalistic despre luptele de la Cassino, retragerea armatei germane, recrudescenţa fascismului în timpu1. Republicii de la Salo, mişcarea de rezistenţă, jertfele tovarăşilor de drum, experienţa din închisoare; al doilea încearcă să concilieze formula poetică ermetistă cu noua vocaţie a realului. Astfel, într-una din cele mai frumoase poezii ale volumului, *Luce che i caldi tetti* (*Lumină, ce acoperişurile calde*), jocul de umbre şi lumini închide ca un nucleu central amintirea iscoadei care venea în fiecare noapte la ferestruica celulei spre a-i propune ireale planuri de evadare:

„*Luce che i caldi tetti della città saluţi*.

Ombra che îi *tramuti*...

(Un passo, solo un poco Piu stanco, e soffilă, dalia spia: «Sei libero non e che un gioco, va ...»)

Non hai pace. Prometti cieco, ancora. Tu dai sempre cio che non hai: luce, ombra, libertă”[3].

Bassani însuşi va considera – în acelaşi *Poscritto*, citat mai înainte – momentul respectiv ca pe un moment de cotitură, de întoarcere cu 180°, de negare totală a poeticii precedente: „Dacă mă gândesc la anii imediat după război, în timpul cărora am scris poeziile strânse în acest al doilea volum, îmi dau seama că munca mea s-a desfăşurat într-o direcţie esenţialmente opusă celei din prima carte. Interveniseră războiul şi închisoarea. Dacă voiam să

---

2 Renato Bertacchini, Giorgio Bassani în Letteratura italiana, cap. I Contemporanei, Marzorati editore, Milano, 1972, pag. 801.

3 „Lumină ce acoperişurile calde / ale oraşului le saluţi / umbră ce le preschimbi... / (Un pas, doar cu ceva / mai ostenit ; 'şi şopotul / iscoadei : «Eşti liber, / haide, nu-i decît un joc...») ISi-ai pace. Orbule / tot mai promiţi. Dai mereu / tot ce n-ai : / lumină, umbră, libertate".

surprind noua realitate ce se impunea spiritului meu, toată această nouă realitate a mea şi a lumii, trebuia să lupt fără mila, fără nicio concesie făcută firii mele, împotriva paradisului gustului şi culturii, împotriva paradisului facil al afectelor primordiale împlinindu-se în mod inevitabil, pe un fond idilic. Sfâşierea ţesăturii delicate, ura faţă de tot ce iubeam mai mult: a fost un risc necesar.”[4]

Opinie de o „poetică” exagerare, după părerea noastră, care a alimentat o întreagă critică a „fracturii” personalităţii bassaniene a „contradicţiei fundamentale”, încă nerezolvate, dintre scriitor şi istorie, lirism şi naraţiune, inetabil şi viaţă, mister poetic şi cunoaştere.

— De fapt în poetica bassaniană nu există fractură, ei. continuitate, îmbogăţire, încercare de echilibru, rafinată sinteză. În constituirea ei, relaţia scriitorului cu istoria este decisivă şi, în acelaşi timp, simptomatică pentru o întreagă generaţie artistică, aşa-numita „generaţie de mijloc”. Scriitorii acestei generaţii, Giorgio Bassani ca şi Giuseppe Berto, Carlo Cassola, Italo Calvino, Mario Tobino, sau Vasco Pratolini, nu pot fi înţeleşi decât pe fundalul istoric al luptei de rezistenţă, al idealurilor antifasciste şi decepţiei postbelice. Criza se precipită în jurul anilor 1956 – 1957, când configuraţia şi dinamica societăţii italiene apăreau cu suficientă limpezime, fiind simţite ca o involuţie politică şi socială faţă de iluziile anterioare. Criza profundă, marcată de retragerea în sine însuşi, de o aplecare meditativă asupra unei felii mai înguste de realitate, de căutarea unui adevăr poetic personal, atinge, implicit, structurile narative şi limbajul, dovedindu-se constructivă, nu distructivă, având o valoare pozitivă, nu negativă în plan estetic. Determinanta ideologică se împleteşte cu cea biologică. Aflaţi la vârsta

---

4 Scriere datînd din 1952 şi inclusă în ediţia completă a poeziilor lui G. Bassani, L’alba ai vetri (Zori la geamuri), Einaudi, Torino, 1963, pag. 87.

tinereţii în timpul războiului, scriitorii acestei generaţii ating în preajma anilor ’60 vârsta maturităţii, ceea ce înseamnă nu numai un plus de experienţă umană, ci şi o stăpânire deplină a mijloacelor de expresie, a meşteşugului artistic, capabil de cele mai subtile mlădieri. De aceea, în jurul anilor ’60 opera acestor autori poate fi considerată, aşa cum opinează Claudio Marabini, „nu ca o sărăcie şi vlăguire a forţei narative, ci ca o cucerire corelativă a unei realităţi mai adânci, ascunsă în străfundurile sufletului, în cutele memoriei sau în meandrele materiei înseşi din care suntem făcuţi”.[5]

Angajat în polemica împotriva literaturităţii şi a poeziei „pure” pe care o socoate „o himeră demnă de literaţi şi de critici, nu de poeţi”, Giorgio Bassani se pronunţă pentru o artă legată de realitate şi istorie. El caută, astfel, o formă literară în care să fuzioneze istoria, existenţa, viaţa socială, absolutul tainic al sufletului omenesc şi geografia precisă a locurilor. Şi reuşeşte să creeze această formă literară unică, rezultată dintr-un rafinat şi fragil echilibru între obiectiv şi subiectiv, istorie şi elegie, luciditate critică şi compasiune lirică, raţiune şi pasiune, real inefabil, adevăr şi mister, proză şi poezie. Neputinţa de a participa în planul prezentului istoric la o luptă în care nu mai crede îl îndeamnă să se întoarcă spre treicut, însă spre un trecut real, uman, un trecut care îi aparţine, şi pe care îl poate sonda, judeca, şi, totodată, salva de la uitare şi moarte, eternizându-l prin literatură. Aşa se nasc povestirile din Ferrara, retipărite în 1973 sub titlul *Ventro la mura* (*Între ziduri*) [6] – şi integrate în Romanul Ferrarei (*11 romanzo di Ferrara*).

Schimbând titlul cărţii din *Povestiri din Ferrara* în

5 Claudio Marabini, Gli Anni Sessanta, narrativa e storia, Ri- zzoli, Milano, 1969, pag. 8.

6 Pentru variante şi datele apariţiilor editoriale vezi taoelul cronologic.

între ziduri – Roman al Ferrarei, Bassani propune o nouă lectură, mai unitară, mai organică a materialului, într-o cheie romanescă, cu un cadru ferrarez, o istorie recentă cuprinsă în arcul de timp al primei jumătăţi a secolului (doar destinul lui Elia Corcos este împins ceva mai înapoi, în ultimul deceniu al secolului trecut), şi personaje reprezentative pentru fiecare secvenţă temporală, pătură socială şi categorie rasială. Între zidurile oraşului trăieşte nu numai comunitatea ebraică, oraşul nu se reduce la ea, aşa cum s-a insinuat uneori. Lida Mantovani şi Oreste Benetti aparţin micilor meşteşugari italieni catolici, Gemma Brondi şi Maria Mantovani provin din familii de ţărani din împrejurimile Ferrarei, etc. Între Ferrara şi câmpia ferrareză există o relaţie permanentă, o reţea de canale de comunicaţie prin care circulă sângele viu al vieţii, chiar dacă între ţărani şi „domnii11 din oraş se păstrează o anume distanţă socială. La periferia oraşului se simt deja miresmele câmpiei, încep grădinile de zarzavat care continuă în afara zidurilor. Porţile (Porta San Reno, Porta San Giorgio, sau Porta San Benedetto) asigură această letgătură vitală şi paşnică între oraş şi câmpia din jur. Ele nu sparg şi nu neagă închiderea oraşului, sunt puncte anume alese, voite, „construite” de om în vederea permiterii fluxului necesar şi firesc al vieţii. Porţile sunt construcţii nu distrugeri, ele consfinţesc nu anulează închiderea. Ea este revendicată chiar de la început, de noul titlu al cărţii: *între ziduri*, ca una din ideile centrale ale poeticii bassaniene.

În universul material de lucruri solide în care se mişcă fiinţa, zidul este un element dominant. Pentru autor, ca şi pentru personajele sale, zidul, vechile ziduri medievale ale oraşului au valoarea unui fapt de civilizaţie şi, ca atare, un sens protector, de apărare a fiinţei împotriva agresiunilor din afară, fie din partea oraşelor vecine, precum odinioară, fie, în general, din partea

Istoriei. Simbolul zidului este, însă, ambivalent. Protecţia este totodată închidere, subliniată de autor prin prepoziţia *dentro*, „între”, ea se poate transforma într-o închisoare, într-o cursă fără putinţă de scăpare, aşa cum va deveni, de altfel, pentru majoritatea membrilor comunităţii israelite din oraş, arestaţi de nemţi, şi trimişi la moarte în Germania. Protecţia se dovedeşte iluzorie. Războiul face „breşe largi” în zidul de incintă, porţile sunt sfărâmate, oraşul este „descoperit”, expus loviturilor din afară, el devine capcană pentru cei dinăuntru, este strivit, inert, de nerecunoscut. Aşa îi apare lui Geo Josz în momentul reîntoarcerii: un poligon din piatră roşu-închis, semănând cu un fier de călcat ce strivea cu o lugubră inerţie verdele câmpului. Camionul în mers pare că se prăbuşeşte, se năpusteşte asupra oraşului descoperit. „Autocamionul se apropia iute de oraş şi, accelerând pe ultima porţiune de asfalt în linie dreaptă, rămasă intactă, parcă se prăvălea din înălţime peste oraş: prin breşele largi, deschise în bastioanele sfărâmate, se puteau zări străzi şi pieţe, distruse într-un asemenea hal de bombardamente, că deveneau aproape de nerecunoscut”.

Întrucât zidurile oraşului se vor dovedi vulnerabile, personajele lui Giorgio Bassani se vor retrage în locuinţă, casă, cameră, turn ori subsol, interpunând între ei şi viaţă, între ei şi Istorie, cât mai multe învelişuri protectoare.

Tensiunea spaţiului la Bassani este profund psihologică. În încercarea lor disperată de a-şi salva fiinţa, în integritatea ei fizică sau spirituală, personajele bassaniene se refugiază în fundul unor închipuite labirinte, se izolează într-o solitudine aproape perfectă, ridică în cale atâtea bariere, încât pare aproape incredibil că viaţa şi Istoria pătrund până la ele, anulează orice zid protector ca pe o iluzie sortită eşecului şi, într-un fel sau altul, îi înseamnă, le marchează destinul, conducându-i rareori spre o rezolvare fericită (Lida Mantovani, Bruno Lattes),

cel mai adesea spre moarte (Corcos, Josz, Clelia Trotti, cei unsprezece ferrarezi), sau spre nebunie (Pino Barilari).

Lida Mantovani se ascunde într-un subsol, unde se pătrunde extrem de dificil: din stradă (o stradă pustie, mărginaşă) se intră printr-o poartă masivă, se străbate un gang întunecos, se urcă o scară, se deschide o nouă uşă, tăiată pe la mijlocul peretelui, se ajunge pe o mică platformă şi abia de acolo se coboară în adâncul camerei, ca un fel de puţ întunecos, amenajată, după toate probabilităţile, într-o fostă pivniţă de cărbuni. „Şi totuşi ce senzaţie de pace şi de protecţie", se gândeşte Lida, întorcându-se acasă de la spital, şi revăzând mizerele lucruri familiare: cele două paturi de fier alăturate, masa, dulapul, comoda şi suportul pentru ligheanul de apă. Cele două femei din subsol. Lida şi mama ei, Maria Mantovani, sunt asemenea lucrurilor, „tăcute şi nemişcate ca mobilele cenuşii din spatele lor". Ele privesc spre viaţă, la propriu şi la figurat, de jos în sus, din adâncul subsolului şi, totodată, al condiţiei lor sociale inferioare, umile, hărăzită înfrângerii: Maria Mantovani victimă până la capăt, până la moartea în întunericul subsolului, Lida, doar într-o primă fază când părăseşte singură refugiul pentru David care o loveşte, o răneşte, obligând-o să se reîntoarcă în ascunzătoare spre a se salva şi a supravieţui, (din *Una lapide în via Mazzini – O placă memorială pe strada Mazrzini*).

Geo Josz se izolează într-un turn folosit odinioară ca hambar pentru grâne. Şi la el se ajunge la fel de greu: gangul, curtea interioară, scări, o cameră, un chepeng şi abia după aceea, în vârful turnului, cămăruţa lui Geo, având pereţii acoperiţi cu fotografiile membrilor familiei, ucişi în camerele de gazare de la Buchenwald, de unde el scăpase ca prin minune. Lumina aprinsă până dimineaţa în odaia din turn este pentru ferrarezi simbolul neliniştitor al veghii, al ochilor de un albastru îngheţat care nu se închid

nici noaptea, privesc, văd şi, mai cu seamă, judecă. Din victimă, Geo se transformă în judecător. Turnul este emblema superiorităţii lui morale. Numai că oamenilor nu le place să fie judecaţi. Autoizolarea este urmată de respingere şi izolare din partea societăţii postbelice dornică să uite greşelile trecutului. Şi atunci îşi pierde semnificaţia, transformându-se într-o primejdie, turnul nu-l mai poate proteja şi Geo va fi nevoit să dispară. Nu este deloc întâmplător faptul că scriitorul plasează dispariţia lui Geo Josz după alegerile din aprilie 1948, adică în perioada când îi fusese) restituită vechea locuinţă părintească (amenajată în fostul palat al marchizilor Del Sale, ca şi cum ancorarea cât mai profundă în trecutul şi în solul italian putea fi o mai mare garanţie de soliditate). Bassani marchează, astfel, cu fineţea unui mare artist plastic, momentul psihologic în care personajul odată ieşit din spaţiul autoizolării (turnul) şi incapabil să intre în spaţiul convenţiei sociale (casa) este absorbit fără urmă de un spaţiu neutru, necunoscutul, neantul. Spaţiul rămâne, astfel, una din coordonatele fundamentale şi definitorii ale fiinţei în narativa bassaniană. Nu se poate face abstracţie de el. Este ca o cochilie în care fiinţa se retrage zadarnic.

Aşa se întâmplă şi cu cei unsprezece ferrarezi (din *Una notte del '43* – O *noapte a lui '43*) ucişi de fasciştii Republicii de la Salo, în noaptea de 15 decembrie 1943, ca represalii în urma unei acţiuni a mişcării de Rezistenţă. Zece din ei sunt târâţi afară din cele mai tainice ascunzători, situate în diferite puncte ale oraşului, şi numai unul este luat din stradă. Iar pentru Pino Barilari, farmacistul paralitic refugiat în obscuritatea salonului, peretele de sticlă, în loc să fie un zid protector, îl lasă să descopere trădarea soţiei şi să asiste la asasinat. Neputând să spună adevărul despre ceilalţi, fiindcă ar fi echivalent cu recunoaşterea implicită a adevărului despre propria lui viaţă, Pino Barilari se trezeşte deodată smuls din iluzia

izolării protectoare, proiectat violent în viaţă, implicat în Istorie de partea asasinilor. Drama lui este dublă. El devine simultan victimă şi călău. Şi, aproape nebun, din spatele peretelui de sticlă îşi spionează şi îşi terorizează concetăţenii, negându-le dreptul de a pedepsi pentru a se putea elibera de coşmarul acelei vinovăţii colective care poartă numele de fascism.

În schimb pentru Cleila Trotti (în realitate Aida Costa) din *Gli ultimi anni di Clelia Trotti* (*Ultimii ani ai Cleliei Trotti*), închisoarea este o şcoală a vieţii, o şcoală de fortificare a fibrei şi a caracterului, iar casa unde-şi are domiciliul forţat este o „închisoare” impusă trupului, sufletului şi ideii, închisoare de unde va reuşi să evadeze de câteva ori, mai înainte de a muri. Clelia Trotti rămâne în esenţă şi ea o „prizonieră”, prizoniera spaţiului şi ideii, visătoare onestă şi pură (şi de aceea demnă de compasiune) a unor utopice idealuri politice.

Recluziunea, de data aceasta autoimpusă, nu-l fereşte nici pe Elia Corcos din *Una passeggiata prima di cena* (*O plimbare înaintea cinei*). În ciuda efortului său constant de izolare în sine însuşi şi în „misiunea” lui, ca în spatele unui invizibil perete de sticlă, prin care nu poate pătrunde nimeni, nici chiar soţia, „biata Gemma”, va fi şi el târât până la urmă în viitoarea destinului istoric colectiv, deportat în Germania, laolaltă cu ceilalţi circa o sută optzeci de membri ai comunităţii israelite ferrareze.

În faţa istoriei şi a timpului orice retragere, orice izolare, de la cea mai umilă la cea mai orgolioasă, se dovedeşte la fel de imposibilă. Niciun zid nu e destul de solid, niciun spaţiu nu poate fi atât de ermetic închis încât să devină invulnerabil.

Casa este un punct nodal într-o reţea, un fel de loc geometric al interferenţelor, al tuturor reflexelor sociale. Pereţii ei au ambiguitatea zidurilor oraşului. Dau celui aflat înăuntru binefăcătoarea senzaţie de apărare, dar totodată

absorb din exterior şi reflectă antagonismele sociale, se lasă străbătuţi de vântul istoriei şi împurpuraţi de lumina soarelui. Casa este umanizată într-o asemenea măsură de Bassani, încât pare să devină un fel de emblemă vie a fiinţei cu toate contradicţiile ei, cu pecetea ei socială, un fel de fiinţă ea însăşi, aidoma celui care o locuieşte.

Iată, de pildă, casa doctorului Elia Corcos. Se înalţă ca o fiinţă hibridă undeva, aproape de marginea oraşului, o casă ca un Ianus cu două feţe, una de burghez c'tadin înstărit (cum era doctorul Corcos) şi o alta cu trăsături rustice, populare (asemeni soţiei lui, Gemma Brondi, infirmieră de origine ţărănească), cu două curţi şi două porţi, una spre stradă, alta core grădinile de zarzavat. Ea refleictă pregnant o anume realitate socială ferrareză, dihotomia a doua lumi, cea a „domnilor”, a burgheziei, într-un cuvânt a celor avuţi, şi cealaltă, cea a poporului, formată din lucrători la domiciliu, mici meseriaşi cu prăvăliile lor, ţărani. Aşa cum sugerează casa Corcos-Brondi, nicio adevărată fuziune nu e posibilă. Cele două lumi rămân perfect distincte, iar relaţiile dintre ele, chiar şi atunci când sunt încărcate de afecţiune, nu reuşesc să anuleze sentimentul de inferioritate şi neîncredere al ultimei, să reprezinte o comunicare aptă să înfrângă izolarea şi solitudinea a doua fiinţe: David şi Lida, clanul Corcos şi Ausilia, Elia şi Ausilia, Bruno Lattes şi Rovigatti, Elia şi Gemma etc. Simbolismul casei Corcos este revelator în acest sens. „... dacă întorceai capul spre oraş, privirile erau atrase imediat de o faţadă cenuşie, acoperită aproape în întregime de dantela viţei americane, cu obloane verzi, închise pentru a apăra interiorul de orice exces de lumină: o faţadă care, aşa cum era orientată spre miazăzi, deci gata să primească şi cea mai mică variaţiune de lumină, când palidă, când întunecată, când vibrând şi când înroşindu-se pe neaşteptate, te făcea să te gândeşti, într-adevăr, la ceva viu, uman. Dacă o privea cineva de sus din

înaltul zidurilor, ar fi numit-o un fel de gospodărie de ţară: cu nelipsita bătătură, despărţită de grădina de legume printr-un gard viu, şi cu livada plină de pomi fructiferi [...]. De cealaltă parte, casa era de nerecunoscut. Părea un palat mic şi demn, din cărămidă roşie aparentă”.

Universul material al lui Giorgio Bassani apare, astfel, antropomorfizat, dotat cu toate atributele umane. Posesiunea omului asupra lui se face, deci, nu dintr-o foame biologică, ci dintr-o nevoie psihologică de sprijin, se soliditate. De aceea fiinţa bassaniană nu distruge, nu devorează lucrurile, ci le acumulează, le strânge în jurul său ca tot atâtea scuturi de apărare, ce vor atinge, după cum vom vedea la momentul potrivit, o maximă concentrare în II *giardino dei Finzi-Contini* (*Grădinile Finzi-Contini*).

Umanizarea conferă universului autorului nostru căldură şi viaţă interioară. Ausilia refugiată în salonul cel „bun” al casei Corcos simte prezenţa prietenoasă a bătrânului domn Salomone desprinzându-se din mirosul mobilelor, respirâi. d tăcut, în penumbra tihnită din jurul ei, şi iese de acolo reconfortată. În această primă parte a romanului Ferrarei, lucrurile sunt, în general, „prietenoase”. Ele sunt puncte solide de sprijin ale fiinţei, atât de strâns legate de ea, încât ajung să-i semene, să cuprindă o parte din sufletul ei, să-i fie parcă „fiinţe” mai apropiate decât cele umane, Umplându-i solitudinea. Însă această metamorfoză le ia – ceva din soliditatea iniţială. Asemeni omului, ele împărtăşesc destinul omului. În subtila dialectică bassaniană sprijinul lor rezultă în final la fel de iluzoriu în faţa timpului, cu toate zidurile de care fiinţa încercase să se înconjoare mai înainte.

Spaţiul bassanian este, astfel, un extrem de modern spaţiu-timp. Arcul vieţii apare într-o reprezentare spaţio-temporală. Timpul este determinat nu numai pentru traiectul final pe care-l imprimă destinului uman, ci prin

presiunea exercitată pe toată lungimea arcului. Presiune pe care fiinţa o resimte şi căruia încearcă să-i opună diferite modalităţi de evaziune, oprire, anulare.

Soarta fiecărei fiinţe se decide într-un anumit „ceas”, într-o anume „clipă” dilatată, suspendată, imobilă. În „clipa” aceea omul are senzaţia că timpul însuşi s-a oprit, sau, poate, şi mai exact, a dispărut. Într-o atare situaţie „clipa” apare eternă, iar curgerea timpului abolită. Să fie, oare, momentul de revoltă şi de revanşă al omului, acea „gură” de eternitate pe care o respiră? Cert este că scriitorul izolează în viaţa fiecărui personaj asemenea „clipe” dense de semnificaţii ca nişte sori negri. În ele fiinţa îşi alege destinul şi îşi dezvăluie sufletul ascuns, „enigma”, misterul. Şi numai în ele este posibilă „iluminarea”, revelaţia ca singură formă a cunoaşterii. (Observaţiile făcute despre Carlo Cassola într-un articol publicat în revista *Paragone*, din februarie 1956, sunt valabile şi pentru el însuşi: „Într-o lume confuză şi inutilă, incomprehensibilă, putem înţelege numai printr-o revelaţie bruscă, prin harul unei misterioase graţii poetice”.) Poetica iluminării (de reminiscenţă franceză simbolistă) se uneşte cu gustul mărturisit pentru pictura bolognezo-ferrareză a secolelor şaisprezece – şaptesprezece, sau pentru pictura modernă a lui Morand şi de Pisis, şi cu cel mai puţin mărturisit pentru clar-obscurul caravaggesc.

Astfel, în celebra clipă decisivă, când a surprins aspectul definitoriu pentru psihologia personajului, Bassani imobilizează cadrul. Tensiunea plastică devine psihologică. Clipa imobilă este prinsă într-un cadru imobil. Momentul hotărâtor al vieţii, dilatat de senzaţia fiinţei până la hotarele eternului îşi găseşte eternizarea deplină, perfectă în arta scriitorului.

În sufrageria rustică şi întunecoasă a casei Brondi familia se află aşezată în jurul mesei, jucând cărţi. Elia Corcos stă pe un scaun în faţa stăpânului casei care-şi

ridică ochii de la pasienţă şi se uită la el cu gura întredeschisă. Se zăresc în penumbră redingota, cravata de mătase albă şi calota pălăriei cu boruri largi, pusă pe genunchi. Undeva, la egala distanţă de cei doi, spre a-i putea privi, Gemma Brondi. Ceilalţi nu se văd, sunt supţi de întuneric. În centru străluceşte faţa de masă, luminată de o sursă invizibilă şi nenumită. Faţa lui Corcos iese albă din conul de umbră şi intră în lumină. Timpul se opreşte, clipa este eternizată. Izolat de ceilalţi chiar în momentul când se hotărăşte să „iasă în lumină”, să dărâme barierele solitudinii căsătorindu-se, se uită la ei fără să-i vadă, într-o atitudine care îl defineşte, care îi va fi proprie toată viaţa. Însă un amănunt ne frapează. Chipul este „livid”, „extrem de palid, mai alb ca oricând, de parcă tot sângele din artere şi vene ar fi fost dintr-odată supt de inimă”. La un scriitor atât de elaborat ca Giorgio Bassani nicio notaţie nu e întâmplătoare. Ea sugerează aici teama şi hotărârea, teama pentru hotărârea pe care este pe cale s-o ia, pe care deja a luat-o, care înseamnă alegerea destinului de către el însuşi, aidoma unui erou clasic. La dimensiunea umilă a provinciei, în limitele unui aparent tablou de gem, omul se confruntă direct cu destinul, rezistând impulsului de a fugi. Sângele care-i „fuge” din obraji se strânge-n inimă, fiindcă ea pare a fi nucleul de „rezistenţă” al personajului bassanian.

Altă scenă antologică, de data aceasta de exterior, mai puţin caravaggească şi mai apropiată dei poetica transparenţei difuze, impregnată în mod egal de lumină şi umbră, este aceea în care se „dezvăluie” (o dezvăluire voalată, bazată pe limbajul sugestiv al picturii, care oferă detaliile, nu şi esenţa) enigma lui Geo Josz. Tabloul este într-adevăr magistral, de o admirabilă subtilitate psihologică înscrisă, transmisă elementelor plastice. Între om, spaţiu şi timp există o corelaţie perfectă. Este timpul crepusculului. „Mica scenă de pe strada Mazzini prezenta

de o parte rândurile strânse şi luminoase ale fetelor pe biciclete, venind spre soare din fundul străzii; de cealaltă parte, pe contele Lionello Scocea, imobil şi cenuşiu ca zidul de care se sprijinea”. Geo Josz, oprit în faţa lui îi trage două palme, cu o valoare morală atât de profundă, încât ecoul lor se repercutează în tot oraşul. Trecătorii şi negustorii ieşiţi în pragul prăvăliilor asistă înmărmuriţi la această întâmplare. Opiniile, judecăţile, comentariile lor contradictorii, în loc să descifreze semnificaţia scenei, o acoperă sub o reţea de vorbe. Corul oraşului, personaj colectiv nelipsit din nicio operă bassaniană, alcătuit din vocile anonime ale unei opinii publice conformiste, ale unei societăţi corupte şi lipsite de onestitate morală, ţese un fel de plasă a convanţiilor sociale în care „eroul” este prins ca o victimă. Plasa ori vălul au rolul de a acoperi nu de a descoperi adevărul, acoperire făcută din dorinţa omenească – şi, ca atare, comprehensibilă, subliniază cu luciditate şi compasiune autorul – de apărare a propriilor comodităţi, dintr-un egoism echivalent cu instinctul de supravieţuire.

Şi atunci cui îi revine rolul de a ridica vălul? Scriitorului însuşi, dar şi lui într-o oarecare măsură, fiindcă poetica sa este aceea a ambiguităţii, a incertitudinii, a sugerării nu a explicării misterului. O va face, după ce a prelungit *suspens*-ul cu o remarcabilă virtuozitate tehnică, până la ultimul capitol. Dar o va face cu adevărat? „Lumina diurnă este plictis, somn greu al spiritului, plictisitoare veselie – precum spune Poetul. Dar faceţi să vină, în sfârşit, ceasul crepusculului, ceasul de umbră şi lumină al unui liniştit crepuscul de mai: şi atunci se poate întâmpla ca oamenii şi lucrurile care vi se păruseră înainte complet normale şi indiferente, să vi se arate dintr-odată – şi-n clipa aceea veţi fi ca fulgeraţi – pentru întâia oară de voi şi

de ei înşişi[7]. Este mai degrabă o declaraţie de poetică, decât soluţia enigmei. Rezolvarea ei rămâne de competenţa cititorului şi a criticului, care trebuie să se întoarcă la scena-cheie spre a-i descifra sensurile ascunse, urmând sugestia plastică şi totodată poetică, pentru că nu anulează, ci încorporează fascinant misterul. În faţa scenei care concilia aşa de simplu şi de paşnic trecutul (contele Scocea, bătrân delator fascist) cu viitorul (generaţia tinerelor fete), într-un flux al unei vieţi normale ce-şi continua neabătută cursul, Geo Josz îşi dă seama că el, victima întoarsă de la Buchenwald, era gata să le lase prins în acest angrenaj, în ciuda izolării în înălţimea turnului. El, care într-un fel se întorsese din adâncul infernului, din moarte (motto-ul din Rimbaud laolaltă cu unele detalii aparent gratuite ale autorului par să o sugereze[8]), care este un mort viu, imaginea vie a greşelilor trecutului, a unei Istorii ucigaşe, are revelaţia faptului că fusese gata la rândul lui să uite ca şi ceilalţi care astupau găurile lăsate de execuţia concetăţenilor lor în zidul de la Fossa del Castello. Şi în clipa aceep refuză şi se revoltă. Contele Scocea nu mai este o inofensivă pată de culoare, ci un bătrân delator. A doua zi Geo revine1 la îmbrăcămintea de deportat şi încearcă să le aducă aminte oamenilor trecutul, vina neispăşită, crimele uitate cu atâta uşurinţă. Neizbutind, respins, ocolit („toţi îl ţineau acum la distanţă, fugeau de el ca de ciumă.11), lui Geonu-i rămâne decât să dispară, fără nicio urmă, de parcă ar fi murit a doua oară.

Chipul morţii, oricât de adevărat şi de tragic ar fi, n-are nicio putere în faţa vieţii care-şi urmează cursul, absorbind şi anulând în ea totul: şi moarte, şi timp, şi

---

7ş i cum ar fi răsărit din cine ştie ce adîncuri acvatice11..... Sau : „Venea de tare departe, Geo Josz : de mult mai departe decît venea în realitate.11

8 „Aşa apăru, deci, Geo Josz în Ferrara, palid şi umflat ca

istorie. Aceasta este dinamica esenţială pe care o trasează Giorgio Bassani, dinamica „eternei reîntoarceri11 a vieţii. Viaţa moare ca să renască şi să continue.

Toţi, oameni şi lucruri, sunt prinşi în aceeaşi mişcare „pe care nimeni şi nimic, era limpede, nu ar fi reuşit vreodată s-o oprească, să-i reziste”, vastă, inexplorabilă şi aşa de lentă, încât e greu sesizabilă, putând părea, uneori, o stagnare, ca în cazul oraşului ce-şi recapătă „încet-încet profilul somnolent şi decrepit”, fixat de trecut pentru orice „viitor posibil”. Spărturile din zidul lui sunt reparate, arborii distruşi de război înlocuiţi cu alţii, tineri, pe placa memorială de pe strada Mazzini se depun straturi straturi de praf. Lida se uită în oglinda şifonierului şi vede apărând pentru o clipă chipul mamei ei. În această metaforă plastică a timpului fiinţa se recunoaşte, dincolo de asemănarea fizică, drept o fiinţă umană supusă morţii implacabile. Dar, amănunt deosebit de semnificativ, în oglinda ceţoasă şi aburită a timpului se uită nu una, or două femei, mama şi fiica, înţelegând că sunt una reflexul celeilalte, continuarea ei. Ceea ce vrea să însemne negarea morţii prin perpetuarea circuitului vieţii. Spre a sugera sensul metaforei, faptul că nu asemănarea fizică este cea vizată, chipurile lor în oglindă rămân neclare, imperfect reflectate. Contează doar repetarea, metafora identităţii, a vieţii mereu egale cu sine însăşi.

Există în Ferrara un spaţiu „sacru”, unde se celebrează eternul ritual al morţii şi al vieţii reînnoite, piaţa Della Certosa.

Pajişte întinsă, acoperită de o iarbă deasă, presărată ici-colo cu monumente funerare, ea este situată la marginea oraşului şi răspândeşte o atmosferă „parcă de sărbătoare”. Latura dreaptă este închisă de faţada bisericii San Cristoforo şi de un vechi portic ce se întinde până sub bastioane, latura centrală de cimitir, iar cea stângă de şirul căsuţelor scunde ale grădinarilor. Imensa piaţă e unită cu

oraşul printr-o străduţă îngustă „ca un maţ”, indice al unei legături profunde, organice. Ea constituie locul unde se îngemănează viaţa şi moartea, natura şi cultura, vatra de civilizaţie încălzită de soarele amurgului. Soarele, căldura, culoarea roşie sunt dominantele vitale ale vastului complex arhitectonic. Ceasul predilect rămâne, ca de obicei, cel al crepusculului. Bassani pare să evite soarele arzător al amiezii, cu forţa lui barbară, agresivă, devoratoare. Preferă soarele blând al apusului, soarele care mângâie prelungind, parcă, viaţa în pofida apropierii iminente a tenebrelor (a nopţii ori a morţii), prelungire cu atât mai preţioasă. Ceasul crepusculului este, deci, ceasul vieţii ameninţată să se stingă, dar durând încă o clipă într-o miraculoasă suspendare. Iar soarele dulce al amurgului e soarele propice acestei vieţi care continuă. Oamenii de pe pajişte se mută după soare, ieşind într-una din conul de umbră, arcurile se întind ca nişte braţe dansând în lumină, îngerii vestitori ai apocalipsului încă nu au apucat să sufle în trâmbiţe, sunt sculptaţi în momentul când le-au dus la gură umflându-şi obrajii „roşii”. Pietrele au o vibraţie „roşie, caldă”, ca un ecou de răspuns la chemarea soarelui, semnificând deschidere, trezire la viaţă, căldură indirectă, refractată de la izvorul primar, originar, prin intermediul construcţiei umane. În acest spaţiu sacru, între pietrele încălzite de soare şi radiind căldură, pe pământul acoperit de iarbă, pe fondul verde al vieţii vegetale (Bassani concentrează aici cele două culori vitalizante: roşul şi verdele) se celebrează copilăria, iubirea, moartea, tinereţea regăsită. Aici se înfiripă dragostea (care se împlineşte apoi în luminişurile pădurii de pe bastioanele vecine), se joacă viaţa tânără, se îngroapă morţii. Perechea de îndrăgostiţi care tulbură funeraliile Cleliei Trotti sunt un mesaj al vieţii, un simbol al ciclului etern reînnoit. Mesaj, de altfel, de o evidenţă stridentă, menit, probabil, să-l întărească pe celălalt, cel al spaţiului verde. Fiindcă,

dacă verdeaţa înseamnă tinereţe regăsită, în spaţiul verde Clelia îşi căuta şi îşi regăsea tinereţea. Iar în faţa acestei vieţi esenţiale, în această amplă perspectivă a existenţei veşnic egală cu sine însăşi diferenţele dintre timpurile istorice se pierd, trecutul care să se cufunde cu prezentul şi cu viitorul. Profeţia neantului final rămâne neascultată: „Fără îndoială, odată şi odată se va isprăvi şi cu ele ca şi cu toate celelalte. Dar până atunci, la un pas de miile şi miile de orăşeni morţi, înşiraţi în cimitirul din spate, cât timp pe întinsa suprafaţă de iarbă, semănată ici-colo de coloane şi lespezi funerare, rezistă cu îndârjire urzeala paşnică, indiferentă a vieţii, extrem de hotărâtă să nu se lase, să nu se predea, ce profeţie mai mult decât aceea care promite inevitabilul neant final pare sortită să se piardă în aerul îmbătător al serii apropiate, să rămână neascultată?”

Vibraţia vieţii pe fondul neliniştitor al neantului. atinge sublimul poetic în *Grădinile Finzi-Contini*. Lipsite de dinamica viitorului, ultimele momente ale familiei Finzi-Contini, ca şi ale întregii comunităţi ebraice ferrareze ameninţate de fascism, se dilată într-o unică clipă nemişcată, a unui ireal amurg de toamnă, încercările fiinţei de a se apăra de agresiunea unui timp istoric aducător de nenorocire şi moarte sunt aici mai impresionante ca oricând, fiindcă sunt surprinse înainte, în pragul anihilării. Cercurile concentrice de care se înconjoară membrii familiei Finzi-Contini, cercuri de izolare aristocratică dar totodată defensivă, protectoare, au o densitate spaţio-temporală maximă. După zidul oraşului urmează zidul parcului, parcul însuşi cu arborii lui seculari, emanând forţă vitală şi vitalizantă, mărită de sugestia unei ancorări solide în trecut. În centrul lui se înalţă *magna domus*, casa instalată, probabil din aceeaşi nevoie de fixare, de implântare a rădăcinilor în timp, în vechimea civilizaţiei, într-o fostă reşeidinţă a familiei D’Este. În casa unde, ca şi

în parc, accesul străinilor este interzis, se găsesc camerele fiecăruia cu lucrurile lui votive: a lui Micol, protejată de cărţi şi de ceaţa lăptoasă a opalinelor, a lui Alberto, cu mobilierul de concepţie proprie ş.a.m.d., iar în centrul acestor camere-celule, camere-temniţe cum devin aproape întotdeauna camerele eroilor lui Bassani, în centrul centrului, deci, fiinţa umană îşi apără spiritualitatea acoperind-o cu ultimul din văluri, cel al vorbelor, un „limbaj finzicontinic” propriu.

Relaţia lor cu lucrurile e simpatetică, posesiune guvernată de aceeaşi necesitate primară a apărării. Soliditatea lucrurilor poate oferi, la un moment dat, iluzia unei stabilităţi. Dar posesiunea lor are mai degrabă aspectul unei comuniuni afective, sau, la limită, al unei degustări rafinate cu caracter de compensaţie faţă de viaţa care le scapă, societatea care îi respinge, timpul care pentru ei nu are viitor.

Astfel, închiderea este, în esenţă, fără credinţă şi fără speranţă şi o vor sparge ei înşişi în anii persecuţiilor rasiale. Nevoia de contacte umane pe care o resimt atunci nu este altceva decât o sete disperată de viaţă, zbaterea dinaintea marţii apropiate. Asemănătoare, instructivă, cu aceea a bâtlanului din romanul cu aceiaşi titlu, care, rănit la aripă, încearcă să se refugieze pe mal spre a mai putea supravieţui încă puţin.

Destinul câtlanului, simbolic pentru numeroşi eroi-victime de până acum, coincide, de asemenea, cu cel al personajului principal din acest ultim roman bassanian.

Moşier evreu rămas la culturile tradiţionale care nu mai rentează şi nu mai primesc credite bancare, Edgardo Limentani este şi el o „relicvă” a trecutului. Solitudinea şi sfârşitul lui nu se mai datorează, însă, discriminantei rasiale, ci celei istoricoexistenţiale. El vrea să reprezinte sfârşitul vechii civilizaţii agrare, „al civilizaţiei agrare în care ne-am născut şi am crescut (nu numai Limentani, care

nu întâmplător este moşier), în timp ce se naşte o lume nouă unde nu mai avem nimic de făcut, unde suntem simpli musafiri, simpli martori”, cum deiclara autorul într-un interviu publicat în revista Fiera *letteraria* din noiembrie 1968. În urma lui – şi Limentani are chiar sentimentul unei urmăriri fizice – vine Aleotti Gavino, ţăranul proletar, cel care ucide bâtlanul, ocupă spaţiul cu calm şi siguranţă şi al cărui portret în mişcare conţine un fel de sugestie a dinamicii viitorului.

Trecut al unui oraş în *între ziduri*, sfârşit al comunităţii ebraice în *Grădinile Finzi-Contini*, stingere a unei civilizaţii în *Bâtlanul*, involuţie sau dispariţie a unor oameni cunoscuţi cândva, ca doctorul Fadigati din *Gli occhiali d’oro* (*Ochelarii de aur*), Maria Spisani şi Marco Giori din *Les neiges d’antan* (*Zăpezile de altă dată*) sau sondarea directă şi deschisă a propriei sale adolescenţe în *Dietro la porta* (*în spatele uşii*), termenul cheie al operei bassaniene rămâne, aşadar, trecutul. Un trecut în care autorul se simte profund implicat, protagonist şi martor narator. Uneori el se ascunde îndărătul „pavezelor patetice şi ironice ale sintaxei şi retoricii”[9], al detaşării obiective care uneşte acuitatea critică cu generoasa comprehensiune umană, ca în *între ziduri* sau în *Bâtlanul*, alteori apare disimulat în protagonistul narator, înclinat spre lirism elegiac, ca în *Finzi-Contini*, de pildă.

Oricum, însă, ascuns, disimulat sau deschis, în micul univers dintre zidurile oraşului e el. Romanul Ferrariei este în primul rând romanul autorului însuşi, lupta lui cu materia, căutarea şi regăsirea lui în Ferrara primei jumătăţi de secol, diferit de ceilalţi prin componenta ebraică şi temperamentală, orgolios, timid, solitar, izolat şi totuşi dornic de relaţii umane, dornic de o posesiune a

9 G. Bassani, L’odore del fieno, în Il romanzo di Ferrara, Mandadori, Milano, 1974, p. til4.

lucrurilor, care e apropiere şi apropiere afectivă. După acest efort de integrare şi de descifrare, numai exprimarea sensului ascuns putea calma neliniştea şi tensiunea, putea duce la completa recuperare a fiinţei în artă, prin expresia eliberatoare şi constructivă totodată. La nivelul contingentului sau al conştiinţei, al omului, al sentimentului sau al limbajului, Bassani încearcă să-şi construiască adevărul său ca fiinţă umknă ce surprinde existenţa rezolvându-i materialmente problemele la nivelul creaţiei care e în acelaşi timp umană şi artistică.

Arta devine forma supremă de salvare a trecutului, de înfrângere a morţii: „Trecutul nu e mort – o mărturisea forma însăşi a povestirii – nu moare niciodată. Doar că în fiecare clipă se îndepărtează. Deci recuperarea trecutului e posibilă. Însă, dacă vrei să-l recuperezi, trebuie să străbaţi un fel de coridor, ce se lungeşte întruna. Departe, în fundul îndepărtatului şi însoritului punct de convergenţă al pereţilor negri ai coridorului, se află viaţa, vie şi vibrânăă ca altă dată, ca atunci când se desfăşurase. Eternă? Da, eternă. Şi cu toate acestea tot mai departe, mai fluctuantă, gata oricând să scape, să nu se lase posedată din nou”.[10]

Scriitura lui reprezintă această recuperare şi construcţie a fiinţei. Căutarea unor soluţii interioare, permanenţa unor structuri şi atitudini existenţiale se manifestă ca o solidificare progresivă datorată efortului de a găsi expresia perfectă. Iar această expresie petrectă este aceea a unui echilibru între vaporizare luminoasă şi pietrificare, lirism şi naraţiune, elegie şi obiectivitate. Precum Baudelaire, pentru care a avut o admiraţie neţărmurită, Bassani opreşte fulguraţia vieţii în arhitecturi perfect armonioase şi echilibrate, chiar dacă echilibrul lor este de o extremă fragilitate şi rafinament, subsumându-şi

10 G, Bassani, L'odore del fieno, op. cit. p. 812.

nu numai tehnici poetice şi romaneşti, ci şi picturale, cinematografice şi muzicale.

Bassani izbuteşte să învingă timpul în artă, să creeze impresia de oprire şi chiar de abolire a sa. O face uneori printr-o distanţare temporală, prin realizarea unei continue opoziţii între trecut şi prezent, opoziţie care respinge trecutul cronologic într-unul poetic, depărtat, aşezat undeva la capătul coridorului amintit, parcă în spatele unei ferestre întredeschise.

Aceasta e structura majorităţii operelor lui, cea din *Ochelarii* de *aur** sau din în *spatele uşii*, ca şi din *între ziduri*. Aici, de pildă, în povestirea *o plimbare înaintea cinei* intrarea în trecut se face printr-o vedere descoperită recent de autor în prăvălia unui anticar, vedere ce-i permite comparaţia cu prezentul şi imobilizarea trecutului într-un cadru panoramic deja pe jumătate şters, îngălbenit, greu descifrabil. Pentru ca el să poată prinde viaţă este nevoie de o nouă panoramare, în care tehnica cinematografiei e înlocuită de cea literară. Jocul imaginaţiei şi mijloacele limbajului străbat distanţa dintre scriitor şi lume, scriitor şi lucruri, însufleţindu-le. Prezentul îşi răspândeşte suflul vital asupra trecutului surprins prin artă (plastică, cinematografică şi literară), dincolo de moarte şi redat vieţii. Aceeaşi deschidere prin prezent, în direcţia trecutului, care intră într-un con se lumină, se regăseşte în *o placă memorială pe strada Mazzini*, *Ultimii ani ai Clelei Trotti*, sau *o noapte a lui ’43* îndeosebi în ultimele două deschider ea care îl proiectează într-un alt timp are acea valoare ambiguă atât de des întâlnită la Bassani, paradoxala ambivalenţă a echilibrului său. În acelaşi moment în care se manifestă ca respingere prin aeriană distanţare temporală, este şi recuperare şi fixare solidă, reverberată comuniune cu prezentul într-o dimensiune temporală omogenizată. Lucru posibil fiindcă în conul de lumină, la capătul coridorului timpului parcurs

de memoria afectivă se află, exact ca în prima pagină a povestirii *Lida Mantovani* – coincizând deloc întâmplător cu prima pagină a întregului roman al Ferrarei –, o uriaşă magnolie seculară cu frunze negre şi lucioase, respectiv se află viaţa pe care o poţi fixa în depărtare, printr-o fereastră cu geamurile în general deschise.

Alteori transcendenţa într-un timp unic se face printr-o deschidere şi închidere în moarte, o moarte anulată în însăşi clipa afirmării ei solidificate în forma mormântului, legată de prezent prin amintire. Astfel, în *Finzi-Contini*, prologul anunţă moartea familiei, epilogul o reconfirmă, iar între cele două morţi, viaţa ei se îndepărtează tot mai mult, trecând din dimensiunea timpului istoric în aceea a timpului poetic, imobil întru eternitate.

Fraza şi ritmul au acelaşi rol exorcizant. Bassani construieşte de obicei fraze lungi, rotunjite (excepţie fac *Bâtlanul* şi *în spatele uşii*, unde memoria asociativă e înlocuită de disocierea analitică), în care propoziţiile incidente au funcţia de cenzură, de pauză, respiraţie interioară. Ele păstrează echilibrul frazării ample. Mişcarea este înretruptă din loc în loc de propoziţii scurte, de scurte repetiţii sau de puncte de suspensie care constituie spaţii de ecou, de rezonanţă emoţională-Incantaţia ritmică e elfectul acestei armonii a echilibrului. Inefabilul poetic, gata să sublinieze într-un fel de vaporizare luminoasă, e prins în construcţia elegantă şi fermă. Echilibrul delicat, rafinat şi fragil dintre subiectiv şi obiectiv atinge, de exemplu, în *Bâtlanul*, gradul limită de fuziune între rarefierea materială împinsă până la transparenţă şi vigoarea edificiului sintagmatic.

Bassani opreşte, de asemenea, timpul cu ajutorul tablourilor statice, scenelor-cheie, imobilizarea cadrului semnificant sau prin întreruperea fluxului discursului social indirect, rostit de conştiinţa şi de inconştienţa

colectivă, de către dialogul direct, acţiune, gest.

Insistenţa descrierii detaliate a lucrurilor şi a locurilor vine să se opună, la rândul ei, disoluţiei evanescente, urmărind ancorarea prin mii de puncte precise în real. Şi, totodată, constituie un contrast compensatoriu faţă de fragilitatea fiinţei ameninţată de dispariţie, faţă de: clar-obscurul ei psihologic.

Leit-motivele sunt tot atâtea popasuri expresiv-ideatice, revenire, ca un indice de stabilitate, a temelor centrale, axiale. De exemplu leit-motivul cimitirului apare încă de la început dotat cu valoare transcendentală. Simbol al nemişcării absolute, al păcii eterne, el repreizintă, în acelaşi timp, integrarea în circuitul neîntrerupt al vieţii. Transcendenţa şi existenţa se contopesc în acest leit-motiv ce nu suferă nicio schimoare, de la prima la ultima scriere, de la *Lida Mantovani*, la *Mireasma finului*. Destinul ultimei ni se pare deosebit de elocvent. De unde deschidea iniţial ciclul povestirilor ferrareze sub titlul II *muro di cânta* (*Zidul de incintă*), ea încheie acum *Romanul Ferrarei*. Schimbarea titlului ca şi nou amplasare în organizarea operei semnifică, după opinia noastră, faptul că ultimul accent, accentul decisiv cade în mod clar pe arhetipul existenţial, pe mitul veşnicei reînnoiri a vieţii. Fânul este cel din cimitirul ebraic, aşezat imediat sub zidurile oraşului, mireasma lui impregnează văzduhul, într-un fel se sublimare a esenţelor vitale, iar culoarea lui este neagră, culoare care la Bassani, ca şi la Rimbaud, vrea să însemne vigoarea de neînfrânt a sevelor venite din adâncuri. Simbol final, identic în substanţa lui cu cel al magnoliei (din prima pagină a cărţii), ale cărei frunze negre şi lucioase sugerează deopotrivă soliditatea, forţa şi luminozitatea vieţii.

Nevoia de soliditate care caracterizează în general relaţia autorului cu materia îl conduce către geometriile pure, dominate de cerc, sferă, con. Structura narativă din

Lida Mantovani sau din *Finzi-Contini* stă sub semnul cercurilor concentrice, cea din

O *placă memorială pe strada Mazzini* sub cel al sferelor angrenate pe aceeaşi axă dar antrenate în mişcări contrare ş.a.m.d.

Mai mult decât atât, operele sale au structuri de inspiraţie clasicizantă, de compoziţie ce aminteşte uneori chiar de regula celor trei unităţi (ca de pildă *Bâtlanul*) menită să contribuie la împlinirea idealului estetic al formei perfecte. Ea reprezintă rezolvarea la ultimul nivel, cel al structurilor lingvistice şi compoziţionale al confruntărilor anterioare, pe multiple planuri, cu materia.

Efortul constant şi disperat al fiinţei de a se sprijini de ceva solid, ziduri, camere, bariere de lucruri şi cuvinte, ambigue sau ambivalenţe, spre a prelungi vibraţia vieţii, sustrăgând-o acţiunii timpului social-istoric antiuman şi aneantizant din perioada fascismului şi a celui de al doilea război mondial, efort hărăzit eşecului în viaţă, nu se poate înfăptui decât în artă, în forma perfectă, care învinge moartea sublimând-o în Frumosul etern al poeziei.

Rodica LOCUSTEANU

TABEL CRONOLOGIC

1916 4 martie. Se naşte la Bologna Giorgio Bassani, dintr-o familie de origine ebraică, provenită din Ferrara. De altfel, părinţii săi au revenit în scurtă vreme în oraşul de baştină, unde viitorul „specialist în Ferrara şi în împrejurimile sale” îşi va petrece copilăria, adolescenţa şi tinereţea.

Apare primul volum de versuri al lui Giuseppe Ungaretti, *Îl porto seppolto* (*Portul îngropat*).

1917 Se naşte Carlo Cassola.

1918 Se naşte Elsa Morante.

1919 Au loc puternice mişcări greviste în întreaga Italie, dezvăluind o criză profundă a societăţii şi a statului italian. *23 martie* întemeierea mişcării fasciste la Milano.

1 mai Antonio Gramsci înfiinţează la Torino săptămânalul politic *Ordine nuovo*, organul ideologic al aripii celei mai înaintate a partidului socialist.

Mai Grevă generală.

Noiembrie Alegeri generale soldate cu victoria socialiştilor.

Perspectiva socializării pământurilor şi a naţionalizărilor unor sectoare ale economiei naţionale trezeşte panică.

Ungaretti publică volumul de poezii *Allegria di naufragi* (*Bucuria naufragiilor*).

1921 21 ianuarie la fiinţă la Livorno Partidul Comunist Italian.

1922 26 – 30 octombrie Marşul asupra Romei şi instaurarea dictaturii fasciste.

1923 – 1934 Studii elementare şi liceale la Ferrara.

1923 Italo Svevo publică la *coscienza di Zeno* (*Conştiinţa lui Zeno*).

1924 10 iunie Deputatul socialist Giacomo Matteotti este răpit de miliţiile fasciste, iar la 16 august este găsit ucis.

1925 iunie Benedetto Croce redactează şi răspândeşte *Manifestul intelectualilor italieni antifascişti*, semnat de 40 de intelectuali, printre care Luigi Einaudi, Leo Ferrero, Giustino Fortunato, Gaetano Moşca, Gaetano Salvemini, Luigi Salvatorelli, A.C. Jemolo, Francesco Ruffini, Piero Calamandrei, proclamând dreptul la apolitism al intelectualilor aflaţi în slujba artei şi a ştiinţei. Manifestul era o replică la manifestul pe cărei filosoful Giovanni Gentile, figura cea mai proeminentă pe plan cultural a fascismului italian, îl trimisese intelectualilor de peste hotare şi în care căuta să demonstreze că toţi liberalii adevăraţi trebuiau să fie fascişti.

Eugenio Montale publică la Torino primul său volum de versuri, *Ossi ăi sepia* (*Oase de sepie*), republicat în

1942 în versiune definitivă.

1926 Sub auspiciile guvernului fascist este inaugurat *l'lstituto Nazionale per la pubbacazione ăi tutte le Opere di Gabriele DAnnunzio* („Institutul naţional pentru publicarea tuturor operelor lui Gabriele D'Annimziol1). Sub titlul de *Opera Omnia*, acestea au apărut în 49 de volume.

Noiembrie sunt desfiinţate partidele de opoziţie.

Antonio Gramsci este arestat şi condamnat la 20 de ani de închisoare.

Grazia Deledda primeşte Premiul Nobel pentru literatură.

1929 Benedetto Croce publică *Storia aell etă barocca în Italia* (*Istoria epocii baroce în Italia*).

Alberto Moravia publică primul său roman, *Gli indiferenţi* (*Indiferenţii*).

1930 Corrado Alvaro publică volumul de povestiri *Gente în Aspromonte* (*Oameni din Aspromonte*).

Salvatore Quasimodo publică la Florenţa prima sa cul-egere de versuri, *Acque e terre* (*Ape şi pământuri*).

1933 Guvernul fascist promulgă un decret care prevede că pentru ocuparea oricărei slujbe de stat este obligatorie înscrierea în partid.

Giuseppe Ungaretti publică la Florenţa volumul de versuri *Sentimento del tempo* (*Sentimentul timpului*).

Giulio Einaudi înfiinţează la Torino editura cu acelaşi nume.

1934 Luigi Pirandello primeşte Premiul Nobel pentru literatură.

1934 – 1938 Studii universitare la Bologna la şcoala lui Roberto Longhi. Licenţă în litere.

1935 3 octombrie Italia atacă Abisinia.

1936 5 mai Din balconul palatului Veneţia Mussolini proclamă Imperiul italian.

Iulie Fascismul italian intervine în Spania ca aliat al

lui Franco.

Benedetto Croce publică volumul La *Poesia* (*Poezia*).

Apare culegerea de versuri a lui Cesare Pavese *Lavorare stanca* (*Munca oboseşte*).

1937 27 aprilie Moare într-o clinică din Roma, după 11 ani de detenţie, Antonio Gramsci.

Italia se retrage din Liga Naţiunilor.

1937 – 1940 Primele încercări literare ale lui Giorgio Bassani (Prima sa povestire apare în revista *Letteratura* din 1938). La începutul lui 1940 începe săcircule la Milano *Una città în pianura* (*Un oraş de câmpie*), un volumaş de povestiri publicat pe cont propriu, aparţinând unui anume Giacomo Marchi. Sub acest nume se ascundea, din motive lesne de înţeles, Giorgio Bassani. Cărticica, conţinând povestirile *Concerto* (*Concert*), *Storia di Debora* (*Povestea Deborei*), *Omaggio* (*Omagiu*) şi *Rondo* este primită cu simpatie.

1938 Iulie Primele semne ale persecuţiilor rasiale. Legile rasiale.

Ziarele publică o declaraţie a unui număr de profesori universitari de faimă care afirmă că italienii, încă de pe vremea năvălirilor longobarde, erau arieni nordici de rasă pură şi ca atare trebuiau feriţi de contaminări.

Legile stabilesc că evreii nu pot să exercite profesiunile de ziarist, învăţător sau de notar; le era interzisă apartenenţa la partidul fascist sau frecventarea şcolilor publice; ei nu puteau pătrunde în universităţi şi nici să figureze în cartea de telefon; bună parte am proprietăţile lor urmau să fie confiscate.

1939 Aprilie Mussolini invadează Albania.

Mai Pactul de oţel cu Germania.

1 septembrie Armatele hitleriste invadează Polonia, dezlănţuind cel de al II-lea război mondial.

29 septembrie Tratatul de neagresiune germano-sovietic.

1940 Italia intră în război, alături de Germania, împotriva Franţei.

Octombrie Italia atacă Grecia. Înfrângere răsunătoare.

Dino Buzzatti publică II *Deserto dei Tartari* (*Deşertul Tătarilor*).

1941 Giorgio Bassani începe să intereseze ca scriitor. Iată ce scrie Mario Alicata într-o scrisoaro datată 9 mai

1941 şi adresată lui Cesare Pavese care, lucrând în cadrul editurii Einaudi, făcea sondaje în vederea lansării unei colecţii de prozatori contemporani: „Pentru cei foarte tineri am a-ţi propune deocamdată două nume: Giacomo Marchi (alias Giorgio Bassani), care a publicat acum câteva luni pe cont propriu un volum de povestiri *Una città di pianura* (*Un oraş de câmpie*), trecut din multe motive sub tăcere de critică şi despre care doar eu am scris foarte frumos în *La Ruota*: aici volumul a plăcut la mulţi, în al căror gust de obicei mă încred, un motiv în plus să mă facă să cred că nu risc nimic propunându-ţi să citeşti lunga povestire pe care el ar putea să ne-o dea”.

Elio Vittorini publică *Conversazione în Sicilia* (*Călătorie în Sicilia*).

1942 Carlo Gas sol a publică primele sale volume de povestiri: *Alia periferia* (*La periferie*) şi la *visita* (*Vizita*).

1943 Giorgio Bassani participă la mişcarea antifascistă. Este prins şi arestat. Făcuse parte, încă din 1937, din grupurile de tineri intelectuali care aveau să formeze mai târziu *Partito d'Azione* (*Partid*ul *Acţiunii*). În toamna aceluiaşi an, „în acea cumplită perioadă de după 8 septembrie –, se ascunde la Florenţa sub un nume fals. Petrece iarna lui 1943—44 la Roma, sub ocupaţie germană.

25 iulie Mussolini este „depus” de Marele Consiliu fascist şi de rege. Se formează guvernul Badoglio.

Septembrie încheierea armistiţiului dintre mareşalul Badoglio şi trupele aliate anglo-americane. Debarcarea

trupelor aliate în Sicilia.

12 septembrie Mussolini evadează cu ajutorul unei trupe de comando conduse de von Skorzenyi şi întemeiază în nord

Republica de la Salo.

15 decembrie 11 cetăţeni paşnici din Ferrara sunt executaţi în timpul nopţii de către brigăzile negre pentru a răzbuna omorârea consulului fascist Bolognesi.

1944 Iunie Eliberarea Romei.

1945 Giorgio Bassani publică, la editura Astrolabio din Roma, volumul de versuri *Storie dei poveri amanţi e altri verşi* (*Povestea unor bieţi îndrăgostiţi şi alte versuri*). În 1946 va apărea o nouă ediţie îmbogăţită cu alte poezii.

25 aprilie începe insurecţia milaneză împotriva ocupanţilor fascişti.

28 aprilie Mussolini şi Clara Petacci sunt prinşi de un grup de partizani şi executaţi.

Octombrie Elio Viftorini înfiinţează la Milano periodicul*II Politehnico*.

Carlo Levi publică *Cristo şi e fermat-o ad Eboli* (*Cristos s-a oprit al Eboli*).

Elio Vittorini publică *Uomini e no* (*Oameni şi neoameni*). *1946 2 iunie* Proclamarea Republicii italiene.

1947 Giorgio Bassani publică, la editura Ubaldini din Roma, volumul de versuri *Te lucis ante*.

Mai Alcide de Gasperi îi expulzează pe comunişti din guvern. Umberto Saba publică la Torino în ediţie definitivă (prima datând din 1921) *11 Canzoniere* (*Canţonierul*), cuprinzând versurile scrise între 1900 – 1947.

1948 – 1952 Lucrează ca scenarist de cinema peste 12 scenarii. Este în acelaşi timp redactor al celebrei reviste internaţionale *Botteghe Oscure*, în perioada 1948 – 1953. De altfel, în primul număr al acestei reviste va publica *Storia d’amore* (*Poveste de iubire*), la origine *Storia di Deborci* (*Povestea Deborei*), devenită mai târziu

Lida Mantovani.

1950 17 august Cesare Pavese se sinucide în camera unui hotel din Torino.

1952 Giorgio Bassani publică, la editura Mondadori din Milano, volumul de versuri *Un'altra libertă* (*O altă libertate*).

20 noiembrie Moare, la Neapole, Benedetto Croce.

1953 Giorgio Bassani publică, la editura Sansoni din Florenţa, volumul de nuvele la *passeggiata prima di cena* (*Plimbarea dinaintea cinei*), conţinând nuvelele: *Storia d'amore* (*Poveste de iubire*), *La passeggiata prima di cena*, *Una lapide în via Mazzini* (*O placă memorială pe strada Mazzini*). Intră în redacţia revistei *Paragone*, unde va rămâne până în anul 1960.

1955 Publică, la editura Nistri-Lischi din Pisa, *Gli ultimi anni di Clelia Trotti* (*Ultimii ani ai Cleliei Trotti*), pentru care primeşte Premiul Veillon, în acelaşi an.

1956 Publică, la editura Einaudi din Torino, volumul *Cinque stor le ferraresi* (*Cinci povestiri din Ferrara*), câştigător în acelaşi an al premiului Strega. Volumul conţine următoarele povestiri: *Lida Mantovani* (noul titlu al *Poveştii de iubire*), *Plimbarea dinaintea cinei*, *O placă memorială în strada Mazzini*, *Ultimii ani ai Cleliei Trotti* şi *Una notte del '43* (*O noapte a lui '43*) 1957 Moare la Roma Giuseppe Tomasi, duce de Palma şi principe de Lampedusa.

1958 Publică, la editura Einaudi, romanul scurt *Gli occhiali d'oro* (*Ochelarii de aur*).

În acelaşi an pregăteşte pentru editura Feltrinelli, din Milano, o colecţie ele prozatori contemporani, fără a găsi însă cartea sau cărţile prin care să lanseze colecţia. O prietenă îi oferă spre lectură un roman anonim pe care-l primise din Sicilia, refuzat de diverşi editori şi conducători de colecţii, printre care şi de Elio Vittorini. *Ghepardul*, căci aceasta este cartea, va cunoaşte un succes extraordinar, va

lansa colecţia şi va asigura gloria postumă a principelui de Lampedusa.

1959 Salvatore Quasimodo primeşte Premiul Nobel pentru literatură.

1960 Publică, la editura Einaudi, volumul *Le storie jerraresi* (*Povestiri din Ferrara*), conţinând pe lângă cele cinci povestiri publicate în 1950 la aceeaşi editură, povestirile: *ÎI muro di cânta* (*Zidul de incintă*)*, în esilio* (*În exil*), şi romanul scurt *Ochelarii de aur*, publicat în 1958. În perioada 1960 – 1963 este profesor la Academia de artă dramatică din Roma.

Tot din 1960 datează şi ecranizarea povestirii o *noapte a lui '43* sub titlul de *Lunga noapte a lui '43*, în regia lui Florestano Vancini. Printre scenarişti figurează şi Pier Paolo Pasolini.

1962 Publică, la editura Einaudi, romanul II *giardino clei Finzi-Contini* (*Grădinile Finzi-Contini*), cu care câştigă, în acelaşi, an premiul Viareggio.

1963 Publică, la editura Einaudi, volumul *l'alba ai vetri. Poesie 1942—50* (*Zorile la fereastră. Poezii 1942'50*).

1964 Publică, la editura Einaudi, romanul scurt *Dietro la porta* (*în spatele uşii*).

1966 La aceeaşi editură tipăreşte volumul de eseuri *Le parole preparate e altri scritti di letteratura* (*Cuvintele pregătite şi alte scrieri de literatură*).

1968 La editura Mondadori, publică romanul *l'airone* (*Bâtlanul*), ou oare câştigă premiul Campiello, în acelaşi an.

1969 Oraşul Dortmund, din Republica Federală Germania îi atribuie premiul internaţional Nelly Sachs, pentru întreaga sa operă.

1970 Romanul *Grădinile Finzi-Contini* este transpus pe ecran în regia lui Vittorio de Sica.

1972 Publică, la editura Mondadori, volumul de povestiri *l'odore del fieno* (*Mireasma finului*).

Apare, la editura Univers din Bucureşti, traducerea în limba română a romanului *11 Giardino dei Finzi-Contini* – Grădinile Finzi-Contini (traducător, Rodica Locusteanu).

1973 Giorgio Bassani publică, la editura Mondadori, cu supratitlul II romanzo di Ferrara. (*Romanul Fsrrarei*), volumul *Dentro le mura* (*Între ziduri*), versiunea definitivă a *Povestirilor din Ferrara*. Pentru a da o idee asupra travaliului îndelungat la care au fost supuse aceste povestiri, iată mai jos datele elaborării şi ale diverselor variante: *Lida Mantovani*, schiţată în 1937, cu titlul *Povestea Deborei*, prima variantă în 1939, cea de a doua în 1948, publicată pentru prima dată în revista *Boiteghe Oscure*, cea de a treia din 1953 (cu titlul *Poveste de iubire*), cea de a patra din 1955, rescrisă pentru ediţia din 1973.

La passeggiata prima di cena (*Plimbarea dinaintea cinei*), începută în 1948, revăzută în 1950 şi 1951, definitivată în 1953, publicată pentru prima dată în revista *Botteghe Oscure*, rescrisă pentru ediţia din 1973.

Una lapide în via Mazzini (*O placă memorială pe strada Mazzini*), versiunea din 1953, publicată pentru prima dată în revista *Botteghe Oscure*, rescrisă pentru ediţia din 1973.

Gli ultimi anni di Clelia Trotti (*Ultimii ani ai Cleliei Trotti*), scrisă între 1953 – 1955, publicată pentru prima dată în revista *Paragone*, apoi în volumul din 1956, rescrisă pentru ediţia din 1973.

Una notte del '43 (*O noapte a lui '43*), scrisă între 1953 – 1955, publicată pentru prima dată în revista *Botteghe Oscure*, apoi în volumul din 1956, rescrisă pentru ediţia din 1972.

Apare la editura Univers, în traducerea lui Florian Po traversiunea românească a romanului *l'airone* (*Bâtlanul*).

1974 Publică la editura Mondadori, volumul II *romanzo di Ferrara* (*Romanul Ferrarei*), conţinând întreaga

operă narativă şi anume: *Dentro le mura* (1956), *Gli occhiali d'oro* (1958), *ÎI giardino dei Finzi-Contini* (1962), *Dietro la porta* (1964), *L'airone* (1968), *L'odore del fieno* (1972).

R. L.

LIDA MANTOVANI

„Enfin, des armées entieres's etant passees, le temps et l'absence ralentirent să ăouleur et eteignirent să passion."[11]

La Princesse de CLEVES

I

Întorcându-se la anii îndepărtaţi ai tinereţii, Lida Mantovani îşi aminti toată viaţa, extrem de viu, ceasul când născuse şi, mai ales, zilele care îl precedaseră. Ori de câte ori se gândea la el, era cuprinsă de emoţie.

Trăise îndelung, mai bine de o lună, întinsă pe un pat din fundul unui coridor; şi în tot acel timp nu făcuse altceva decât să fixeze prin fereastra din faţă, în general deschisă, frunzele magnoliei mari, seculare, ce se înălţa drept în mijlocul grădinii de jos. Apoi, către sfârşit, cu câteva zile înainte de începerea durerilor, care, de altfel îi veniseră cu multă întârziere, îşi pierduse deodată orice interes, până şi pentru frunzele negre şi lucioase, parcă unse, ale magnoliei. Încetase chiar să mai mănânce. Un obiect, iată ce devenise: un fel de obiect umflat şi insensibil (deşi abia aprilie, era deja cald), lăsat în părăsire la capătul unui culoar de spital.

Nu mai mânca aproape nimic. Dar profesorul Bargellesi, medic primar şi director pe atunci al Maternităţii, repeta că este mai bine aşa.

O cerceta de la picioarele patului.

— Într-adevăr e cald, spunea, netezindu-şi cu

11 In sfîrşit, odată cu trecerea anilor, timpul şi absenţa i-au domolit durerea şi i-au stins pasiunea (fr).

degetele subţiri şi înroşite barba lungă, albă, pătată de nicotină în jurul gurii. Dacă vrei să respiri cum trebuie, e bine să rămâi mai uşoară. Şi de altfel, adăugă zâmbind, de altfel, mi se pare că eşti destul de grasă…

II

După naştere, timpul începu iar să curgă.

La început, gândindu-se la David (veşnic plictisit, nemulţumit, fără să-i vorbească aproape deloc: rămânea în pat zile întregi ascunzându-şi chipul în spatele unei cărţi sau dormind), Lida Mantovani încercă să reziste mai departe, singură, în camera mobilată din clădirea de pe strada Mortara, unde locuiesc împreună cu el în ultimele şase luni. Totuşi, peste câteva săptămâni, convinsă fiind de acum că David n-o să mai dea niciun semn de viaţă, văzând că puţinele sute se lire lăsate de el erau pe sfârşite şi că, pe lângă toate, începea să nu mai. aibă lapte, se hotărî să se întoarcă acasă, la mama ei. Aşa se făcu că în vara aceluiaşi an Lida apăru din nou pe strada Salinguerra, în cămăruţa cu duşumea de lemn prăfuită şi cu cele două paturi din fier alăturate, în care-şi petrecuse copilăria, adolescenţa şi prima tinereţe.

Deşi era vorba de un simplu subsol (folosit, probabil, odinioară pentru lemne), accesul la el nu era deloc uşor.

Odată ajuns în gangul de la intrare, vast şi întunecos ca o şură, trebuia să te caţeri pe o scăriţă ce tăia oblic peretele din stânga. Scăriţa ducea la o uşă mică, situată cam pe la jumătatea peretelui; după ce-i treceai pragul, aproape că atingeai cu capul un tavan de grinzi care-ţi apăreau dintr-odată deasupra unui fel de puţ. Doamne, ce tristeţe! – îşi spusese Lida în seara întoarcerii, zăbovind o clipă să privească în jos –, şi totuşi ce senzaţie de pace şi de protecţie… Coborâse încetişor, cu copilul în braţe, treptele scării interioare, se îndreptase spre mama ei care, între timp, îşi ridicase capul de pe cusătură, apoi se aplecase s-o sărute pe obraz. Şi sărutul îi fusese înapoiat la

fel de liniştit, fără niciun cuvânt, nici de comentariu, nici de salut.

Aproape imediat se pusese problema botezului.

Îndată ce-şi dăduse seama cum stau lucrurile, mama îşi făcuse semnul crucii.

— Eşti nebună? exclamase.

În vreme ce mama vorbea, declarând agitată că nu mai e nicio clipă de pierdut, Lida simţea că nu mai are tăria să reziste. La Maternitate, când veniseră la patul ei să ia copilul şi o întrebaseră veseli ce nume o să-i pună, ideea neaşteptată de a nu face nimic *împotriva* lui David o determinase să răspundă că nu ştia, să o lase-n pace, dorea să se mai gândească puţin. Dar acum – reflecta – ce rost avea să-şi mai facă scrupule? De ce să mai aştepte? în aceeaşi seară copilul fu dus la Santa Maria în Vado. Mama avu grijă să aranjeze totul; tot ea pretinse să i se dea numele de Ireneo, în amintirea unui frate mort, de a cărui existenţă Lida nu ştiuse niciodată... Îndreptându-se spre biserică, mama şi fiica merseseră cu paşi iuţi, de parcă le-ar fi urmărit cineva. În schimb la întoarcere, stoarse dintr-odată de orice putere, urcaseră alene pe strada Borgo di Sotto, unde lampagiul primăriei tocmai aprindea felinarele, unul elte unul.

A doua zi dimineaţă îşi reluară lucrul.

Stând ca şi altă dată, ca întotdeauna, sub fereastra dreptunghiulară ce da exiaot ia nivelul străzii, cu capetele aplecate deasupra cusăturilor, preferau să discute mai degrabă despre lucruri indiferente decât despre perioada amară pentru amândouă prin care tocmai trecuseră. Se simţeau mult mai legate decât înainte, mult mai prietene. Amândouă îşi dădeau seama că acordul lor nu putea dura decât aşa: cu condiţia să evite orice aluzie la subiectul pe care se baza de fapt.

Totuşi, câteodată, Maria Mantovani nu rezista să nu strecoare o glumă, o insinuare ascunsă.

De pildă ajungea să spună suspinând:

— Of, toţi bărbaţii sunt la fel.

Sau chiar:

— Bărbatul e muieratic din fire.

În clipa respectivă îşi înălţa capul şi rămâneia contemplându-şi fiica. Şi amintindu-şi, în acelaşi timp, de fierarul din Massa Fiscaglia care o clesvirginase şi o lăsase însărcinată cu douăzecide ani în urmă; amintindu-şi de gospodăria lor de dijmaşi, pierdută între câmpuri la doi-trei kilometri de Massa, unde se născuse şi crescuse şi de unde, după ce avusese fetiţa, trebuise să plece pentru totdeauna; părul uns şi zbârlit, buzele groase şi senzuale, gesturile leneşe ale unicului bărbat din viaţa ei deveneau şi cele ale lui. David, domnişorul din Ferrara, evreu, e adevărat, însă. aparţinând uneia din cele mai distinse şi mai bogate familii din oraş (familia Camaioli, cea care locuia chiar pe bulevardul Giovecca, în ditamai palatul, proprietatea lor!) care fusese atâta timp iubitul Lidei, dar pe care ea nu-l cunoscuse, nu-l văzuse nici măcar o singură dată, nici măcar de departe. O privea, o studia. I se părea că se vede pe ea însăşi când era tânără în Lida cea slabă, ascuţită, măcinată de suferinţă şi de lipsuri. Totul se repetase, totul, de la A la Z.

Într-o seară izbucni pe neaşteptate în râs. O apucă pe Lida de mână şi o târî înaintea oglinzii de la şifonier.

— Ia te uită cum am ajuns să semănăm, spuse cu glas înăbuşit.

Şi în timp ce în cameră se auzea şuierul lămpii cu carbid, rămaseră îndelung, ou privirea ţinită la chipurile lor alăturate, care abia se distingeau prin placa înceţoşată.

Însă, bineînţeles că în relaţiile dintre ele lucrurile nu mergeau întotdeauna strună. Lida nu era întotdeauna dispusă să asculte fără să crâcnească.

De pildă, într-o seară, Maria Mantovani începuse să-şi depene povestea vieţii (înainte aşa ceva nu s-ar fi putut

întâmpla!). În final.ro. şti o frază care o făcu pe Lida să sară-n sus.

— Dacă rudele lui ar fi vrut, spusese, el m-ar fi luat în căsătorie.

Întinsă pe pat, cu faţa ascunsă-n mâini, Lida îşi repeta în minte vorbele acestea, auzea oftatul plin de amărăciune care le însoţise. Dar nu, nu plâr. gea. Şi când mama se grăbise să vină, aplecându-se cu sufletul la gură asupra ei, îi arătase, sculându-se, obrajii uscaţi, privirea încărcată de plictis şi dispreţ.

De fapt, enervările ei erau rare, şi când veneau, veneau pe neaşteptate, ca nişte rafale de furtună într-o zi frumoasă.

— Lida! exclamă odată, râzând cu răutate, când o auzi pe mama ei chemând-o pe nume. Şi ce mai ţineai, când eram la şcoală, să-l scriu pe caiet cu ditamai y! Ce-ţi închipuiai, c-o să devin actriţă de varietăţi?

Maria Mantovani nu răspunse. Zâmbe-a. Izbucnirea furioasă a fiică-sii o ducea cu gândul îndărăt, la fapte de demult, fapte a căror importanţă numai ea singură era în stare s-o aprecieze. „Lyda”, repetă-n sinea ei, de mai multe ori. Se gândea la Andrea, Tardozzi Andrea, fierarul din Massa Fiscaglia, care-i fusese prieten, iubit şi ar fi putut să-i devină şi soţ. Venise cu fetiţa la oraş; şi el făcea în fiecare duminică şaizeci de kilometri pe bicicletă: treizeci la dus şi treizeci la întors. Se aşeza în locul unde şedea acum Lida. Parcă-l vedea: cu haina de piele, cu pantaloni de abă, cu părul ciufulit. Până când, într-o noapte, în timp ce se-ntorcea în sat, îl apucase ploaia pe la jumătatea drumului şi se îmbolnăvise de pleurezie. De atunci nu-l mai văzuse. Se mutase în regiunea Veneto, la Feltre: un orăşel de munte, unde-şi luase o nevastă cu care avusese copii. Dacă ai lui ar fi vrut şi dacă, mai apoi, nu s-ar fi îmbolnăvit, s-ar fi căsătorit precis cu ea. Ce ştia Lida? Ce putea să priceapă? Numai ea era în stare să-şi dea seama. Pentru

amândouă.

După cină, Lida se ducea de obicei prima la culcare. Dar patul de lângă cel în care ea şi copilul dormeau duşi (lampa ru carbid pusă în mijlocul mesei încă nestrânsă, răspândea-n jur o lumină albăstruie), rămânea adesea neatins până noaptea târziu.

III

Salinguerra e o străduţă laterală, cu un traseu neregulat şi cu pietrele din pavaj pe jumătate acoperite de iarbă, care începe dintr-un fel de piaţă largă şi ciudată, rămasă aşa în urma unor demolări de demult, şi se termină la picioarele bastioanelor, comunale, nu departe de Porta San Giorgio. Ne aflăm încă în oraş: stau mărturie casele, în general sărace şi de proporţii modeste, dar vechi de trei sau patru secole, care mărginesc strada pe ambele părţi. Şi totuşi, când o străbaţi, chiar în zilele noastre, liniştea care te înconjoară (ascultate de aici, clopotele bisericilor din Ferrara au un timbru aproape pierit) şi, mai ales, mirosul de bălegar, de pământ reavăn, de grajd, care dezvăluie grădinile de zarzavat tainice şi întinse din apropiere, totul îţi dă impresia că te afli dincolo de cercul zidurilor oraşului, în plin câmp.

Glasuri paşnice de animale – de câini, de păsări, până şi de boi – dangătul clopotelor îndepărtate, efluviile câmpiei, toate aceste sunete şi miresme ajungeau şi-n fundul subsolului unde Maria şi Lida Mantovani lucrau pentru o croitorie bărbătească. Aşezate sub fereastră, tăcute şi nemişcate ca mobilele cenuşii din spatele lor – masa, scaunele de pai, siluetele lungi şi înguste ale celor două paturi alăturate, leagănul şi dulapul, comoda şi suportul pentru lighean cu cana de apă lângă el, şi uşiţa de sub scară, abia vizibilă înapoia lui, unde erau ascunse bucătărioara şi closetul – îşi ţineau capetele aplecate asupra materialelor şi nu le ridicau decât pentru a schimba o vorbă, pentru a controla dacă micuţul nu are nevoie de

ceva, pentru a privi afară, de jos în sus, la trecătorii rari sau la ţârâitul neaşteptat al soneriei, instalată la înălţimea palierului, deasupra dreptunghiului îngust şi vertical al intrării, pentru a se hotărî pe muţeşte, printr-un schimb rapid de priviri, care din ele se duce să deschidă…

Trecură trei ani.

Şi era de crezut că mulţi alţii aveau să treacă la fel, fără noutăţi sau schimbări relevante, când viaţa, care părea să fi uitat de existenţa lor, îşi aminti dintr-odată de ele prin persoana unui vecin: un anume Oreste, Oreste Benetti, proprietarul unei legătorii de cărţi de pe strada Salinguerra. Insistenţa ciudată cu care vecinul începuse să le viziteze în fiecare seară după cină căpătă, cel puţin pentru Maria Mantovani, o semnificaţie fără echivoc. Da

— Se gândea emoţionată – Benetti venea pentru Lida… Lida era de fapt tânără, foarte tânără… Deveni brusc energică, „vioaie, aproape veselă.

Se mărginea să se învârtească prin casă, fără să se amestece niciodată în discuţiile dintre fiica ei şi musafir, vădit mulţumită că se află acolo, izolată dar prezentă, bucuroasă să aştepte stând de o parte împlinirea unui fapt minunat.

Cel care vorbea mai tot timpul era legătorul. Despre trecut: părea că altceva nu-l mai interesează.

Când Lida era mică – spunea – „doar atâtica”, venea des pe la prăvălie. Intra, se apropia, se ridica pe vârful picioarelor ca să ajungă cu capul la înălţimea tejghelei.

— Domnule Benetti, îi auzea glăsciorul, îmi daţi şi mie puţină hârtie lucioasă?

— Cu plăcere, fetiţo, îi răspundea. Dar aş putea să ştiu la ce-ţi trebuie?

— La nimic. Vreau să-mbrac abecedarul.

Povestea şi râdea. Deşi nu se adresa în mod deosebit nici uneia din cele două femei, privirea lui n-o căuta decât pe cea a Lidei. De la ea aştepta atenţie şi aprobare. Iar ea,

în timp ce-l observa pe bărbatul dinaintea sa (avea un cap foarte mare, proporţional cu robusteţea trunchiului, dar nu şi cu statura), şi mai ales mâinile lui osoase, încleştate cu putere una-ntr-alta şi puse pe: faţa de masă, simţea că măcar în această privinţă nu putea să nu-l mulţumească. Făcând faţă situaţiei cu o amabilitate rezervată, conversa demnă, calmă şi, totodată, într-un anume fel (simţea o plăcere neobişnuită şi nemaiîncercată până atunci), într-un anume fel deja supusă.

De nimic nu părea mai conştient legătorul ca de propria lui importanţă. Cu toate acestea nu scăpa niciun prilej să-şi sporească prestigiul.

Odată, una din puţinele dăţi când i se adresă bătrânei, chemând-o pe numele de botez, îi aminti anul în care venise să se stabilească la Ferrara. Mai ţinea minte – spuse – frigul din acel an? El, da, foarte bine. Mormanele de zăpadă murdară rămăseseră la marginea străzilor până dincolo de jumătatea lui aprilie. În plus, tempen ratura coborâse atât de mult, încât până şi Padul îngheţase.

— Chiar şi Padul, repetă cu emfază, holbându-şi ochii.

Parcă vedea şi acum – continuă – spectacolul nemaipomenit al fluviului prins în cleştele celor douăzeci de grade sub zero. Apa încetase să mai curgă printre malurile acoperite de zăpadă: absolut de tot. Aşa că pe seară unii căruţaşi în loc să mai treacă fluviul pe podul de fier de la Pontelagoscuro (era yorba de cei ce transportau lemne de foc pentru joagărul din Santa Maria Maddalena şi care se întorceau acum la Ferrara), preferau să se aventureze cu căruţele goale peste imensa lespede de gheaţă. Ce nebuni! Înaintau încet, mergând cu câţiva metri înaintea cailor, ţinând hăţurile la spate cu o mână, iar cu cealaltă împrăştiind rumeguşul, fluierând şi urlând ca nişte apucaţi. De ce fluierau şi urlau? Cine poate şti. Poate ca să dea curaj animalelor, poate ca să-şi dea curaj lor înşişi. Sau

poate pur şi simplu ca să se încălzească.

— Mi-adue aminte că în iarna aceea grozavă, spuse într-o seară pe tonul respectuos pe care-l lua de fiecare dată când vorbea despre oameni şi lucruri legate de religie (orfan încă din copilărie şi educat într-un Seminar, avea pentru preoţi, pentru preoţi în bloc, o veneraţie filială), mi-aduc aminte că în iarna aceea grozavă, Don Castelli, bietul de el, ne ducea-n fiecare sâmbătă după masă la Pontelagoscuro să vedem Padul. Nici nu ieşeam bine pe Porta San Benedetto şi rupeam rândurile. Cinci kilometri dus şi cinci întors: era ceva, nu glumă! Dar ferească sfântul să-i fi pomenit lui Don Castelli de tramvai! Cu toate că, din cauza vârstei, abia-şi trăgea sufletul, era mereu în faţa tuturor, mereu în fruntea grupului, ou sutana fâlfâând şi umilia persoană a subsemnatului lângă el… Un adevărat sfânt, ce mai tura-vura: şi pentru umila persoană a subsemnatului, un adevărat tată!

— De abia avusesem fetiţa, interveni Maria Mantovani în dialect, cu voce joasă, profitând de tăcerea care urmase după vorbele legătorului. În oraş mă simţeam pierdută, continuă în italiană, pot spune că nu cunoşteam pe nimeni. Dar, pe de altă, parte, cum era să mă mai întorc acasă? Dumneata, Oreste, ştii bine: la ţară, mentalitatea e alta.

Oreste Benetti parcă n-o auzise.

— Un asemenea frig, zise meditativ, n-a mai folă decât în şaptesprezece.

Apoi, cu un fulger în priviri:

— Ba nu, nici pomeneală, ce tot zic! adăugă, ridicând vocea şi clătinând din cap. Nici nu se compară. În iarna lui şaptesprezece era o căldură în Cars! Dar poate că unele amănunte ar fi mai bine să le cerem aşa-zişilor bolnavi, nişte dezertori care, ştim prea bine (sublinie ultimele cuvinte pe un ton sarcastic) că n-au văzut frontul nici măcar în poză.

Simţind aluzia, neobişnuit de brutală, la Andrea Tardozzi, fierarul din Massa Fiscaglia, care fusese reformat din cauza pleureziei şi nu mai făcuse războiul (în ’910 se mutase peste Alpi, la Feltre, unde-şi întemeiase un cămin…), Maria Mantovani înlemni din pricina jignirii. Şi în seara aceea, retrasă-n colţul ei, visând la nenumăratele lucruri care puteau să fie viaţa sa şi nu fuseseră, nu mai spuse nimic altceva.

Cât despre legător, după ce stabilea distanţele cuvenite, se comporta din nou aşa cum îi era firea, amabil şi binevoitor. În mod normal povestea mai cu seamă despre el şi despre trecutul lui. Până la douăzeci, douăzeci şi cinci de ani – suspina – îi mersese destul de prost, din toate punctele de vedere. Pe urmă venise munca, meseria, meseria *lui*; şi de atunci încolo totul se schimbase: uite-aşa! „Noi, meseriaşii”, obişnuia să spună, nu fără mândrie, privind-o pe Lida drept în ochi. Iar Lida, niciodată distrată, îi susţinea liniştită privirea. Şi el era vizibil mulţumit că stă mereu acolo, de cealaltă parte a mesei, atât de tăcută, atât de liniştită, atât de atentă să corespundă prin felul ei de a fi tainicului său ideal feminin.

Cu poveştile lui, legătorul rămânea adesea până la miezul nopţii. După ce isprăvea cu ofurile personale, începea să vorbească de religie, istorie, economie etcaetera, lăsându-se frecvent în voia unor consideraţii amare – exprimate, bineînţeles, în şoaptă – despre politica anticatolică a fasciştilor. În primele timpuri, Lida, fără să se oprească din ascultat, împingea cu vârful piciorului leagănul în care Ireneo dormi până la vârsta de patru ani. Mai târziu, după ce mai crescu şi avu un pătuţ al lui (era firav: pe la cinci ani fu lovit de o boală infecţioasă care. pe lângă faptul că-i şubrezi sănătatea pertru totdeauna, influenţă neîndoielnic asupra slăbiciunii şi gravei nehotărâri a caracterului său), se indica din când în când de pe scaun şi, apropiindu-se de copilul adormit, se apleca

să-i pună mâna pe frunte.

În vara lui 1928 Lida împlini douăzeci şi cinci de ani.

Într-o seară, în timp ce ea şi Oreste Benetti stăteau la locurile lor obişnuite, având între ei, ca întotdeauna, masa şi lampa, legătorul o întrebă deodată, eu multă simplitate, dacă e de acord să-l ia de soţ.

Lida îl fixă serioasă, fără să arate nici cea mai mică surprindere.

I se părea că-l vede pentru prima dată. Observa cu o atenţie extraordinară fiecare trăsătură a feţei, ochii foarte negri şi umezi, fruntea albă şi înaltă, închisă de arcul părului cenuşiu, tuns perie, cum îl poartă militarii şi unii preoţi, şi se minuna că se află acolo, că ia notă de toate acestea aşa de târziu, abia acum. Trebuia să aibă în jur de cincizeci – calculă. Cel puţin.

Brusc fu cuprinsă de nelinişte. Neizbutind să spună nimic, se întoarse cerându-i ajutor mamei care, între timp, se sculase în picioare şi se apropiase de masă, sprijinindu-se de ea cu amândouă mâinile. Însă plânsul care-i strâmba deja gura, îi mări starea de agitaţie.

— Ce-i, ce ai? îi strigă mama, furioasă, în dialect. Se poate şti ce ai?

Lida sări-n sus, se îndreptă spre scară, urcă treptele-n goană, ieşi trântind uşa, coborî de partea cealaltă, sub portic.

Ajunsă în sfârşit în stradă, se rezemă de zid, lângă gaura neagră a porţii deschise, şi privi cerul.

Era o magnifică boltă înstelată. În depărtare se auzea cântând o fanfară. Unde cânta? – se întrebă, cu dorinţa neaşteptată, chinuitoare, de a se pierde-n mijlocul unei mulţimi vesele şi fără griji, ţinând în mână o îngheţată, ca o fetiţă oarecare. În piaţeta de lângă biserica San Giorgio? Sau la Porta Reno, dacă nu cumva chiar în piaţa Travaglio?

Dar respiraţia nu mai era atât de agitată ca mai înainte. Şi din spate, prin peretele de cărămidă veche de

care se rezemase, ajungea încet până la ea murmurul vocii lui Oreste Benetti. Vorbea acum cu mama ei: liniştit, de parcă nu se întâmplase nimic. Ce spunea? Cine ştie. În orice caz, vocea era de ajuns, susurul ei blând şi demol o îndemna la calm, o invita să se întoarcă.

Când apăru în capul scării, era din nou perfect stăpână pe sine: pe gândurile şi pe gusturile sale.

Închise uşa şi coborî scara, nici prea grăbită, nici prea alene, având grijă să nu întâlnească privirea legătorului sau a mamei (în lipsa ei, cei doi rămăseseră fiecare unde se aflau, unul aşezat la masă, cealaltă în picioare: şi acum stăteau tăcuţi, cercetându-i chipul cu un aer întrebător). Trecu pe lângă masă, se aşeză la locul său, dădu uşor din umeri. Şi în cele două ore cât mai rămase musafirul – ca, de altfel, în cursul nenumăratelor seri ce urmară – subiectul căsătoriei nu mai fu atins.

Aceasta nu înseamnă că Oreste Benetti ar fi nutrit vreo îndoială în privinţa răspunsului pe care, mai devreme sau mai târziu, l-ar fi primit din partea Lidei. Dimpotrivă. Pentru ei, încă din prima clipă, era ca şi cum Lida ar fi acceptat, ca şi cum ar fi fost logodiţi.

Era clar după felul diferit în care o trata: tot respectuos şi gentil, desigur, însă, pe undeva, cu un fel de autoritate care mai înainte nu exista. Din momentul acesta numai el – părea să spună – eră în măsură s-o călăuzească-n viaţă.

După el, caracterul Lidei avea un mare defect – era capabil s-o dec! are deschis, neezitând, într-un asemenea caz, s-o cheme martoră, printr-o privire piezişă, pe Maria Mantovani – respectiv, acela de a privi mereu în urmă, de a rumega mereu în minte lucruri care trecuseră. De ce nu se străduia să privească puţin şi înainte, spre viitor? Orgoliul este un animal tare urât: ca şarpele se vâră acolo unde te-ai aştepta mai puţin.

— Trebuie să fim raţionali, suspina în chip de

concluzie. Trebuie să rămânem liniştiţi şi să mergem înainte.

În schimb, în alte dăţi, aparent contrazicându-se, chiar el (prin referiri, aluzii şi insinuări ascunse cu grijă: din locul ei, Lida îi urmărea ca hipnotizată, fără să reacţioneze, toată această abilă şi neobosită urzeală a minţii), chiar el era cel care zugrăvea tabloul tinereţii ei pline de rătăciri, trăită în necunoaşterea legilor, şi necesitatea urgentă de a se mântui printr-o maturitate mai bună, printr-o existenţă demnă şi senină.

Şi desigur că în această privinţă – lăsa să se înţeleagă –, întrucât o iubea, el sigur că înţelegea, justifica, ierta *totul*. Dar să fie limpede, sentimentul lui nu era! >rb, nu-l împiedica să-şi amintească (şi să-i amintească) păcatul mortal pe care-l comisese, păcat mortal de care n-o să fie absolvită decât în ziua în care o să-l ia de bărbat. Cam ce-şi închipuise Lida? îşi imaginase, cumva, că un om ca el, care, printre altele, îşi da prea bine seama că avea aproape cu treizeci de ani mai mult ca ea, s-ar fi putut gândi la dragoste în afara căsătoriei, a căsătoriei catolice? O datorie, o misiune: un adevărat credincios nu putea să conceapă viaţa şi, în consecinţă, raportul dintre un bărbat şi o femeie, într-un alt mod…

În orice caz, toţi trei erau într-o continuă stare de alertă şi aveau nervii aşa de încordaţi, încât era suficientă o nimica toată ca echilibru precar al relaţiilor, dintre ei să se strice. După aceea rămâneau tulburaţi şi bosumflaţi multă vreme.

Odată, de pildă, legătorul spuse, referindu-se la Ireneo, că-l iubea într-adevăr ca pe copilul lui: ca şi cum i-ar fi tată. Furat de avânt, mersese cam departe.

— Cum adică, tu nu eşti *unchiul* Oreste? exclamă atunci Ireneo care făcuse şapte ani şi se învăţase ca în fiecare seară, înainte de culcare, să-i arate temele.

— Ba da… cum să nu… Ziceam şi eu aşa. Ce-ţi trece

prin cap?!

Zăpăceala legătorului îi dădu brusc Lidei sentimentul importanţei ei. În timp ce bunul om se chinuia să-l lămurească mai departe pe copil”, ea şi mama ei se priviră zâmbind.

Însă, unul peste altul, momentele de răceală şi de răutate erau destul de rare. De obicei erau preîntâmpinate sau depăşite cu ajutorul darurilor.

Oreste Benetti fusese darnic încă de la început. Deşi dăduse de înţeles că după nuntă aveau să meargă să locuiască împreună într-o vilişoară dincolo de Porta San Benedetto, pentru a cărei cumpărare era în tratative cu o întreprindere de construcţii, puse să se instaleze lumina electrică, să se zugrăvească pereţii, cumpără câteva mobile, o sobă economică din fontă, un tablou, diferite obiecte de bucătărie, două vaze de flori etcaetera: ca şi cum nu avea nicio intenţie să grăbească nunta, la care era evident că nu înceta o clipă să se gândească. Era îndrăgostit – spunea prin darurile sale, e adevărat, deseori utile, însă câteodată puţin absurde. Dacă o lua? n căsătorie, o lua pentru că o iubea. Nu fusese logodit niciodată în viaţa lui; absolut niciodată. Nici în tinereţe, nici mai târziu, în plinătatea vârstei, nu gustase plăcerea ameţitoare de a face daruri unei logodnice. Acum că această plăcere îi era permisă, avea tot dreptul să pretindă ca lucrurile să se desfăşoare lent, treptat, respectând riguros toate regulile.

Sosea în fiecare seară la aceeaşi oră: fix la nouă jumătate.

Lida-l simţea că vine încă de departe, tocmai din stradă. Şi iată zbârnâitul puternic al soneriei, care-l anunţa, iată-i paşii tacticoşi pe scara de pe una din laturile porticului, iată-l sus, pe palier, cu salutul, cu strigătul lui voios:

— Bună seara, doamnele mele!

În sfârşit începea să coboare, continuând să fredoneze printre dinţi aria *Bărbierului*, pentru ca la jumătatea scării să se întrerupă, tuşind scurt, educat. Şi îndată camera era plină de el, de omul scund cu păr cenuşiu, care avea-n el ceva de soldat şi de preot totodată, de prezenţa lui caldă, vie, imperioasă.

Scena sosirii era mereu aceeaşi: de ani de zile nu se mai schimba… Deşi putea s-o prevadă-n cele mai mici amănunte, Lida era cuprinsă, de fiecare dată, de o stupoare calmă.

Îl lăsa să înainteze, fără să dea cel mai mic semn că ar vrea să se ridice.

Dar *înainte*, în timpurile dinaintea oricărui timp?

Oh, în epoca aceea, când zbârrţââtul la fel de puternic al soneriei însemna că David, îmbrăcat în paltonul gros, albastru, cu guler de blană, bătând din picioare de nerăbdare şi de frig, o aştepta, cum se înţeleseseră, în faţa porţii de la stradă (niciodată nu voise să intre, niciodată nu simţise nevoia să se prezinte!): atunci îi urmăreau doar câteva clipe ca să-şi scoată pardesiul din şifonier, să şi-l pună şi, apoi, după ce închidea şifonierul, să se pudreze-n grabă şi să-şi aranjeze părul, apropiindu-şi faţa de oglinda verticală. Pur şi simplu nu-i erau permise decât câteva clipe. Şi totuşi era destul pentru ca să vadă apărând la spate, în oglindă, capul mic şi cenuşiu al mamei, cu părul strâns la ceafă (lumina căzând din spate o făcea să pară aproape cheală) …

— Ce-ai de văzut aici? striga, întorcându-se brusc spre ea. Ştii ceva? Află că m-am săturat şi de tine şi de viaţa asta!

Ieşea trântind uşa; lui David nu-i plăcea s-aştepte.

V

Agăţată de braţul lui, încă enervată, se lăsa condusă.

De obicei, în loc s-o ia la dreapta, către centrul oraşului, coborau pe strada Salinguerra, până la bastioane;

iar de aici, mergând cu paşi repezi pe străduţa care se deschidea în vârful fortificaţiei lipsite complet da arbori în această zonă a zidurilor oraşului, în vreo douăzeci de minute ajungeau la Porta Reno. Aşa voia David. Cum se împăcase cu familia (ca s-o poată rupe mai târziu – spunea el – în condiţii mai bune: trebuia, totuşi, să-şi ia odată diploma!), merita osteneala să „fie puţin atenţi”, evitând să fie văzuţi împreună. Era indispensabil – repeta necontenit, mai ales acum. Dată fiind situaţia, ea singură trebuia să se convingă că era cazul să pună cruce unor ostentaţii (şi era clar că se referea la primele timpuri, când o ducea seara provocator chiar la „Salvini”, când se aşezau în plină zi în principalele cafenele, inclusiv în cea „Della Borsa”, când declara că se săturase până peste cap de viaţa plicticoasă şi ipocrită pe care o dusese până atunci: universitate, prieteni, familie...), trebuia categoric. Şi, de altfel, nu era mai frumos aşa? – se grăbea să adauge rânjind. Împotrivirile şi subterfugiile nu sunt, oare, cel mai grozav stimulent al iubirii? Oricum, un fapt era cert: pe poteca de lângă ziduri, ca să nu mai vorbim de micul cinematograf din piaţa Travaglio unde urmau să ajungă peste câteva „clipe, nimeni din familie sau din mediul lui n-ar fi putut să-i întâlnească.

Cu sufletul şi trupul parcă amorţite, mergea lângă el în tăcere...

Dar cum intra în sala „Diana”, arhiplină de lume şi de fum, şi se aşeza lângă David, cu ochii ţintă la ecran, nervii i se destindeau imediat. Filmele prezentau frecvent poveşti de iubire în care i se părea că întâlneşte asemănări cu aceea a cărei protagonistă, în ciuda tuturor lucrurilor, încă se mai visa: ceea ce o făcea ca, în momentele culminante, să privească spre David (în penumbra traversată de lungul fascicol de lumină albastră provenind de la proiectorul din spate, îi zărea gâtul înalt şi slab, cu mărul lui Adam puternic ieşit în afară exact deasupra nodului de la

cravată, profilul nemulţumit, veşnic uşor somnolent, părul negru, dat cu briantină şi vag încreţit la tâmple), şi chiar să-i caute mâna, să i-o strângă tulburată. Şi David? Mereu gata să răspundă privirii şi strângerii de mină, părea liniştit, aproape bine dispus. Însă nu puteai avea niciodată încredere. Fiindcă, uneori, după ce o lăsa să-i ţină mina câteva clipe, şi-o retrăgea brusc. Se îndepărta de ea cu tot corpul, sau, în cazul că nu-şi scosese încă paltonul, se scula în picioare să şi-l dea jos. „Ce căldură! îl auzea bombănind. Nici nu poţi respira”.

Speriată, ea nu mai insista. Îşi întorcea grăbită privirea spre ecran, şi de atunci încolo David era în central marelui dreptunghi de lumină cenuşie care se afla în fundul sălii, ocupat să-şi aprindă o ţigară cu mâinile înmănuşate, să danseze îmbrăcat în *smokingr* să privească drept în ochi femei splendide, superbe, să le strângă la piept, să le sărute lung pe gură… Filmul o prindea într-o asemenea măsură, încât, dacă mai târziu, la sfârşitul spectacolului. după ce ieşiseră, David, strecurându-şi braţul pe sub al ei şi îndulcindu-şi glasul, îi propunea s-o însoţească acasă pe drumul făcut la venire, de fiecare dată tresărea cu violenţă, ca şi cum s-ar fi trezit pe neaşteptate dintr-un fel de somn.

— Mai lungim puţin drumul! insista David.

— E târziu, mama mă aşteaptă de la douăsprezece, încerca să-i răspundă. Şi pe urmă e frig, trebuie să fie totul ud…

Ce bine ar fi fost – se gândea – să se întoarcă acasă tăind-o prin centru! Cu ceaţa care era (în cele două ore ceaţa se îndesise aşa de mult, încât luminile galbene ale felinarelor aproape că nici nu se mai vedeau), garantat că nimeni n-ar fi fost capabil să-i observe; nici măcar dacă ar fi trecut pe la Listone, nici măcar dacă ar fi luat-o pe bulevardul Giovecea. Ar fi mers încet pe trotoarele vâscoase din cauza umezelii, simţind pe buze şi în gene

picăturile călduţe, lipiţi unul de altul ca nişte logodnici adevăraţi, şi chiar, cu voia Domnului, vorbind: mai ales David. Oare despre ce-ar fi vorbit? Poate ar fi vorbit despre film (actorul principal, ce mutră îngâmfată! – ar fi spus – iar diva, ce mai gâscă!), – sau poate despre el, despre studiile, despre proiectele lui de viitor... Pe urmă. Înainte de a se despărţi, ar fi putut să intre, eventual, într-o cafenea micuţă: una de pe lângă Săraceno, ori de pe strada Borgo di Sotto. S-ar fi aşezat într-un colţ şi David ar fi comandat două păhărele. Şi-n toropeala care ar fi cuprins-o, în timp ce-şi sorbea lichiorul de anason şi se gândea la patul şi la somnul apropiat, s-ar fi simţit, dacă nu chiar fericită, cel puţin, măcar o dată, împăcată cu ea însăşi şi cu viaţa.

Totuşi ceda.

Şi îndată ce se îndepărtau în direcţia zidurilor, din grupurile băieţandrilor din cartier, care zăboveau în faţa uşilor cu geamuri ale cinematografului rămase larg deschise, ca să fumeze, să discute cu voce tare despre sport sau despre cine ştie ce altceva, ori să mănânce castane coapte, cumpărate cu câţiva bani de la bătrâna cu şal negru, mănuşi de lină cu jumătăţi de degete, fustă largă, cenuşie, veşnic aplecată deasupra grătarului de fontă, se auzeau imediat fluierături, urlete, *ps-ps*, vorbe urâte. Nu slujea la nimic să grăbeşti pasul. Pe măsură ce distanţa creştea, strigătele parcă deveneau şi mai ascuţite, şi mai pătrunzătoare. O urmăreau. Erau ca nişte mâini scârboase, reci şi umede, care încercau s-o prindă, să i se vâre sub veşminte.

În primul loc întunecos, în prima pajişte era trântită-n iarbă. I se abandona, fără să-nchidă pleoapele, cu bărbia pe umărul lui.

După aceea se ridica prima. Şi dacă, la un moment dat, era cuprinsă de dorinţa neaşteptată de a se zbate, de a-l muşca, de a-i face rău (David nu rezista niciodată la aşa

ceva: spinarea încordată ceda, se lăsa cu toată greutatea pe ea), toată acea furie, toată acea mânie care o împinseseră să-l răstoarne, îi dădeau dintr-odată o groaznică senzaţie de spaimă, de angoasă. Ce departe era!

— Se gândea, în timp ce se chinuia să-l ridice, să-i aranjeze hainele. Cum nu-l mai interesa nimic! Şi totuşi – îşi spunea – de ce să-i caute vină? Oare îşi imaginase altceva despre felul în care s-ar fi terminat seara? De când se întâlneau în faţa porţii de la stradă şi, aproape fără să schimbe un salut, începeau să meargă în grabă spre ziduri, totul era, de fiecare dată, mai mult decât previzibil.

Se îndreptau spre casă.

Îşi dădea perfect seama: rece, distrat, orice ar fi venit de la el nu putea decât s-o rănească. Totuşi, îl provoca.

Îl întreba de pildă:

— Cum se numeşte mama ta?

Şi cum David tăcea, răspundea pentru el.

— Teresa, silabisea.

Nu era caraghios să-i pună asemenea întrebări inutile, la care să răspundă tot ea, silabisind ca o şcolăriţă la lecţie?

— Dar Marina, continua, cum se numeşte sora ta, Marina?

Izbucnea în râs. Pe urmă repeta:

— Mări-na.

David căsca, iuţind pasul pe pământul întărit de ger. Dar, până la urmă, se hotăra să vorbească.

Spunea lucruri bizare, dificile, care aveau, fără îndoială, un grăunte de adevăr, dar şi – era suficient să fii atent la tonul pe care-l căpăta glasul său – o mare doză de născocire. În general povestea despre el şi, în special, despre o „relaţie sentimentală” cu o domnişoară din societatea bună, căreia, fără să-i spună numele, nu mai isprăvea lăudându-i frumuseţea, felul modern de a fi, gusturile rafinate şi aristocratice. Întâlnirile şi disputele

lor (după cât se părea, se certau des), se petreceau întotdeauna într-un cadru de excepţie: un bal de binefacere la clubul „Dei Concordi”, sau la cel de tenis, o reprezentaţie de gală la Teatrul Municipal, o partidă de călărie la ţară, încheiată cu o recepţie grozavă într-o vilă frumoasă înconjurată de un parc vast. În fine, era vorba despre o „relaţie deloc uşoară”, „împiedicată” de familiile respective, desigur „doar” din cauza religiilor diferite: în orice caz, o situaţie în care despre „lucrul” pe care-l făcuseră ei cu puţin înainte, pe pajişte, nu se vorbea nici măcar în glumă…

Între timp coborâseră de pe bastioane şi o apucaseră pe strada Salinguerra. Şi dacă până-n clipa aceea ascultase în tăcere, aproape ţinându-şi răsuflarea, îndată ce înţelegea, judecând după siluetele caselor şi după felinare, că peste câteva momente trebuiau să se despartă, o cuprindea dintr-odată o stare de agitaţie nervoasă atât de intensă, încât, uneori, se temea că nu va reuşi s-o domine. Oh, ce mult îşi ura acum paltonul ros şi strâmt, părul ciufulit, lipit pe tâmple de umezeală, mâinile grosolane, deformate de muncă şi degerături! Dar pe de altă parte

— Se gândea tot ea – ce putea face altceva decât să se calmeze? Mică de statură, fără nimic atrăgător, ca fizic sau caracter (de-ar fi avut măcar stofă de prostituată!), cum soarta-i era deja scrisă, era mai sănătos s-o accepte încă de pe acum. Cine ştie. Poate că, dacă s-ar fi liniştit odată sufleteşte, David i-ar fi fost recunoscător. Poate că, în viitor, ar fi ajuns s-o trateze ca pe o veche prietenă, căreia i se permite orice întrebare şi orice sfat, chiar unul scabros. Era puţin? Se-nţelege că puţin. Totuşi mai bine decât nimic.

Ajunşi în faţa casei, intrau sub portic.

Cu vocea scăzută până la şoaptă, David continua să vorbească. Ce spunea?

Cum îşi lua diploma – spunea, de exemplu –, părăsea nu numai Ferrara, ci şi Italia. Era sătul să vege teze în provincie, să putrezească-n văgăună aceea. Se va duce, aproape sigur, în America: o să stea acolo, o să se stabilască acolo definitiv!

Cu cine se va duce în America? – se aventurase să-l întrebe odată. Singur, sau cu domnişoara care-i plăcea atât?

— Singur, îi răspunsese sec.

El nu era genul să se însoare, adăugase cu niciuna. În orice caz, în special acum, n/u domea, aşa cum îi spusese, decât să schimbe aerul. Şi atât.

Ea nu replicase nimic. Se limitase să dea din cap aprobator, în întuneric.

Altă dată însă – şi cât avea să regrete mai târziu, în pat, când, din pricina tic-tac-ului deşteptătorului pus pe comodă, şi a respiraţiei şuierătoare a mamei ei în timpul somnului, nu reuşea să adoarmă –, altă dată, auzindu-l că spune asemenea lucruri, îi venise să râdă.

Îl întrebase:

— Şi dacă rămân însărcinată?

Ştia bine că o asemenea întrebare l-ar fi constrâns pe David să mai rămână încă cinci minute. Nu conta ce-ar fi fost în stare să spună în cele cinci minute. Conta că, înainte de a pleca, ar fi simţit nevoia să-i dea o sărutare.

VI

Iarna lui 1929 fu extrem de grea. Ca să-i găsească un termen de comparaţie – susţinea Oreste Benetti – trebuiau să ajungă la faimoasa iarnă a lui 1903, când îngheţase până şi Padul; sau, eventual, la cea din ’917.

Începu să ningă de Crăciun, şi ninse şi iar ninse, până la Bobotează. Oricum, frigul era departe de a atinge minimele din lunile următoare. Ba, imediat după Bobotează, fu o scurtă perioadă cu soare, cu o căldură ca de primăvară, de se topeau zăpezile.

— Oare o să ţină? se întreba Maria Mantovani.

Din patul unde zăcea de pe la începutul lui decembrie, din cauza unei gripe care o lăsase cu oarecare febră şi cu o tuse neplăcută, bătrâna asculta fâşiitul câte unui vehicul ce trecea pe strada Salinguerra. Nu, n-avea să ţină – îşi răspundea tot ea, strâmbând din gură cu amărăciune, sub marginea cuverturii. Căldura şi, mai mult decât căldura, ceaţa care venea dinspre câmpie, pe la primele ceasuri ale după-amiezii şi începea să ude totul, precum ploaia, nu te lăsau să-ţi faci, cu toată bunăvoinţa, nici cea mai mică iluzie.

Primul lucru pe care-l făcea Oreste Benetti când intra (intra fără să mai sune Lida îi dăduse de mai mult timp o cheie), era să se descotorosească de paltonul ud, agăţându-l într-un cui de lângă uşă. Pe urmă cobora vesel scara. În sfârşit, după ce se aşeza la locul său obişnuit din capul mesei, începea să vorbească.

La circa două luni de când fusese primit la internatul Seminarului, Ireneo deveni principalul subiect de discuţie. Fireşte – spunea – era destul timp ca să ia o hotărâre. Totuşi, după modesta lui opinie, merita să reflecteze încă de acum la ce ar fi putut face Ireneo mare. Cele trei clase de gimnaziu trebuia, în orice caz, să le termine. Dar după aceea? Să-l scoată de ia şcoală şi să-l bage undeva la lucru, nu, nici gând. Însă, după ce şi-ar fi luat diploma de absolvire a gimnaziului, o opţiune pentru unul din institutele de studii (ce naiba, la Ferrara nu era doar Liceul-gimnaziu, mai erau Şcoala normală, Institutul tehnic de unde ieşeai contabil sau geometru, sau Institutul industrial din intrarea Roversella!), o opţiune într-un sens sau altul se impunea categoric.

Într-o seară, anunţă solemn că după-masa trecuse pe la Seminar. Ceruse să fie primit de Don Bonora, directorul de studii, succesorul sărmanului Don Castelli de peste douăzeci de ani, şi-l întrebase despre Ireneo.

— Ce pot să spun, se limitase să răspundă la început Don Bonora. Suntem abia la primii paşi; la analiza logică şi la cea a periodului. Încă n-am intrat în latina propriu-zisă…

Atunci încercase să-l întrebe ce credea despre caracterul lui Ireneo. La care părintele, continuând să se exprime cu mare prudenţă şi delicateţe, replicase că, într-adevăr, caracterul băiatului îl punea oarecum pe gânduri. Se înţelege, era încă devreme – adăugase – pentru a putea formula asupra lui o judecată definitivă. Dar că era vorba de o fire destul de slabă, destul de apatică, nu încăpea, din păcate, nicio îndoială.

Legătorul strânse din buze. Apoi trecu brusc la alt subiect, cel al vremii.

— După mine, încă n-am scăpat, spuse, înălţându-şi privirea spre tavan şi adulmecând aerul cu neîncredere. Răul de abia acum trebuie să vină.

Şi Maria Mantovani, culcată-n patul din fundul camerei (se la masă, unde legătorul şi Lida stăteau, ca de obicei, faţă-n faţă, nu i se vedea decât nasul palid şi proeminent, eu găurile negre, verticale ale celor două nări), se grăbi să aprobe, surâzând tăcută pentru sine.

Oreste Benetti avea dreptate: muşcătura cea mai grea a iernii de-abia urma. Şi într-adevăr, la începutul celei de a treia decade a lui ianuarie, cerul se acoperi din nou, temperatura scăzu şi începu să ningă cu furie într-un văzduh şfichiuit în fiecare clipă de rafale violente. Parcă era sus, la munte. Reduse la nişte drumeaguri înguste, la nişte cărări degajate şi păstrate cu greu de către echipele de deszăpezire angajate temporar de primărie, străzile, îndeosebi cele secundare, nu permiteau decât trecerea pietonilor. Cum încă de la început bastioanele orăşeneşti deveniseră cam peste tot locul de întâlnire al unei mulţimi entuziaste de schiori improvizaţi, în majoritate studenţi, la un moment dat, Federaţia fascistă hotărî să organizeze acolo, mai precis între Porta San Giorgio şi Porta Reno,

adevărate întreceri: cu rezultatul că strada Salinguerra, de obicei atât de pustie şi liniştită, se transformă de la o zi la alta într-o arteră plină de zgomot şi mişcare

Brusc, starea Mariei Mantovani se agravă. Febra începu iar să crească, respiraţia deveni chinuitoare. Fu chemat un medic care, după un examen rapid, declară că este o pneumonie. Da, era în pericol – confirmă doctorul, răspunzând unei întrebări precise a omuleţului cam în etate, care-l chemase şi, avea aerul unei rude. Era destul s-o priveşti ca să-ţi dai seama că nu te puteai aştepta la nimic bun de la condiţia generală destul de precară a bolnavei.

Prevăzută, temută, criza veni în cea de a cincea zi.

Maria Mantovani nu-şi dezlipea ochii de la fereastră. Zărea, dincolo de geamurile prin care lumina zilei pătrundea cu greu, vârtejurile de zăpadă deasă. Îşi încorda auzul. Strada Salinguerra răsuna înfundat de strigăte vesele, de paşi grăbiţi. Ce se petrecea afară? se întreba. Oraşul părea în sărbătoare. Dar de ce fiecare glas, fiecare sunet ajungeau la ea venind de departe, de tare departe?

— N-aud bine, se văietă. Niu mai aud deloc. Parcă aş avea vată-n urechi.

— Ninge, răspunse încet Lida care sta lângă pat. De asta ţi se pare aşa.

Bătrâna avu un râs scurt, viclean.

— Nu e deloc *de asta*, murmură, clătinând din cap şi coborând pleoapele.

Peste vreo două ore începu să horcăie. Trebuiau să se gândească la preot. Legătorul dispăru în goană şi apăru puţin după aceea cu parohul de la Santa Maria în Vado.

Între timp camera se umpluse de lume. Erau în cea mai mare parte femei din vecini, care veniseră spontan, neanunţate de nimeni. Cum de intraseră? – nu se putu abţine Lida să nu se întrebe. Oare Oreste (da, Oreste – reflectă

— Înainte de asta nu-i spusese niciodată pe numele mic, nici măcar în gând...) să fi uitat să-nchidă poarta? Indiferent cum se întâmplase, cert este că la miezul nopţii, când preotul îşi luă rămas-bun, vecinele nu părăsiră camera. Strânse sub fereastră, cu şalurile negre pe cap, stătură pe loc, spunând în şoaptă rugăciunile.

Oreste Benetti sta drept, în mijlocul camerei, ţinându-şi mâinile împreunate.

Când horcăitul încetă, se apropie-n grabă şi se aplecă peste căpătâi. Mâinile lui uşoare şi precise închiseră ochii holbaţi ai Mariei Mantovani, îi încrucişară pe piept braţele scheletice şi, la urmă, cu câteva mişcări îndemânatice, aranjară cearşafurile răvăşite şi cuvertura aproape complet alunecată pe podea.

Tot timpul în care legătorul îndeplini aceste îndatoriri, întorcându-se, apoi, fără zgomot, la locul dinainte, Lida nu făcuse niciun gest, nicio mişcare. Dar şi după aceea, când din faţa ochilor ei dispărură mâinile mari şi pricepute ale celui care, acum ştia sigur, în curând va deveni soţul ei, şi după aceea rămase acolo, aşezată lângă pat, fixând profilul de ceară al mamei sale. Pleoapele întredeschise, nasul care părea deodată mai mare, mai puternic, buzele schiţând un vag, un absurd surâs de fericire: chipul atât de familiar i se dezvăluia dintr-odată, de parcă numai acum era în stare să-i surprindă toate detaliile. Nu se mai sătura privindu-l; şi simţea, în acelaşi timp, topindu-se-n sine, încet-încet, ceva vechi, aspru, dur.

Îşi acoperi faţa cu amândouă mâinile şi începu să plângă în tăcere.

După aceea îşi înălţă capul, întorcând spre legător ochii plini de lacrimi.

— Lăsaţi-mă, vă rog, spuse cu glas încet. Toţi. Şi dumneata, Oreste, adăugă, dând din cap; du-te şi dumneata.

— Bine, dragă, bine... bâlbâi omul, intimidat.

Vecinele începură să plece. După ce ajunse din urmă grupul pe la jumătatea scării, Oreste fu ultimul pe palier şi ultimul care dispăru închizând uşa-n urma lui.

Cu cotul sprijinit pe cuvertură şi obrazul în palmă, rămasă singură, Lida se gândea la mama ei, la ea însăşi, la povestea lor. Se gândea mai cu seamă la David şi la camera din imobilul de pe strada Mortara unde, la începutul unei primăveri de demult, se dusese să locuiască împreună cu el.

Se întâmplase astfel.

Într-o seară, pe la sfârşitul iernii – aceeaşi iarnă în care, date fiind plictisul şi iritarea ce transpăreau din fiecare gest şi fiecare cuvânt al lui David, se aştepta ca el să-i spună dintr-un moment în altul: „Ajunge, Lida, e mai bine să nu ne mai vedem de acum încolo”, şi se consuma aşteptând – într-o seară ca atâtea altele, David îi propuse pe nepusă masă „să întemeieze amândoi o familie, ca o pereche de muncitori oarecare”, în imobilul de pe strada Mortara. Se hotărâse s-o rupă definitiv cu ai lui – adăugase –, şi să înceapă „o viaţă nouă”. Aveau să locuiască amândoi într-o „mansardă”, „o mansardă frumoasă, poetică, la ultimul etaj, cu vedere nu numai asupra oraşului, dar şi asupra câmpiei, până la munţii din jurul Bolognei”... pentru „a-şi întreţine familia”, el „avea să intre la fabrica de zahăr”... Şi ea? Ce altceva putea face ea decât să-i spună imediat da, ca şi atunci, prima dată, când, după ce se întâlniseră întâmplător într-un local în aer liber din cartierul San Giorgio (în epoca aceea ea de abia trecuse de şaisprezece ani: era o fetiţă în adevăratul înţeles al cuvântului), nu se mai despărţiseră toată seara şi, până la urmă, către miezul nopţii, se opriseră pe o pajişte de lângă ziduri? încă o dată nu-şi pusese nicio întrebare, nu ezitase nici o singură clipă. Peste câteva seri ieşise din casă cu o legăturică sub braţ (evident că mama observase, dar, ca de abicei, nu îndrăznise să deschidă gura) şi, adio, nu mai

venise acasă. Bineînţeles că fusese o nebunie! Şi totuşi, abia mai târziu, mult mai târziu, când se întorsese, după ce născuse, să locuiască. singură în camera de pe Mortara, şi copilul nu se: mai oprea din plâns, şi ea simţea pe zi ce trece că nu mai are lapte, şi nu-i mai rămăseseră decât câteva lire; abia atunci şi numai atunci începuse, nu spun să înţeleagă, dar să se trezească din lungul vis cu ochii deschişi care fusese viaţa ei până în momentul acela.

Dar, oare, David cine era? se întreba acum, după atâţia ani. Ce căuta în fond, ce voia?

Într-o cameră de la etajul de sub ei locuia familia unui infirmier de la Spitalul orăşenesc Sant' Anna. Se numeau Mastellari şi erau în total şase persoane: infirmierul, soţia şi patru copii.

Dimineaţa, când cobora cu cana să ia apă din curte, dădea „nu rareori, peste doamna Mastellari.

— Ce este soţul dumitale? o întrebase odată aceasta din urmă. Muncitor?

— Da. Deocamdată e şomer, dar o să intre în curând la fabrica de zahăr, răspunse ea liniştită, fără să aibă nicio umbră de îndoială că David, fiul unor oameni cu stare, student – nu contează că în întârziere cu examenul de diplomă şi în ruptură cu familia –, nu va intra niciodată la o fabrică de zahăr.

El şi muncitor! Şi, totuşi, la ce aspira David mai mult ca la orice, dacă nu să devină „un muncitor oarecare”? N-o repeta întruna?

În realitate, era destul să vorbească, şi totul devenea uşor, posibil, credibil. Să se căsătorească? El, unul – era capabil s-o spună clar şi răspicat –, considerase întotdeauna căsătoria o bufonadă, una din cele mai tipice şi greţoase „bufonade burgheze”. În orice caz, dat fiind că ea părea să ţină la „nuntă”, să fie liniştită: la anul, căci într-un an avea să găsească precis o slujbă, puteau foarte bine să-şi reglementeze „situaţia la primărie”. Avea s-o ia

în căsătorie în mod sigur, nu-i era deloc greu să i-o promită; aşa încât ea va fi „doamna” lui şi în faţa legii...

Îşi petrecea după-amiezile, toridele după-amiezi de vară, dormind mai tot timpul. Respiraţia îi era atât de lentă, obrazul, sub o barbă de câteva zile, atât de palid, îmeiat, uneori cuprinsă de panică, stând lângă patul lui ca acum lângă patul mamei ei, nu rezista tentaţiei să-l apuce de braţ şi să-l scuture. „Ce-i?”, bolborosea el fără să deschidă ochii. Apoi, întorcându-se cu faţa la perete (pijamaua la spate era leoarcă de sudoare), se cufunda din nou în somn.

Îndată după cină, coborau, ţinându-se de mână, scările interminabile ale imobilului, aflate-n întuneric. Vrând să se răcorească puţin, luaseră obiceiul să stea până târziu la Porta Mare, la un mai mult de două-trei sute de metri de imobil. La Porta Mare, puţin dincolo de bariera Vămii, era un chioşc cu îngheţată, având în faţă vreo zece măsuţe; or îngheţatele, cum o ştia şi David, erau pasiunea ei încă din copilărie.

Dac-o tăiai pe strada Fossato di Mortara, ajungeai la ziduri într-o clipă. Într-una din serile acelea, în timp ce mergeau pe poteca de pe bastioane, grăbindu-se spre Porta Mare, se oprise deodată.

— Ştii, cred c-o să am un copil, spusese foarte calmă, punând o mină pe braţul lui David.

Pe moment, el nu păruse surprins, nu replicase nimic.

Puţin mai târziu, după ce ajunseseră la chioşcul cunoscut şi ea sta cu pieptul lipit de marginea de zinc a tejghelei şi cu ochii orbiţi de lumina lămpii cu acetilenă, o întrebase cu amabilitate:

— Vrei de lămâie sau preferi o ciocolată?

Fără să dea vreun semn că ar vrea să şadă, el începuse să-şi mănânce îngheţata – ca de obicei, una asortată, de cremă şi frişcă – şi în: re timp o privea, o

cerceta din cap până-n picioare. Părea trist, dezamăgit. Dezamăgit de ce? Că era însărcinată? Că alesese încă o dată îngheţata de ciocolată?

— În seara asta-i o căldură aproape insuportabilă, exclamă, pufnind la un moment dat. Şi când te gândeşti că la munte, cum se-ntunecă, trebuie să-şi pună puloverele.

Era o aluzie clară la cei din familia lui care, încă de la începutul lui iulie, se duseseră cu toţii la Cortina d'Ampezzo…

— Şi la Cortina unde stau ai tăi? găsise puterea să-l întrebe. Într-un hotel sau într-o casă?

— La *Miramonti*. Imaginează-ţi un fel le castel, se apucase îndată să-i explice, cu o pădure în jur, cam de şase-şapte ori mai mare ca parcul familiei Finzi-Contini, ştii care, cel de la Piopponi, chiar sub Mura degli Angeli, şi de cel puţin douăsprezece ori ca Montagnone…

Cine era oare David? Ce căuta? Ce voia? Pentru ce?

Nu exista răspuns la aceste întrebări şi nu va exista niciodată. De altfel era târziu. Cineva, probabil Oreste, bătea în geam. Trebuia să se scoale, să ajungă tocmai până la poarta de la stradă, să-i spună că putea să se întoarcă.

VII

Într-adevăr era Oreste.

După ce închisese uşa în spatele lui şi le ajunsese pe vecine jos, în gangul de la intrare, se oprise mai bine de o jumătate de oră să vorbească împreună cu femeile despre cele întâmplate şi, mai ales, să le asculte. Pe urmă, cercul se spărsese; şi el, rămas singur, nemaiştiind cărui sfânt să se roage începuse să se plimbe-n sus şi-n jos prin faţa casei.

Simţea cum se ciocnesc în el două sentimente aprinse, două necesităţi contrastante.

Pe de o parte era împins să dea fuga să închidă prăvălia, ceea ce i-ar fi permis după aceea să procedeze cu grija cuvenită la cele cerute de moartea Mariei Mantovani

(starea ei se agravase pe neaşteptate şi nimeni, în ultimele zile, nici chiar el, nu avusese cum să se pregătească pentru u tot ce era mai rău). Dar gândul la Lida îl reţinea. Aplecându-se şi apropiindu-şi faţa de geamurile aburite ale ferestrei, încercase de mai multe ori să privească în încăpere. Jos, lângă patul din dreapta, se distingea o siluetă mică, încovoiată, nemişcată.

— Ce face? bombăni la un moment dat printre dinţi cu nerăbdarea afectuoasă a unui soţ.

Coborau primele umbre ale înserării; ninsoarea încetase, însă frigul era muşcător. Prin ferestrele caselor din jur se zăreau interioare se bucătării şi de sufragerii iluminate. Trebuia să-i dea zor, să facă ceva. În sfârşit, când se aplecă pentru a nu ştiu câta oară să cerceteze încăperea şi, din pricina întunericului, nu mai zări nimic, se hotărî să bată cu degetele-n geam. Rămase apoi în ascultare, cu inima zvâcnindu-i surd în piept. Şi, cum i se păru că aude pasul Lidei pe scara dinăuntru, se strecură rapid pe poartă şi, mai înainte ca ea să apese pe clanţă şi să-i deschidă, se afla deja pe palier.

Îşi dădu seama din prima privire că din nou era cel ce conducea. Cu spatele rezemat de tocul uşii, cu ochii-n ochii lui, Lida îl fixa în tăcere. Atitudinea ei cerea un singur lucru: s-o protejeze.

— Sfinte Dumnezeule, doar nu vrei să-ţi petreci aşa toată noaptea! spuse în dialect, cu glas scăzut, aproape brutal.

Apoi, fără să treacă pragul, începu să-i expună, tot în şoaptă, ce avea de gând să facă.

Mai întâi trebuia să dea fuga să-nchidă prăvălia; şi cum mai erau câteva mărunţişuri de aranjat, prevedea că nu s-ar fi întoi’s mai devreme de două ore. Totuşi, înainte de a trece pe la prăvălie, o să se oprească o clipă la o vecină, doamna Bedini. Dat fiind că se oferise ea singură, avea să-i ceară să vină.

— Ce să facă? exclamă, prevenind o eventuală obiecţie din partea Lidei. Să-ţi ţină de urât… să facă ceva de mâncare… Or, pur şi simplu să se roage!

La cuvântul „mâncare”, Lida clătinase din cap în semn de refuz. Însă argumentul următor fu mai presus de orice rezistenţă. Lăsă ochii în jos, şi el o privi surâzând.

— Aşa că, te rog, îi atrase atenţia, să nu încui poarta cu zăvorul. Mai bine las-o întredeschisă. Ne-am înţeles?

Şi, după ce-i strânse mâna, dispăru în goană pe scări.

În timpul nopţii, temperatura scăzu. Slaba lumină trandafirie care îşi făcu loc cu greu în dimineaţa următoare prin geamurile cu crustă de gheaţă (Lida se întinsese în pa>t, Bedini aţipise pe iun scaun, iar Oreste, care se rugase o bună parte din noapte, sta în picioare lângă fereastră, studiind vremea), era lumina unui soare îndepărtat, pierdut într-un cer de un albastru pal, înceţoşat: un soare care nu încălzea. În momentul acela – calcula Oreste, cu gulerul paltonului ridicat în jurul cefei acoperite cu un păr scurt, argintiu, suflând peste degetele amorţite – în momentul acela termometrul trebuia să indice multe grade sub zero: zece, cincisprezece douăzeci, cine ştie. Ceea ce, oricum – prevedea el – însemna timp stabil. Frigul avea să atingă puncte şi mai scăzute: aşa că iarna, în timpul căreia canalele de irigaţie, Reno şi chiar Padul aveau, fără îndoială, să-ngheţe, conductele de apă potabilă aveau să plesnească, etcaetera, etcaetera, avea să fie până la urmă, una peste alta, comparabilă numai cu cea din 1903. Agricultura avea să sufere? Poate că nu. În orice caz, el era mai degrabă mulţumit (o admitea fără nicio jenă) de faptul că putuse prevedea totul cu exactitate.

Funeraliile Mariei Mantovani se desfăşurară în aceeaşi zi, după-amiaza târziu.

În urma dricului de clasa a treia, ce înainta uşor pe zăpada bătătorită, în afara preotului şi a copilului cu crucea, nu mergea decât Oreste. Ascultând docilă de sfatul

lui, Lida rămăsese acasă. Cât despre fostul seminarist, preferatul lui Don Castelli, fost soldat în Cars, asprimea climei – o simţea perfect – îi insufla energie, îl refăcea ca prin minune după orele de somn pierdute în noaptea precedentă. Roţile înalte şi subţiri ale dricului ridicau blocuri compacte de zăpadă care, înainte de a ajunge în partea de sus, cădeau fără zgomot, pudrând uşor lacul negru, lucitor, al spiţelor şi arcurilor. Reglându-şi pasul din instinct după cel al preotului, Oreste mergea cu ochii plecaţi, fără să şi-i desprindă nicio clipă de la brazdele lăsate de roţi în zăpadă, de la micile avalanşe care se prăvăleau necontenit de pe cercurile lor.

Când se întoarse, era deja noapte. Şi, în loc să bată în geamurile de la stradă, ca în zilele precedente, preferă să se anunţe, ca de obicei, prin sonerie.

Lida îl aştepta la picioarele scării. Probabil că dormise. Chipul ei marcat mai înainte de oboseală, apărea acum proaspăt, odihnit. Era complet schimbată.

Se aşeză la vechiul lui loc, cu braţele încrucişate pe masă. De acolo, în timp ce Lida trebăluia în jurul sobiţei economice, o observa cu acea expresie deosebită, amestec de adâncă bucurie şi gratitudine, care-i străfulgera-n priviri ori de câte ori credea că descoperă într-o frază, într-un gest, într-o uitătură de-a ei, efortul şi dorinţa de a-i place.

— În noaptea asta, zise la un moment dat, ar fi bine s-o chemăm iar pe doamna Bediini. O să trec mai târziu pe la ea. Mâine am de gând să mă prezint la Don Bonora.

Cred – că în următoarele două săptămâni băiatul ar trebui să vină să doarmă acasă. Pe urmă, vom vedea.

De acum, el era cel ce hotăra, cel ce dispunea de viitor.

După cină, rămaseră să discute, despărţiţi de masa încă nestrânsă. Oreste vorbi îndelung, eu infinită blândeţe, despre Maria Mantovani şi despre viaţa ei. Spuse că

suferise atât de mult, biata de ea, în timpul vieţii, tocmai pentru că iubise prea mult, tocmai pentru că avusese prea mult suflet. Apoi descrise locul din Cimitirul orăşenesc unde urmau s-o îngroape a doua zi.

Era un loc cu adevărat frumos – o asigura el – ca pentru domni. Nu văzuse Lida arcada de construcţie recentă care, plecând de pe latura dreaptă a bisericii San Cristoforo, şi descriind o curbă largă, întru totul egală cu cea a arcadei vecină cu strada Borso, venise să completeze şi înspre Mura degli Angeli porticul anterior al Mănăstirii? Ei bine, mama ei avea să fie îngropată exact acolo, sub noile arcade. Da, da – întări iar –, locul, orientat spre miazăzi, cu soarele care-l bătea din zori până-n asfinţit, ca într-o seră, era, fără îndoială, magnific.

— Acum, sigur că locurile din partea aceea, adăugă după o pauză, strâmbând din buze, au preţuri destul de pipărate.

Imediat însă, temându-se să nu fi fost greşit înţeles, preciză că, pentru Dumnezeu, Lida nu trebuia să-şi facă nicio problemă în legătură cu cheltuielile.

— În atâţia ani de muncă, exclamă, slavă Domnului, am pus şi eu ceva deoparte.

Şi cum ea – continuă, fără a reuşi să-şi stăpânească un tremur al buzelor – îl făcuse să spere… îl lăsase să creadă…; şi având în vedere că lucrul acesta ar fi făcut-o în mod sigur mulţumită pe sărmana ei mamă, se gândea că…

— În fine, ţine cont încă de acum, că tot ce-i al meu este şi al tău, conchise, coborând vocea.

O privea drept în ochi (printre altele, era prima dată că-i vorbea cu tu!), uşor aplecat înainte. În sfârşit, se sculă în picioare; şi, luându-şi rămas-bun în grabă, promise că va reveni în dimineaţa următoare.

Avea atâitea şi atâtea să-şi spună!

VIII

„Mai avem încă atâtea să ne spunem”: aşa afirma

Oreste de fiecare dată, luându-şi rămas-bun, sau, cel puţin, aşa promiteau în tăcere ochii lui blânzi şi negri.

În realitate vorbea numai el.

Când nu erau amintiri (de obicei pe tema copilăriei şi a unei bune părţi din adolescenţă, petrecute la Seminar, sau pe tema războiului dus în tranşeele Carsului), erau lungi monologuri legate de religie şi, mai ales, de ultimele hotărâri politice, care interesau religia îndeaproape.

După samnarea «Acordurilor de la Laterano în februarie al aceluiaşi an, patriotismul său începuse să se manifeste deschis: în efuziunile sentimentale, tandre, proprii unui îndrăgostit care nu se mai îndoieşte în privinţa răspunsului. Bravo bisericii – spunea – care, pentru binele Italiei şi al lumii, ştiuse să dea uitării toate chestiunile de ambiţie şi de revanşă; dar bravo şi statului italian, căruia trebuia să i se recunoască marele merit de a fi pornit primul pe drumul împăcării: şi, din felul său de a se exprima, era limpede că biserica şi statul îi apăreau în chip de bărbat şi femeie care, lăsând în urmă o lungă perioadă de relaţii dificile, tulburate adesea de crize violente, hotărâseră dintr-odată să se căsătorească. Şi ce lucruri frumoase – spunea în continuare cu ochii strălucind – aveau să vină de acum încolo! Începutul primăverii avea să fie începutul unei ere a păcii şi a bucuriei perpetue, reînvierea miticei vârste de aur. Biserica şi statul aveau să se recunoască fiecare în sfera sa de influenţă, potrivit preceptelor *Bibliei* şi *Evangheliei*, potrivit visului şi profeţiei lui Dante, libere şi, în acelaşi timp, în armonie. Preotul n-avea să mai fie nici persecutat, nici considerat suspect. Societatea n-avea să-l mai respingă, ci să-l primească-n sânul ei ca pe un tată demn de ascultare şi de veneraţie. Şi dacă astăzi era hazardat să speri în renaşterea unui partid catolic în adevăratul înţeles al

cuvântului, de tipul P.P.[12], să fie clar, nu conta: rezultatele obţinute erau mai mult decât suficiente deocamdată. Să recunoaştem că nu era deloc puţin faptul că se obţinuse ca A.C. şi tineretul din F.U.C.I. să fie lăsaţi în pace! Nu era deloc puţin, ba chiar era extrem de mult faptul că în tricolorul cu marea stemă de Savoia putea fi binecuvântat drapelul Patriei!

Transportat de elan, de emoţia intensă provocată de aceste discursuri, ajungea în sfârşit, schimbând tonul, să vorbească şi despre ei despre el şi Lida şi, mai ales, despre vilişoara de dincolo de Porto San Benedetto, unde urmau să se mute în mai, a doua zi după nunită.

Se plângea. Era supărat pe zidar pentru că un perete proaspăt zugrăvit asudase, şi-i apăruseră ici-colo pete de umezeală; pe tâmplar, din pricina unui oblon care nu funcţiona; pe geometru, un individ cu o comportare dură, grosolană. Dar cum trecea la descrierea locului unde se ridica vilişoara – îl descria ca fiind mult mai departe de centrul oraşului decât în realitate: ca şi cum ar fi fost vorba de un cartier dintr-un oraş necunoscut, infinit mai frumos, mai plăcut şi mai ospitalier ca Ferrara –, chipul i se destindea complet şi i se lumina. Vilişoara se afla la capătul şoselei San Benedetto – repeta pentru a n-a oară

— În zona situată cam între bariera Vămii şi podul de cale ferată, zonă care în ultimii ani se umpluse de case mai mici şi mai mari. Fiecare clădire dispunea împrejur de un teren mai întins sau mai puţin întins, care putea fi cultivat ca grădină de flori sau de legume. Oh, ce aer bun aveau să respire acolo, un adevărat aer de ţară... Şi ajuns aici, nemaigăsindu-şi cuvintele (fericirea care-i aştepta, o fericire apropiată, la îndemână, deoarece în mai, cel mai târziu, *ei doi* aveau să se căsătorească, în sfârşit

— Lăsa să se înţeleagă – nu se putea descrie...), ajuns

12 Partidul Popular (n.t.).

aici, tăcea copleşit.

Veni şi luna mai.

În ultimele zile, Oreste îşi pierduse calmul. Părea plin de teamă, de nelinişte. Întotdeauna vorbise despre căsătorie pe ocolite: referiri, aluzii şi cam atât. Acum, însă, după ce ani în şir se mulţumise cu o promisiune care nici măcar nu fusese exprimată-n cuvinte, după ce acceptase toate amânările, voia să se grăbească, să nu mai piardă nicio zi. Data ceremoniei fusese de mult stabilită pentru a treia săptămână a lunii. Ce-ar fi s-o anticipeze? propuse la un moment dat. Ce mai tot aşteptau V

Lida îl întrebă uimită ce i se întâmplase, cum de-şi schimbase atât de mult felul de a fi.

Zăbovi puţin înainte de a răspunde.

O fixă cu nişte ochi disperaţi, apoi spuse încet:

— Eu sunt ca şi caii cărora le plesneşte splina pe linia de sosire.

Pe urmă vorbi despre căsătorie, despre ce însemna pentru el căsătoria. Spuse că o considera scopul suprem al vieţii: într-o asemenea măsură, încât numai după ce s-ar fi căsătorit, nu înainte, ar.fi avut cât de c-ît curaj să invoce pentru ei protecţia Providenţei divine. Desigur

— Admise, dând din cap cu gravitate – până atunci n-o grăbise niciodată. Dar, pe de altă parte, cum ar fi putut, oare, s-o grăbească, simţind, aşa cum simţea, că nu se putea baza decât pe propriile lui forţe?

Lida îl asculta fără să-l privească. Nu înţelegea. Fu destul, însă, să-şi ridice o dată ochii, ca să priceapă: Oreste încă se mai temea să n-o piardă! Aplecându-se peste masă, puse o mână pe mâinile lui, încleştate spasmodic, parcă mai mult ca de obicei: şi, o clipă mai târziu, se găsea pentru prima dată în braţele lui.

Anii care urmară, ani de muncă, tihniţi, fericiţi în esenţă, nu dădură naştere unor evenimente marcante.

Până şi iernilor – spunea Oreste, care muri, totuşi,

foarte timpuriu, în primăvara lui ’38 –, părea să le fi venit mintea la cap o dată pentru totdeauna.

Spre sfârşitul fiecărei toamne îi plăcea să se oprească lângă geamurile ferestrelor, ca şi în trecut, să cerceteze vremea: dar nu pentru că s-ar fi îndoit de exactitatea previziunilor sale despre o vreme frumoasă şi în general stabilă, în privinţa aceasta era sigur, ci, mai degrabă pentru a degusta plăcerea intimă pe care i-o dădea casa nouă, modernă, dotată cu tot ce era necesar unui trai comod, în condiţiile unei bunăstări modeste, inclusiv o excelentă instalaţie de încălzire centrală.

Era evident că viitorul (şi – avea aerul că spune – nici nu se putea altfel) nu-l mai preocupa deloc: sub niciun aspect. După căsătorie, Lida se conformase imediat obiceiurilor lui evlavioase, începând să meargă cu regularitate la biserica San Benedetto, nu prea departe, cum intrai în incinta zidurilor. Pe lângă aceasta, se îngrăşase. Fata slabă, măcinată de suferinţă, din anii când el începuse să-şi facă apariţia în camera din strada Salinguerra, devenise acum o nevastă frumoasă, placidă, senină, un pic durdulie. Ce-ar mai fi putut să-şi dorească? Ce fericire mai mare?

Uneori glumeau amândoi pe socoteala frumuseţii Lidei.

Mai puţin neîncrezătoare decât voia să pară, ea se apăra.

— Frumoasă, eu? exclama.

— Ba bine că nu! răspundea el, zâmbind, în timp ce o privea drept în ochi, cu un sentiment de mândrie.

Şi totuşi nici în asta – continua, redevenind serios

— Nu era nimic de mirare. Noua ei frumuseţe, atât de normală, atât de potrivită unei soţii, în care, nu i se părea, în fond, prezumţios să-şi atribuie un oarecare merit, venea să demonstreze încă o dată, dacă mai era nevoie, că Domnul nu numai că aprobase unirea le-a*, dar o socotise

şi binevenită.

IX

„A fost fericit”, îşi spunea Lida câteodată.

Numai că, nici nu reuşea să-şi formuleze bine-n minte aceste cuvinte, şi un fel de ecou lăuntric le strâmba, le deforma. Roase de îndoială, de o dureroasă neîncredere, se transformau într-o întrebare la care nimeni, şi ea în primul rând, n-ar fi fost în stare să răspundă altfel decât printr-un nu.

Bietul Oreste. Într-adevăr nu, nu fusese fericit, îi lipsise ceva. O demonstra cu prisosinţă grija mai mult decât paternă, nespus de afectuoasă, al cărei obiect fusese ani în şir, toţi anii căsătoriei lor, Ireneo.

Când ieşise din Seminar cu diploma de absolvire a gimnaziului în buzunar, îl luase imediat la el în prăvălie şi-i aranjase o mică tejghea între maşina de tăiat pe fir şi uşa cu geamuri. Vrusese să-l înveţe meseria lui; iar ea care, în unele după-amiezi, pe înserat, traversa jumătate din oraş ca să ajungă la legătoria de cărţi de pe strada Salinguerra (mai târziu se întorceau toţi trei împreună acasă, luând-o pe Giovecca sau pe strada Mazzini şi trecând, de fiecare dată, pe la „Caffe della Borsa”, în plin centru), ea parcă-l vedea şi acuma îndărătul tejghelei sale mari, urmărindu-l cu o privire arzătoare, plină de dăruire afectuoasă, pe elevul lui atât de apatic, de trist, de tăcut şi, totodată, gata să se lase distras de cel mai mic lucru care se petrecea în piaţeta din faţă. Parcă-l vedea şi-l auzea: cu torsul lui viguros, disproporţionat faţă de gambe, ridicându-se deasupra taburetului din spatele tejghelei, cu mâinile lui mari şi aspre, bizar înnobilate de verighetă (nu vrusese să se despartă niciodată de inelul lor: nici măcar în ’35, în perioada sancţiunilor!), cu glasul lui puternic, sonor, vesel… Oh, ce mult trebuie să fi luptat ca Lida să nu-şi dea seama cât îşi dorea un fiu! Ce mult trebuie să se fi chinuit în taină dacă, pentru a-şi pedepsi doiinţa, pentru a o

sufoca-n lăuntrul său, ceruse la un moment dat ca Ireneo să-i poarte numele!

Şi totuşi – se gândea Lida – Oreste nu încetase nicio clipă să spere. Era destul să-şi amintească, spre a fi sigură, ocheada pe care i-o arunca de fiecare dată când o vedea intrând în prăvălie: o ocheadă întrebătoare, dar calmă, plină de încredere de nezdruncinat.

Dacă nu acum, spunea privirea lui, curând, foarte curând, avea să vină la el cu vestea cea mare. Avea să-i dăruiască în mod sigur un fiu al lui, din sângele *lui*, diferit ca fizic şi caracter de celălalt, fiul avut de ea înainte de căsătorie, care, deşi îi dăduse numele, deşi-l învăţa meserie cu toată pasiunea de care era în stare, nu vrusese niciodată să-i spună altfel decât „unchiul Oreste”.

Un fiu al lui – se gândea Lida – aceasta era ceea ce-i lipsise, singura umbră ce tulburase seninul vieţii lor conjugale.

Ca să înceapă iar să vorbească despre vârsta de aur, a cărei reîntoarcere o prezisese în februarie ’29, evident nu aştepta decât s-o audă spunându-i: „Sunt însărcinată”.

Era, însă, la fel de evident şi de clar că moartea, luându-l prin surprindere, nu permisese să i se înfiripe-n suflet niciun început de disperare.

PLIMBAREA DINAINTEA CINEI

„*Vino, iubito, apropie-te, sclavă nu eşti, nici slugă*”.

Aida. Actul I

I

Dacă scotoceşti prin unele prăvălioare din Ferrara, mai poţi găsi şi astăzi vederi vechi de aproape un secol. De obicei sunt vederi îngălbenite, pătate; câteodată greu de descifrat… Una din ele înfăţişează bulevardul Giovecca, principala arteră a oraşului, cum era atunci, spre sfârşitul lui 1800. În dreapta, din umbra ca o culisă se desprinde pintenul Teatrului Municipal, şi toată lumina, lumina specifică a unui crepuscul auriu de primăvară emiliană, se

concentrează în stânga imaginii. În partea aceasta casele sunt scunde, cele mai multe cu un singur etaj, cu acoperişurile acoperite de ţigle înnegrite, cu câteva magazine mici la parter, o băcănie, dugheana întunecoasă a unui cărbunar, o măcelărie cu carne de cal, etcaetera: lucruri care în ’930, al optulea an al E. F.[13], când se hotărî construcţia uriaşului palat în travertin roman alb al Asigurărilor Generale, aproape vizavi de Teatrul Municipal, au fost rase fără milă de pe suprafaţa pământului.

Vederea este executată după o fotografie. Ca atare, oferă o imagine destul de reprezentativă a bulevardului Giovecca pe la sfârşitul secolului XIX (un fel de drum de căruţe, larg, inform, pavat eu pietre grosolane de râu, demn mai degrabă de un sat din Bassa decât de o capitală de provincie, despărţit la mijloc de liniile subţiri, paralele, ale şinelor de tramvai), dar, evident, nu la fel de pregnantă a vieţii care se desfăşura în clipa-n care fotograful apăsa pe declanşator: de la colţul Teatrului Municipal şi a cafenelii „Gran Caffe Zampori”, aflate pe dreapta, la numai câţiva metri distanţă de locul unde era plasat trepiedul, până jos, departe, la arcul însorit al bulevardului Prospettiva.

Imaginea din prim plan apare încărcată de amănunte. Se vede un ucenic de frizerie care iese în pragul prăvăliei să se scobească-n dinţi; un câine care adulmecă trotuarul din faţa măcelăriei cu carne de cal; un şcolar care traversează-n fugă strada, de la stânga la dreapta, scăpând ca prin urechile acului să nu sfârşească sub roţile unei trăsuri; un domn de vârstă mijlocie, în redingotă şi melon, care dă la o parte, cu braţul ridicat, perdeaua ce protejează interiorul cafenelei „Zampori” de lumina excesivă; un superb echipaj cu patru cai, ce vine din faţă şi se pregăteşte să atace în trap întins strada în pantă ce

13 Erei fasciste (n.t.).

duce la Castel, aşa-numita Salita del Castello. Însă, îndată ce vrei să cercetezi zona centrală, mică şi neînsemnată, a vederii, corespunzând părţii celei mai vechi a bulevardului Giovecca, oricât ţi-ai ascuţi privirea, totul devine confuz (persoane şi lucnuri îşi pierd relieful, dizolvându-se parcă într-un fel de pulbere luminoasă), ceea ce explică de ce o fată de circa douăzeci de ani, care mergea sprintenă pe trotuarul din stânga şi tocmai ajunsese la vreo sută de metri de Prospettiva, n-a reuşit să ne transmită nouă, privitorilor de astăzi, nici cea mai mică mărturie vizuală a prezenţei, a existenţei sale.

Trebuie să spunem că fata nu era frumoasă. Mai precis, chipul ei era, ca atâtea altele, nici frumos nici urât: faptul că tinerelor femei din popor nu le era permis pe vremea aceea să folosească rujul, fardul, pudra etcaetera îl făcea, dacă mai era posibil, să pară şi mai comun şi mai şters. Ochi negri ca tăciunele, în care flacăra tinereţii strălucea rar, aproape pe furiş, cu o expresie speriată, melancolică, destul de asemănătoare cu aceea plină de răbdare, şi dulceaţă din privirea unor animale domestice; păr castaniu, strâns la ceafă, lăsând descoperită o frunte mare şi bombată de ţărancă; un trup îndesat şi provocator, deasupra căruia se ridica un gât subţire, ca să nu spunem firav, cu o bentiţă ele catifea neagră în jurul lui... e de presupus că, pe o stradă renumită ca Giovecca, şi, în plus, la ceasul cel mai animat, cel mai agitat, cel care în Ferrara de azi, nu mai puţin decât în cea de ieri, a precedat întotdeauna ritualul de seară al cinei, trecerea unei asemenea fete poate i-ar fi scăpat şi unui ochi mai puţin indiferent decât un obiectiv fotografic.

Rămâne acum de stabilit care puteau fi, într-o seară de mai de acum peste jumătate de secol, gândurile unei fete să ea, care deprindea meseria de infirmieră, de aproape trei luni, la Spitalul orăşenesc din Ferrara.

Ei bine, întorcându-ne să observăm în vederea de mai

sus, cu un dram de participare afectivă, aspectul general al bulevardului Giovecca în acel moment al zilei şi al istoriei lui, constatând efectul de bucurie amestecată cu speranţă, produs de pintenul negricios din prim plan al Teatrului Municipal, asemeni unei prore care înaintează cutezătoare spre libertate şi spre viitor, va fi dificil să ne sustragem impresiei că din reveriile nevinovate ale unei fete – ale *acesteia*, nu ale alteia – îndreptându-se spre casă după multe ore de muncă nu tocmai uşoară, ceva – ceva a rămas, într-un fel oarecare, înregistrat în imaginea care ne stă în faţă.

La sfârşitul unei zile întregi petrecute în încăperile triste ale fostei mănăstiri unde, imediat după 1860, spitalul Sant' Anna găsise un adăpost provizoriu şi nepotrivit, putem deduce că Gemma Brondi se lăsa cu aviditate în voia viselor şi închipuirilor ei de adolescentă. Într-un cuvânt, mergea fără să privească-n jur. Aşa încât, atunci când ajunse sus, pe Prospettiva, îşi înălţă ochii mecanic, cum făcea în fiecare seară, spre cele trei arcuri ce marcau o variaţie arhitectonică, fraza şoptită la ureche („Bună seara, domnişoară", sau ceva asemănător) o găsi nepregătită, fără apărare, gata doar să se înroşească şi să pălească, să privească speriată-n jur, căutând o scăpare.

— Bună seara, domnişoară, şoptise vocea, îmi permiteţi să vă însoţesc?

Cum spuneam, aceasta fusese fraza, sau aproape aceasta. Cel care o rostise, şi apoi o antrenase pe Gemma Brondi într-o conversaţie care făcea ca ochii ei să-i evite pe cei pătrunzători şi foarte negri ai interlocutorului, era un tânăr cam de treizeci de ani, într-un costum închis, cu mâinile sprijinite pe ghidonul unei masive biciclete „Triumph" un tânăr cu faţa trasă, pe care se reliefau ochelarii cu rame de argint, şi mustăţile mari, la fel de negre ca şi ochii, pleoştite-n jurul gurii.

Dar, străbătând în zbor drumul lung pe care cei doi

tineri aveau să pornească peste o clipă, el qontinuând să ducă bicicleta de ghidon, să ne mutăm nu departe de Prospettiva di Giovecca, mai precis, în interiorul casei mari, de tip rural, unde locuieşte de mai multe generaţii familia Brondi, o familie de ţărani urbanizaţi. Casa se înalţă drept sub zidurile oraşului, de care e despărţită numai printr-o străduţă plină de praf ce mărgineşte bastioanele în zona respectivă. Este aproape noapte; Tocmai au aprins lumina în camerele de la parter, care, din pricina pintenului înierbat al zidurilor, primesc lumină mai ales prin ferestrele din spate, cele dinspre întinsele grădini de zarzavat.

II

Singura fiinţă din casă, care remarcase încă de la început prezenţa doctorului Corcos, doctorul Elia Corcos, fusese Ausilia, sora mai mare. Însă nu scosese nicio vorbă: de vorbit nu vorbea cu nimeni, nici chiar ou mamă-sa. Totuşi, de la un timp, în comportarea ei apăruse o schimbare elocventă şi semnificativă de care toţi îşi dăduseră seama.

În fiecare seară, acelaşi lucru.

După ce pusese masa rotundă din sufragerie, şi aprinsese focul sub oala şi cratiţa din bucătărie, exact în clipa-n care începeau să se audă vocile tatălui şi ale fraţilor care se întorceau din grădina de zarzavat unde munciseră până târziu, Ausilia parcă se evapora, ca să reapară tocmai când ceilalţi ajunseseră la sfârşitul mesei. Deşi ghicise aproape imediat totul, mama nu deschisese gura. Aşezată, ca o adevărată *arzdora*[14], cu spatele la uşa de la bucătărie, se mărginea să surâdă unei imagini lăuntrice, în care Ausilia, fiica ei preferată, sta cu braţele încrucişate la fereastra camexei cu două paturi de la etaj, pe care o împărţea cu Gemma, şi, cel mult, scotea uneori

14 Gospodină de la tară (dialect ferrarez) (n.t.).

elte un suspin adânc. Cât despre bătrânul Brondi şi cei trei băieţi, continuau să mănânce cu poftă, aplecaţi deasupra farfuriilor. Noutatea dispariţiilor punctuale şi repetate ale Ausiliei în timpul cinei părea să nu-i intereseze în niciun fel. Pentru ce să se preocupe? – aveau aerul că-şi spun în gând. Fata bătrână şi capricioasă, cum era pe cale să devină Ausilia, avea să-şi revină în curând: îndată ce o să-i treacă.

Coborând pe scara interioară, fără să producă nici cel mai mic zgomot, Ausilia apărea, în fine, uşoară ca o nălucă, în pragul sufrageriei. Singura dintre cei prezenţi care înălţa capul era mama. Mergea treaba, mergea? – întreba fără vorbe, aruncând o privire rapidă spre zona de umbră unde Ausilia obişnuia să se oprească o clipă, înainte de a se apropia şi a se aşeza. Răspunsul Ausiliei nu se lăsa nici el aşteptat. Cu o mică anticipaţie faţă de intrarea Gemrnei, veşnic grăbită şi dezordonată, Dolores

Brondi primea informaţia pe care o cerea, care îi sta pe inimă. Da, sigur, treaba mergea mai departe – voia să însemne strâmbătura imperceptibilă de aprobare a Ausiliei: nu da niciun semn că s-ar isprăvi.

Mama şi fiica schimbară câteva cuvinte abia peste o lună, când se îndreptară spre slujba de vecernie de la biserica Sant’ Andrea, din apropiere, cum făceau de obicei pe la ceasul asfinţitului.

Cărarea ce ducea din bătătura din spatele casei prin grădina de zarzavat până la o poartă mică, verde, tăiată în zidul de incintă (pentru a intra în biserică era suficient pe urmă să faci câţiva paşi la dreapta, pe strada Campo Sabbionario), nu permitea decât trecerea unei singure persoane odată. Primele confidenţe, primul schimb de observaţii şi păreri au fost, fără îndoială, favorizate de o asemenea împrejurare. Cert este că numai după acele prime replici, întretăiate, aproape speriate, ale unui dialog început între cele două femei ce mergeau iute, fără să se

privească, replici referitoare la aspectul amorezului Gemmei, necunoscutul care, judecând după paloarea feţei şi după mustăţile negre ce-i coborau pe bărbia rasă cu grijă, nu putea fi decât un domn, numai de atunci încolo i se permise Ausiliei să se-ntoarcă acasă cu cel puţin douăzeci de minute înainte de sfârşitul slujbei. Dolores Brondi, cu ochii ţintă la altar, o auzea cum se ridică şi dă uşor la o parte scaunul de paie de lângă ea. Din păcate, noutăţile – se gândea, roasă de invidie, odată rămasă singură – n-o să le poată discuta pe îndelete decât în seara următoare. În orice caz, gândul la Ausilia stând de pândă la fereastră o făcea să mai zăbovească la taifas cu veeinele, în pragul portiţei de la grădină, câteva clipe-n plus; dacă, peste puţin, un glas bărbătesc ar fi strigat de departe, din spatele ei: „Mâncăm odată, sau nu?” (până acum nu, nu se întâmplase niciodată, dar putea foarte bine să se-ntâmple!), ea ar fi pornit spre casă fără grabă, ba, mai mult, cu o faţă ostilă, întunecată, de om hotărât să-şi impună drepturile eu orice preţ. Ausilia şi ea nu ieşeau niciodată decât la sfârşitul zilei, ca s-o încheie cu sfinţenia cuvenită. Avea cineva ceva împotrivă? Însemna să aibă curaj, nu glumă! Dacă lucrurile s-ar fi petrecut aşa, cina ar fi decurs într-o linişte de mormânt. Şi după ce Gemma se întorcea şi isprăvea de mâncat, la culcare cu toţii!

Vara se apropia. În jurul masei negricioase în contralumină a absidei bisericii şanţ Andrea se învârteau liliecii cu ţipete tot mai ascuţite. Pe măsură ce trecea timpul, imaginea curtezanului Gemmei se îmbogăţea cu noi detalii: o superbă haină albastră în coadă de rândunică, ochelari cu ramă de argint, strălucitoare, un ceas mare, probabil de aur, pe care-l scosese o dată, înainte de a-şi lua rămas-bun, dintr-un buzunar al vestei, şi apoi, rând pe rând, o cravată de mătase albă, un baston cu măciulie de fildeş, şi un aer, un aer anume… Într-o seară, perechea, în loc să apară pe stradă, apăruse sus, printre copacii de pe

bastioane, aproape la înălţimea ferestrei, provocând retragerea precipitată a Ausiliei: mai-mai să te facă să presupui că Gemma şi bărbatul stătuseră până atunci întinşi pe iarba deasă a unei pajişti, strângându-se-n braţe şi sărutându-se. Într-altă seară, luându-şi rămas bun, îşi scosese pălăria, se înclinase ceremonios şi poate chiar îi sărutase mâna. Intenţiile erau mai mult decât limpezi! – conchidea Ausilia, fermecată şi totodată indignată, relatând aceste ultime amănunte. Era, oare, posibil ca Gemma să nu-şi dea seama de pericolul prin care trecea? Era, oare, posibil să nu priceapă că un domn ca el...? Dar cine era, de fapt, domnul, cum îl chema?

Din păcate, n-a rămas niciun portret al doctorului Elia Corcos la vârsta de treizeci de ani. Singurul păstrat de doamna Gemma Corcos, natural că-n timpul vieţii sale, într-un mic scrin care, la mulţi ani după dispariţia ei, după declararea morţii probabile a doctorului Corcos şi a unicului său fiu – şi moştenitor rămas împreună cu el, doctorul Jacopo, fu vândut, împreună cu alte lucruri care-i apai ţinuseră, unui anticar de pe strada Mazzini, putea fi identificat numai decupând un cap minuscul, dintr-un grup fotografic (o clasică fotografie tip amintire: circa zece medici, aşezaţi în prim plan, îmbrăcaţi în halate albe şi, în picioare, la spatele lor, formând un fundal ca o coroană, vreo treizeci de infirmiere în halate cenuşii), pe care ea, o fată cu un oval micuţ, pierdut printre toate celelalte, o adusese cine ştie când acasă de la spital şi o ascunsese apoi în sertarul unde-şi păstra lenjeria. Ei bine, admiţând că, prin explorarea măruntaielor unei mobile prăfuite şi roase de carie, scoasă la iveală dintr-un fund de depozit, ar fi posibilă recuperarea fotografiei în cauză, n-ar fi exclus ca, privind cu atenţie chipul supt, avid şi extrem de palid al lui Elia Corcos la treizeci de ani, să ne putem reprezenta destul de exact sentimentul de stupoare, mai întâi al Ausiliei Brondi şi apoi al mamei sale, când, în fine, izbutiră

să-şi oprească ochii asupra unei realităţi, complet diferită de cea pe care şi-o construiseră încet-încet în închipuire. Aşadar, un doctoraş de la spital! – exclamară, probabil, dezamăgite şi iritate. Nu, nici gând: trebuiau împiedicaţi să continue, trebuiau să afle toţi din familie. Dacă Gemma nu se hotăra să vorbească, aveau s-o facă ele: chiar şi cu riscul ca, după dezvăluirea legăturii cu – ăla*, tatăl şi fraţii să nu-i mai dea voie să iasă din casă. De data asta bătrânul o să se facă auzit şi încă bine! Şi ca să se termine cu tot scandalul, familia o să renunţe bucuroasă la cei câţiva bănuţi câştigaţi de Gemma la spital.

Între vorbe şi fapte, între închipuire şi îndeplinire era, însă, ca de obicei, cale lungă. Aşa se face că Ausilia (drumul înapoi, de la portiţa verde până în bătătură, avusese, întotdeauna, asupra celor două complice un efect calmant), nici nu intra bine, că se şi grăbea să se urce-n cameră şi, după ce pusese fotografia la loc în sertarul Gemmei, să se aşeze la fereastra obişnuită.

Numai că era scris ca deliciile spionajului şi povestitului, ale presupunerilor şi deducţiilor, tainice delicii pe care fantezia, dând peste cap intenţiile de severitate intransigentă formulate adesea, avea tendinţa să le împingă către un viitor vag, nelimitat, trebuiră să se oprească brusc, chiar în aceeaşi zi, în faţa realităţii faptelor.

Cei doi îndrăgostiţi veneau pe străduţă, fără să dea vreun semn că şi-ar fi dat seama că ajunseseră acolo unde se despărţeau de obicei, după ce aruncau o privire către jaluzelele în dosul cărora veghea Ausilia. Gemma se ţinea la oarecare distanţă de doctor, şi acesta, deşi mergea în acelaşi pas, rămânea despărţit de ea prin bicicleta de care se sprijinea, cum obişnuia, cu amândouă mâinile. Ca întotdeauna, nu schimbau niciun cuvânt. Dar ceva din ţinuta lor rigidă, din încăpăţânarea cu care-şi ţineaţi, atât el cât şi ea, privirile în pământ („Ce s-o fi întâmplat,

Doamne? şoptea Ausilia, apăsându-şi. O mână pe piept), da tăcerii lor o greutate, o gravitate eu totul deosebite. Pe lângă aceasta, după ce se apropiam mai mult, Ausiliei i se păru că sora ei avea faţa scăldată-n lacrimi.

Acum stăteau nemişcaţi sub fereastră, înaintea uşii. Ce-aveau de gând să facă? Ce însemna privirea aceea ochi în ochi, în timp ce continuau să fie despărţiţi de bicicletă, fără să-şi spună niciun cuvânt?

Drept răspuns, doctorul se întoarse şi traversă rapid strada. Câteva secunde rămase aplecat deasupra bicicletei pe care o sprijinise cu delicateţe de marginea bastionului. Pe urmă se îndreptă („Iisuse Cristoase, şi acum…?”), întorcându-se încet înapoi.

Gemma nu se mişcase. Aştepta rezemată de tocul uşii.

Celălalt făcu un gest straniu: de parcă – aşa i se păru Ausiliei – şi-ar fi netezit mustăţile.

Se sărutară de mai multe ori, îndelung.

După care doctorul (trebuia să fi trecut mult timp: începea să se întunece şi mişcările i se distingeau cu greu), traversă din nou ulicioara, luându-şi bicicleta, o urmă pe Gemma în casă.

III

După ce fu introdus în sufragerie şi pus să şadă chiar în faţa stăpânului casei, care, la întrebarea lui, îşi ridicase ochii de la pasienţă şi rămăsese privindu-l cu gura întredeschisă, întâi de toate, doctorul se prezentă. Nume, prenume, părinţi, profesiune, până şi adresa… Fu o declaraţie anagrafică în toată regula: o tiradă lungă care, dacă n-ar fi fost ajutată de perfecţiunea extraordinară, şi într-un anume fel paralizantă, a manierelor sale, sau, poate, de tensiunea creată dintr-odată în cameră, ar fi putut părea plictisitoare, pedantă şi, prin minuţiozitatea ei, cel puţin extravagantă.

Elia Corcos – se gândeau între timp cei patru bărbaţi

din casă, care, mai înainte, nici măcar nu ştiau că există – ce mai nume şi ăsta?! Redingota meseriei, cravata de mătase albă; pălăria neagră, cu borurile largi ridicate, pusă pe genunchi, abia trecea de marginea mesei, totul uşor uzat, puţin decolorat, ca şi cum ar fi fost cumpărat la mâna a doua, discursul lui”, presărat din când în când cu fraze scurte sau cu cuvinte în dialect, pronunţate aproape cu neîncredere, de parcă le-ar fi luat cu binişorul; până şi chipul lui, ce părea plămădit dintr-o materie specială, mai fragilă şi mai delicată decât cea normală: oricât de modestă putea să-i fie familia, ca şi actuala lui situaţie financiară, în cazul că trăia singur, ca un celibatar, totul la el – îşi dădeau bine seama –, arăta că aparţine păturii de sus, că este diferit şi fundamental străin de ei.

— În comparaţie cu aceasta, orice altă consideraţie, inclusiv aceea că nu era catolic, ci evi eu, de fapt „israelit –, cum precizase el însuşi, era menită, pentru moment, să treacă pe planul doi. În sfârşit, în afară de obişnuitul şi eternul sentiment de inferioritate, de respect făcut mai cu seamă din timiditate expresivă, care a caracterizat dintotdeauna relaţiile ţăranilor din partea locului, indiferent dacă au fost primiţi sau nu să trăiască în interiorul zidurilor oraşului, cu pătura burgheză, la început prezenţa lui nu produse nicio altă impresie. Dar, în fond, ce impresie ar fi trebuit să producă în epoca aceea? Soarele notorietăţii, sau mai bine zis al admiraţiei afectuoase şi de nezdruncinat, foarte apropiată de idolatria fetişizantă, cu care trei generaţii de ferrarezi, din toate categoriile sociale, aveau să însoţească pas cu pas lunga viaţă a lui Elia Corcos, făcând din el. cu timpul, un fel de instituţie, de simbol municipal „soarele acela era încă departe de a răsări şi de a se înălţa, odată, cu zorii noului secol, pe cerul vast ce domina oraşul.

Şi într-adevăr:

— Un mare clinician! aveau să-l proclame: însă abia

peste vreo zece ani, nu mai devreme.

Sau câteva decenii mai târziu, martorii bătrâneţii prospere a lui Elia Corcos:

— Un geniu, domnilor! Un om care, dacă la momentul oportun Ferrara n-ar fi fost Ferrara, ci Bologna…

După aceştia care, printre altele, nu se mai săturau să deplângă decadenţa ferrareză de azi, să evoce şi să suspine după vechile splendori ale Renaşterii din epoca familiei d’Este, cauza hotărâtoare a unui renume atât de necorespunzător, limitat la nivelul provinciei, al doctorului Corcos, trebuia căutată într-un anume eveniment istoric petrecut spre sfârşitul secolului trecut.

În jurul lui 1890, un obscur deputat socialist bolognez obţinuse, şantajându-l „în mod josnic” pe Crispi, pe marele Francesco Crispi, ca cel mai important nod feroviar din Italia septentrională, după Milano, să fie amplasat la Bologna în loc de Ferrara. Şi cum toată neîntrerupta prosperitate şi bunăstare ulterioară a Bolognei depinseseră de acea hotărâre fatală, cu atât mai odioasă cu cât fusese smulsă printr-o înşelătorie de un socialist, ceea ce nu înseamnă, însă, că era mai puţin eficace sau avantajoasă pentru Bologna, care devenise, astfel, cât ai clipi, cel mai mare oraş din Emilia, ce fusese, oare, Elia Corcos, ca atâţia alţi concetăţeni, ca atâţia alţi oameni cu vază, de talia lui, Vinovaţi că se născuseră şi crescuseră la Ferrara, dacă nu o victimă inocentă a intrigilor politice? Şi el, ca nenumăraţi alţi compatrioţi demni de o soartă mai bună, în momentul în care se pregătea să-şi ia zborul (Glorie, Putere, Fericire etcaetera: oh, ce vorbe mari şi eterne, pe care o pudoare feroce le oprea pe limbă, dar fiind oricând capabile, în fantezie, de a înflăcăra, în spatele celor patru turnuri ale Castelului ce se înalţă în centrul aşezării şi aduc primul salut al oraşului celor care vin de la ţară…) şi el trebuise să renunţe în

momentul cel mai propice, să se retragă, să se predea. Cam în aceeaşi perioadă se şi căsătorise. Şi căsătoria sa la treizeci de ani cu o fată din popor, fără îndoială odată cu nişte calităţi frumoase, dar care cine ştie dacă avea măcar patru clase primare, pecetluise înfrângerea şi sacrificiul.

De această factură aveau să fie, peste câteva decenii, gândurile ferrarezilor, ale căror tâmple încărunţiseră între cele două războaie din secolul acesta, despre Elia Corcos şi strania, ca să nu spunem misterioasa, lui căsătorie din tinereţe. După ce se avântaseră atât de departe în trecut, evocând până şi memoria lui Francesco Crispi, gândurile duceau veşnic la aceeaşi concluzie: că doamna Gemma, răposata soţie a lui Elia Corcos, nu *pricepuse*, că biata Gemma Corcos, născută Brondi, nu fusese deloc la înălţime. Dar era, oare, drept să fie anulată cu atâta dezinvoltură? Moartă de o bună bucată de vreme, era singura care-şi găsise odihna în cimitirul mănăstirii de la capătul străzii Borso. Nu fusese ea, tocmai ea, unica persoană din Ferrara care izbutise să treacă dincolo de bariera saluturilor solemne şi ironice pe care Elia Corcos, îndeosebi în anotimpul caid, le împărţea, scoţându-şi pălăria, cu dărnicie-n dreapta şi-n stânga, coborând pe Giovecca, înainte de cină: o barieră în faţa căreia trebuise să se oprească inexorabil orice curiozitate şi orice investigaţie? Şi, la urma urmei „lăsând la o parte Ferrara şi declinul ei progresiv după Unire, în acea îndepărtată noapte din vara lui 1888, când Elia Corcos se hotărâse să se logodească oficial, cine alta dacă nu ea şedea în sufrageria rustică, întunecoasă a casei Brondi, chiar între Corcos şi capul familiei, la egală distanţă de unul şi de altul: în locul cel mai potrivit pentru a surprinde clipa precisă în care, ieşind brusc din umbră, chipul oaspetelui intrase, livid, în cercul de lumină, în jurul căruia erau adunaţi cu toţii?

În jur, peste tot umbră. În centru strălucea imaculată

faţa de masă.

Nu: nimeni nu fusese în stare, mai bine ca Gemma Corcos, născută Brondi, să aprecieze timpul în care fusese nevoie pentru ca sacrificiul să fie consumat. Elia n-avusese nevoie de prea mult ca să explice motivul exact al prezenţei sale înoasă – avea să-şi amintească Gemma până la sfârşitul zilelor ei – mult mai puţin chiar decât era necesar ca să execute o serie de mişcări: să-şi îndoaie spatele, să-şi împingă capul înainte, să ofere luminii un chip extrem de palid, mai slab ca oricând, de parcă tot sângele din artere şi vene ar fi fost dintr-odată supt de inimă.

Chipul său plin de teamă (valul de cuvinte care continua să-i iasă din gură nu conta, nu avea nici cea mai mică importanţă) spunea:

„Pentru ce mă aflu aici, şi-i cer, cum am făcut acum o clipă, bătrânului beţiv mâna fiicei sale, infirmieră? Pentru Dumnezeu, de ce mă distrug cu propriile mele mâini? Numai din cauza unei gravidităţi care, pe deasupra, nici măcar nu e sigură?"

Şi apoi:

„Dacă vreau, încă mai pot alege. Dacă renunţ la idee, încă mai pot să ies de aici, sfidându-i pe toţi, tată, mamă, fraţi, şi să nu mă mai arăt niciodată. La fel cum pot, viceversa, să continui jocul, dacă aşa prefer, să accept de pe acum existenţa modestă de medic-curant de provincie: în acest caz, cu avantajul că, peste puţin, când fata o să mă însoţească până la uşa de la stradă, aş putea începe să insinuez că ea este cauza *tuturor acestora*, că, într-un anume sens, *ei* au fost cei care m-au obligat la căsătorie".

Şi apoi:

„Să fim drepţi, îxi faţa a doua drumuri, primul aspru, greu, nesigur, celălalt neted, uşor, grozav de comod, n-ai de ce să eziţi prea mult pe care să-l apuci!"

Şi, în sfârşit, în timp ce buzele aveau sub mustaţă un

imperceptibil rictus lateral, evident sardonic:

„Să fie, oare, chiar aşa de neted drumul pe care am luat-o? Aşa de uşor, aşa de grozav de comod? Cine poate şti”.

IV

Se căsătoriră. La început locuiră la tatăl lui, bătrânul negustor de grâne, Salomone Corcos, şi acolo, pe strada Vittoria, în inima a ceea ce fusese până nu demult ghetoul din oraş, se născu în curând Jacopo, apoi Ruben. Trebuiră să treacă vreo doisprezece ani pentru ca reşedinţa din strada Ghiara, *„parva sed apta mihi, sed nulii obnoxia, sed parta meo”*[15] – cum obişnuia să spună Elia, ale cărui tâmple şi mustăţi se înspicaseră între timp uşor cu alb –, să poată fi cumpărată.

Pentru a ajunge aici, de la casa Brondi, după ce străbăteai, bineînţeles, poteca din vârful bastioanelor, evitând orice scurtătură prin oraş, trebuia să faci o cursă de cel puţin o jumătate de oră. Mai întâi lăsai în spate cartierul San Giovânni, îngrămădit în jurul marii biserici cu acelaşi nume şi a clopotniţei ei negricioase. Pe urmă o apucai pe lângă zidul lung, monoton şi orb al balamucului. În sfârşit, după ce începea să se zărească la stânga, la capătul câmpiei nesfârşite, linia albăstrie, unduioasă a colinelor Bolognei, dacă întorceai capul spre oraş, privirile erau atrase imediat de o faţadă cenuşie, acoperită aproape în întregime de dantela viţei americane, cu obloane verzi, închise pentru a apăra interiorul de orice exces de lumină: o faţadă care, aşa cum era orientată spre miazăzi, deci gata să primească şi cea mai mică variaţiune de lumină, când palidă, când întunecată, când vibrând şi când roşindu-se pe neaşteptate, te făcea să te gândeşti într-adevăr la ceva viu, uman.

---

15 Mică, dar potrivită mic ; nimănui supusă, ci de mine făcută (lat.) (n.t).

Dacă o privea cineva de sus, din înaltul zidurilor, ar fi numit-o un fel de gospodărie de ţară: cu nelipsita bătătură, despărţită de grădina de legume printr-un gard viu, şi cu livada plină de pomi fructiferi, tăiată în două pe la mijloc de o cărare îngustă, ce cobora jos de tot „până sub zidul solid de incintă. Şi nu era niciun pericol, nu, nici pomeneală, ca venind din partea asta să fii intimidat! – se gândeau tatăl şi fraţii Gemmei, care, în după-amiezile când soseau la spart lemne, o apucau întotdeauna pe drumul de pe ziduri. În timp ce se anunţau de sus prin strigăte şi chiote, simţeau, chiar dacă într-un mod confuz, fără să şi-o fi mărturisit vreodată, că între privirea aruncată de clădire spre câmpuri, cu o blândă încruntare a geamurilor de – la etajul doi şi de la pod, şi cea, bine cunoscută, pe care o îndrepta spre ei, de departe, prin aerul înnegurat, o femeie încă tânără, cu bustul plin, încadrat de o fereastră de la etajul întâi, „există o anume relaţie, o asemănare şi o tainică afinitate. Ea ridica un braţ şi-i saluta agitându-l insistent, cu bufcurie. Să vină odată! – părea să-i îndemne. Să se apropie! Ce Dumnezeu, nu ştiau că portiţa de la picioarele lor, cea de la baza zidului, care permitea accesul în casă şi prin spate, rămânea deschisă până târziu, special ca ei să poată trece nestingheriţi?

Din cealaltă parte, casa era de nerecunoscut.

Părea un palat mic şi demn, din cărămidă roşie aparentă. Şi rudelor lui Elia, venite-n vizită, li se părea de fiecare dată incredibil că, la numai câteva zeci de metri distanţă, dincolo de ultimul val de faţade cu un aer în general burghez, iar uneori de-a dreptul aristocratic, printre care se alinia, fără să fie cu nimic mai prejos, (ea a doctorului Corcos, începea câmpia, a cărei existenţă: strada Ghiara, cu aspectul ei retras şi liniştit, aproape că; te făcea s-o uiţi…

Indiferent că erau rude de sânge sau prin alianţă, că – se numeau Corcos, Josz, Cohen, Lattes său. Tabet,

niciunul din ei nu părea intimidat în vreun fel de plăcuţa dreptunghiulară din alamă cu inscripţia DR. ELIA CORCOS MEDIC-CHIRURG, care, lustruită cum se cuvine, – se dfetaşa cu literele ei negre, mari şi frumoase pe uşa de la stradă. Şi cu toate că la vremea respectivă îl criticaseră cu vehemenţă pe Elia pentru că luase de soţie *o gură*[16]; şi pe urmă dezaprobaseră faptul că părăsise cartierul ghetoului unde se născuse, mergând să se stabilească într-o zonă a oraşului aşa de peste mână; totuşi, ajunşi aici, erau cuprinşi de un sentiment de intimă satisfacţie în pragul intrării principale, atât de impunătoare şi de respectabilă, atât de potrivită cu Elia şi cu ei înşişi. Fizionomia casei, calmul şi tihna locurilor, extrem de asemănătoare, deşi altfel, cu ulicioarele medievale de unde plecaseră, îi linişteau cu prisosinţă. Arătau clar că, în fond, Elia nu se schimbase, rămăsese unul de al lor ca sânge şi ca educaţie: adică un Corcos.

Odată stabilit şi un ultim fapt esenţial, respectiv că, după cum reieşea limpede, n-avea de gând să se convertească, ci, dimpotrivă, succesul său crescând în oraş şi în provincie, conferea originii lor comune o strălucire de care, mai devreme sau mai târziu, ar fi beneficiat şi ei (la nici patruzeci de ani, pe lângă postul de medic pl imar la secţia de femei a spitalului Sant' Arma, devenise medicul personal al ducesei Costabili, de departe cea mai *chic* şi mai influentă femeie din Ferrara, şi, poate, după moartea prematură a consortului, ceva mai mult decât medicul personal…): aşa încât restul se putea scuza, justifica şi, în unele situaţii, chiar aplauda.

Ce conta, de pildă – judecau ei – că provenea dintr-o familie mai mult decât mediocră, că era fiul nepricopsitului de Salomone Corcos, un negustoraş de trei parale, insipid din toate punctele de vedere, care, în afară de a aduce

16 Creştină (dialect ebraic ferrarez) (n.t.).

eonii pe lume (avusese nici mai mult nici mai puţin decât doisprezece!) şi de a trăi, în final, pe spinarea lui Elia, ultimul din serie, nu făcuse nicio ispravă-n viaţă? Şi chiar soţia pe care şi-o alesese „*gura* şi de condiţie modestă – devotată, altfel, pricepută să conducă o gospodărie, harnică şi muncitoare cum puţine sunt, poate ca nimeni alta, bucătăreasă inegalabilă –, pe ce motiv să-şi bage-n cap ideea că era un fel de ghiulea de plumb agăţată de picioarele lui, cum continuau să vorbească mulţi în jur? Nu, nu: dacă el, prudent şi lucid cum era, hotărâse la un moment dat să-şi ofere plăcerea şi luxul unei *mesalliance*, nu putea să fi luat această decizie numai şi numai pentru a remedia consecinţele unei greşeli comise în timpul unei soli/bare gărzi de «noapte petrecute la spital în compania unei fete exuberante (prin părţile Ferrarei nu era socotit absolut indispensabil ea.

În asemenea cazuri, să ajungi în faţa primarului!), ci ştiind perfect ce făcea. Oricum ar fi mers lucrurile, important era ca el, în ciuida excentricităţilor şi bizareriilor, inclusiv cea de a refuza cu începere de la o anumită dată, să mai plătească taxa anuală Comunităţii, afirmând că nu-i permitea conştiinţa să simuleze o credinţă care-i lipsea – pentru ca, apoi, când fusese vorba de circumcizia fiilor, să accepte bucuros mica operaţie şi, pe deasupra, să declare în plin Templu că „obiceiul" nu-i displăcea, deoarece corespundea în mod evident unor norme de igienă cunoscute încă din antichitate şi tocmai de aceea preluate cu înţelepciune de către religie –, important era ca el, la o adică, să se conformeze, în fapt, mai departe regulii generale.

Şi într-adevăr, în 1904, când micul Ruben murise, la cinci ani, de meningită, nu fusese pentru toţi o surpriză, o surpriză plăcută şi mângâietoare faptul că în situaţia aceea chiar el, Elia, în contradicţie cu obişnuita lui nepăsare în materie de practică religioasă, insistase ca al doilea născut

să fie îngropat lângă bunicul Salomone, după cel mai riguros ritual? Ea încercase să se împotrivească măcar o dată. Nu numai că urmaşe pas cu pas cortegiul funerar din strada Vittoria până la cimitir, dar după aceea, când cioclii isprăviseră de umplut groapa, se aruncase cu braţele desfăcute pe mormanul de pământ reavăn, începând să strige, scandalrându-l de-a binelea pe doctorul Levi, întrerupt din rugăciuni, că nu voia să-şi lase acolo copilul, *„ăl mie povar puţin”*[17]. Acum, sigur că e de înţeles: o mamă rămâne mamă, nimic de zis. Totuşi, cam ce pretindea Gemma: ca un Corcos, în loc de cimitirul israelit din fundul străzii Moratebello, atât de intim, micuţ, verde şi bine îngrijit, să fie îngropat dincolo de ziduri, în cel parcă nesfârşit al mănăstirii… unde pentru a găsi o lespede aveai nevoie de zile întregi? Şi revenind la povestea cu plânsul, bine, de acord cu Gemma. Dar rudele ei, răsărite cu duiumul şi târând după ele, cu prilejul acela, un întreg alai de prieteni şi cunoscuţi, care nici măcar nu ştiau că este interzis să stai fără pălărie, ce aveau de se zbuciumau aşa? Şi femeia aia? Cine mai era şi femeia aia cu un aer de fată bătrână, cu un şal negru pe cap, care, ajutată de Elia şi de Jacopo (băiatul semăna foarte mult cu Elia: brun, palid, fin…) încerca s-o ridice pe Gemma care, pe de altă parte, da din cap că nu, şi nu se hotăra deloc să se scoale odată-n picioare?

— Ausilia Brondi? A, da, sora ei.

Veşnic câte o rudă a lui Elia, ciocnindu-se din pură întâmplare de Ausilia în pragul casei de pe strada Ghiara, era gata să repete această frază. Ausiliar intimidată, îşi strângea şalul sub bărbie, şi la clieul făcut de încuie – toarea deschisă de la etajele superioare cu ajutorul unei sfori trase cu mâna, se grăbea să cedeze întâietatea.

Fata nemăritată se da la o parte, plecându-şi ochii…

17 Bietul meu copilaş (dialect ferrarez) (n.t.).

Cât ar fi preferat, în clipa aceea, să se întoarcă înapoi acasă, la ai săi! Dar nu. Până la urmă intra şi ea, închidea încetişor uşa, şi cam pe la jumătatea scării se aşeza în coada grupului compact al celorlalţi, ocupaţi să discute repede şi mărunt între ei: era o mişcare instinctivă care, vreme de cel puţin patruzeci de ani, fusese totdeauna mai puternică decât orice voinţă de a-i rezista, de a şi-o interzice.

V

Se regăseau din nou împreună pe palierul de la etajul întâi, dinaintea unei alte uşi închise, unde, aşteptând să vină cineva să deschidă, mai trebuia făcut un scurt popas suplimentar.

În sfârşit, iată-i înăuntru. Însă, rămânând iarăşi ultima (ceilalţi trecuseră deja pragul şi se îndreptau hotărâţi spre bucătărie), se întâmpla adesea ca Ausilia să zăbovească, rătăcind de una singură prin încăperi. Privea în treacăt nenumăratele obiecte atât de cunoscute care le încărcau: dulapurile ticsite de cărţi şi hârţoage împrăştiate mai peste tot, chiar şi pe coridoare, până şi-n toalete sau în alte locuri retrase, mobilierul eterogen, mese şi măsuţe având, inevitabil, pe ele lămpi de studiu, stranii, complicate, pânzele vechi, aproape toate-n stare proastă, atârnate pe pereţi lângă fotografii de familie, sau de spital, puse-n rame cu geamuri, etcaetera; repetându-şi plină de amărăciune că între ei, Brondi, şi lumea aceea închisă şi orgolioasă, care o trata aşa cum o trata, n-ar fi fost nicicând posibile un acord adsvărat, o altă înţelegere decât de suprafaţă.

De fiecare dată, încă înainte de a-l vedea, şi-l închipuia pe Elia., în bucătăria largă unde vasele de aramă agăţate de zid aruncau reflexe de văpaie, şi unde, odată terminate călătoriile anuale de vară la Baden-Baden sau la Vichy, în suita ducesei Costtabili, se întorcea în fiecare toamnă ou o dorinţă nespus de intensă, nespus de

imperioasă de reculegere şi de pace, Elia avea să-i apară, peste câteva clipe, stând ca întotdeauna la biroul pus sub fereastra cea mai îndepărtată de uşă, poate tocmai când îşi ridica ochii de pe cărţi, privind afară, dincolo de grădina de legume, dincolo de zidul de incintă ce despărţea grădina de bastioane, dincolo de bastioanele înseşi, pentru ca în final să şi-o oprească, surâzând uşor sub mustaţă, asupra norilor mari, aurii, care ocupau cerul înspre Bologna. Şi era destul să prevadă scena, să şi-l imagineze pe Elia, ca să-şi dea seama, o dată mai mult, că în bucătăria imensă, plină de servitoare, de infirmiere de la spitalul Sant' Anna sau de la clinică, de distinse rubedenii israelite, de copii şi copilaşi veşnic gălăgioşi, dezlănţuiţi adesea în jocuri şi curge năvalnice, unde nici măcar Gemma, cât era de soţie şi stăpână a casei, nu reuşise vreodată să treacă dincolo de zidul invizibil în spatele căruia Elia se izola de tot ceea ce-l înconjura, ea, soră şi cumnată nemăritată – bună exclusiv să tricoteze cu andrelele câte un lucruşor pentru iarnă, cu mănuşi, şosete şi jersee pentru nepoţi –, n-ar fi putut ocupa în niciun oaz decât un biet loc mai la o parte, complet subordonat şi secundar. Avea dreptate mama ei care refuzase întotdeauna să vină-n casa aceea! Sau tatăl şi fraţii ei pe care, când veneau să spargă lemne, era imposibil să-i faci să urce, aşa că, la un moment dat, trebuia să li se ducă mâncarea şi băutura jos, în magazia de lemne, nu aveau, oare, dreptate să evite orice fel de confidenţă şi de intimitate? Oh, sfântă Fecioară, câtă dreptate aveau!

Şi totuşi printre rudele lui Elia era cineva (convingere pe care anii aveau să i-o întărească treptat Ausiliei) complet diferit de toţi ceilalţi.

Era vorba de tatăl lui Elia, de bietul domn Salomone, care, după ce se căsătorise de trei ori şi avusese doisprezece copii, deşi tare bătrân, văduv pentru a treia oară în perioada căsătoriei lui Elia şi foarte ataşat de

apartamentul închiriat pe strada Vittoria unde trăise peste jumătate de secol, se hotărâse, până la urmă, să-şi urmeze fiul preferat, doctorul, în casa din strada Ghiara: tocmai la timp, de parcă ar fi presimţit că o să moară acolo (aproape centenar.

Ce diferenţă era să ai de-a face cu el! E adevărat că şi el era ceremonios; şi el era gata să-şi scoată pălăria şi să facă plecăciuni sau complimente de tot felul. Dar fără nicio umbră de afectare, fără ironie.

Pentru a defini tipul de om, să zicem că se-ntâmpla să întâlnească pe stradă o femeie pe care o cunoştea personal, indiferent că avea o pălărie de doamnă sau un şal de femeie din popor. Imediat, în semn de respect, cu o uşoară nuanţă de admiraţie când era cazul, se lipea complet de zid, sau cobora pur şi simplu de pe trotuar. Deşi era un practicant extrem de credincios (ei, sigur că da: căsătorindu-se cum se căsătorise, Elia trebuia să-i fi produs, cel puţin la început, o grea durere...), în casă nu discuta niciodată despre religie: nici despre a lui, nici despre a altuia. Se limita să se exprime în dialectul acela deosebit, asemănător celui ferrarez şi totuşi altfel, pentru că era plin de cuvinte ebraice, folosite curent prin părţile străzii Mazzini: şi asta era tot. Numai că, în gura lui, cuvintele ebraice nu mai aveau nimic straniu, nimic misterios. Dobândeau, cine ştie cum, culoarea veşnicului său optimism, a bunătăţii sale.

Când era rugat, scotea afară din buzunarul de la vestă un mic ceas de argint, cu cheie, care, la moartea lui, avea să-i revină lui Jacopo, primul născut dintre nepoţi: înainte de a citiora, îl ducea întotdeauna la ureche, cu o expresie de încântare. Şi adesea, chiar dacă nu i-o ceruse nimeni – fiindcă, deşi omul cel mai blând de pe lume, era un mare patriot – adesea se apuca să povestească despre anii de demult, când Ferrara se afla încă sub Austria şi soldaţi în uniforme albe făceau, de gardă în piaţă, în faţa

Palatului Arhiepiscopal, cu ditamai baioneta scoasă. Lumea-i privea pe soldaţi cu dispreţ, cu ură şi chiar el – admitea – care atunci, înainte de ’61 era destul de tânăr, făcuse câteodată aşa. Dar dacă te gândeai bine – adăuga – ce vină aveau băieţii aceia, săracii de ei, cei mai mulţi boemi şi croaţi, că stau să-l păzească pe cardinalul guvernator? Se ştie doar, când eşti – sub arme, trebuie să asculţi. Ordinele nu se discută.

Oricum, cel mai frecvent revenea la Garibaldi, care

— O declara fără nicio reţinere – fusese soarele, idolul tinereţii lui. Şi descria vocea Generalului, puternică şi melodioasă ca a celui mai bun dintre tenori, şi tocmai de aceea capabilă să-ţi răscolească sângele, pe care el, Salomone Corcos, pierdut în mijlocul unei mulţimi entuziaste, o auzise într-o însielată noapte de iunie a lui 1863, înălţându-se din balconul palatului Costabili, unde Eroul celor două lumi fusese oaspete o săptămână întreagă.

Se dusese cu Elia – obişnuia să povestească –, ţinându-l în braţe cât durase discursul: şi aceasta pentru ca fiul său cel mai mic, prea mic spre a-şi putea aminti de o altă noapte extraordinară, cu câţiva ani înainte, când gardul ghetoului fusese doborât de furia poporului, să păstreze întipărită-n minte, de atunci încolo, imaginea Omului blond cu cămaşa roşie, care făcuse Italia. Garibaldi! El ducea-n spate povara unei familii deloc uşoare: numai vreo doisprezece copii! Cu toate acestea simţea că ar fi fost destul un singur cuvânt al Generalului (totdeauna se bâlbâia puţin când spunea lucruri de acest gen; dar ajuns aici, rămânea aproape fără suflare) şi el, dacă era nevoie, l-ar fi urmat până la capătul lumii. Da „întocmai, până la capătul lumii! – repeta cu ochi strălucitori. Oricine l-ar fi ascultat pe Garibaldi vorbind mulţimilor, ar fi făcut la fel.

Cu Gemma fusese mereu gentil, uman, plin de

atenţii. Şi chiar faţă de ea, Ausilia, câtă bunăvoinţă şi politeţe arătase de fiecare dată! De exemplu: când o întâlnea prin casă, ştiind că e din neam de grădinari, o întreba întotdeauna de preţul legumelor: cât mazărea, cât salata, cât cartofii, cât bobul, etcaetera. „Dumneata eşti Ausilia, sora Câemmei”, spunea: şi părea grozav de mulţumit – fiindcă memoria, explica surâzând şi ciocănindu-şi fruntea cu degetul, de la o vreme încoace îi cam juca feste – că-şi amintise singur.

Dar mai era un luciu, în afară de cârlâonţii albi, strălucitori ca mătasea, şi de nasul mare, caracteristic, de care-şi amintea în mod deosebit. Era mirosul ce emana din hainele lui.

Amestec de vag parfum de citrice, de fân veşted şi de grâu, era acelaşi miros pe care, răsfoind unele cărţulii de credinţă ebraică, aduse de el în casa din strada Ghiara în vederea unei „eventuale” distribuiri în rândul invitaţilor la cele două cine. succesive de Paşti, îl simţise întotdeauna înălţându-se din vechile pagini indescifrabile, ilustrate cu gravuri albăstrii, un pic decolorate, care reprezentau, după cum se putea citi în italiană sub fiecare, cele zece plăgi ale Egiptului, pe Moise dinaintea faraonului, trecerea Mării Roşii, căderea manei, Moise pe culmea muntelui Sinai stând de vorbă cu Tatăl cel Veşnic, adorarea viţelului de aur: şi aşa mai departe* până i se dezvăluia lui Iosif Pământul Făgăduinţei. Redingota lui Elia nu mirosise niciodată a altceva decât a sublimat şi a acid fenic. În schimb, din hainele şi din toată persoana lui Salomone Corcos se desprindea o mireasmă care. deşi era diferit, te ducea cu gândul la cea de tămâie.

Puse într-un dulap din aşa-zisul salon bun – o cameră mare, veşnic în penumbră, cu vedere spre strada Ghiara, unde nimeni nu punea vreodată piciorul –, cărţuliile pascale impregnaseră încet-încet cu mirosul lor nu numai mobila, ci tot locul. Într-o asemenea măsură „incit ea, ori

de câte ori se ducea să se închidă acolo, rămânând, apoi, ore-ntregi în întuneric, cu gândul la ale ei (continuase să se servească de salonul cel bun ca de o ascunzătoare şi după moartea Gemmei în 1926, când venise să locuiască împreună cu Elia pentru a conduce gospodăria şi chiar după depărtarea Iu: Elia în Germania în toamna lui ’43…), încerca mereu senzaţia că, bietul domn Salomone era şi el prezent în carne şi oase între cei patru pereţi. Ca şi cum ar fi fost încă pe lume şi ar fi stat lângă ea, respirând tăcut.

VI

Dragostea era altcevase gândea Ausilia – nimeni nu putea s-o ştie mai bine ea ea.

Era ceva crud, atroce, ceva ce se cerea iscodit de la distanţă; sau visat cu pleoapele lăsate.

Şi într-adevăr, tainicul sentiment care o ţinuse încă de la început, fără să şi-o fi mărturisit vreodată, atât de legată de Elia, încât s-o oblige toată viaţa la o prezenţă continuă, fatală, indispensabilă, sentimentul acesta nu fusese niciodată izvorul celei mai mici bucurii, nu, hotărât nu, din moment ce, de fiecare dată când intra în bucătăria mare a casei de pe strada Ghiara, unde el întârzia studiind lângă fereastra din colţ, până la ora cinci

(studia şi părea să nu observe nimic: dar poate că, în irealitate, nimic din ceea ce merita să fie notat nu scăpa ochilor lui extrem de negri, pătrunzători, scrutători…), ea simţea nevoia să evite privirea calmă care, la intrarea ei, se înălţase pentru o clipă de pe carte, şi să invoce, întru apărare, imaginea bună şi gentilă a lui Salomone Corcos.

Privirea lui Elia! Era exclus să-i scape ceva. Şi totuşi, parcă nu vedea nimic…

În noaptea, faimoasă în care se logodise cu Gemma (fusese în august 1888), întorcându-se acasă la o oră târzie şi trecând în vârful picioarelor prin faţa uşii de la dormitorul tatălui său, se oprise un moment, şovăind dacă. să intre sau nu. Gata cu dintele, gata şi cu durerea – îşi

spusese până la urmă. Poate era mai bine să-şi informeze tatăl imediat, despre toate.

— Pe unde mi-ai umblat, pentru numele lui Dumnezeu? strigase deodată bătrânul dinăuntru, mai înainte ca el să fi apucat să apese pe clanţă. Ştii că n-am reuşit să-nchid ochii?

Vorbele tatălui şi mai ales tonul plângăcios al glasului îl determinaseră să-şi schimbe ideea. Urcând în camera lui, o cameră micuţă ce da spre acoperişuri, primul lucru pe care-l făcuse fusese să meargă să deschidă larg fereastra şi (fa privească afară. Şi dându-şi seama că era deja revărsatul zorilor (în casă niciun zgomot, oraşul adormit la picioarele lui, departe, vârful unuia din cele patru turnuri ale Castelului atins uşor de o lumină trandafirie), hotărâse brusc, nu numai să renunţe la somn „dar să se apuce fără nicio zăbavă de studiu.

Ştiinţa – îşi spunea-n timpul acesta în şine. Nu era, în fond, ştiinţa misiunea lui?

Chiar el îi povestise toate acestea, nesilit de nimeni, câteva decenii mai târziu – îşi amintea Ausilia – la sfârşitul uneia din obişnuitele, lor cine în doi, în bucătărie.

Sta de cealaltă parte a mesei, cu faţa luminată din plin de candelabrul central; şi, în timp ce vorbea, cu un zâmbet ironic abia perceptibil sub mustăţile mari şi foarte albe, părea s-o privească.

Dar o vedea în realitate? O vedea într-adevăr?

Hotărât lucru, ochii lui aveau o expresie tare ciudată în momentul acela, biata, sărmana Gemma! Ca şi cum, începând de a doua zi dimineaţă, după seara în care-i promisese surorii ei că o ia în căsătorie, aşa avea să privească totdeauna lucrurile şi oamenii: de sus şi, într-un fel, de undeva din afara timpului.

O PLACĂ MEMORIALĂ PE STRADA MAZZINI

„Et ai vu quelquefois ce que l'homme a cru voir."[18]

RIMBAUD

I

Când, în august 1945, Geo Josz, singurul supravieţuitor din cei o sută optzeci şi trei de membri ai Comunităţii israelite deportaţi de nemţi în toamna lui '43, şi pe care cei mai mulţi îi considerau, nu fără motiv, exterminaţi până la unul de o bună bucată de vreme în camerele de gazare, îşi făcu apariţia în Ferrara, la început nimeni din oraş nu-l recunoscu.

Ca să fim drepţi, nici măcar nu-şi aminteau cine este. Numai dacă nu era cumva – adăugau unii cu îndoială

— Dacă nu era cumva unul din fiii lui Angelo Josz, binecunoscutul negustor angrosist de ţesături, care, deşi fusese distins pentru merite patriotice (aşa suna motivaţia decretului din '39 care-l ferea de discriminare; şi, la urma urmei, fusese uman din partea răposatului consul Bolognesi, secretar federal la Ferrara pe vremea aceea, şi, în continuare, foarte bun prieten cu bătrânul Josz, să folosească, în amintirea expediţiilor fasciste de pedepsire la care participaseră amândoi în tinereţe, un limbaj atât de generic), nu reuşise, totuşi, să evite pentru el şi familie marea razie de peste cinci ani.

Da, umiul din băieţii aceia retraşi – începeau să-şi amintească ţuguindu-şi buzele şi încreţindu-şi fruntea – să fi fost cam vreo zece, care, după ce fuseseră siliţi încă din '38 să rupă orice legătură de studii cu foştii lor colegi de şcoală, şi, în consecinţă, să nu-i mai frecventeze nici acasă, nu se mai arătaseră decât rar, şi atunci cu nişte feţe aşa de ciudate, speriate, sălbatice şi sfidătoare totodată, încât oamenii care le vedeau din când în când în fugă, aplecate pe ghidonul unei biciclete gonind cu viteză pe Giovecca, sau pe bulevardul Roma, preferau, tulburaţi, să le uite.

---

18 Şi am văzut uneori ceea ce omul a crezut că vede (fr.).

Dar lăsând aceasta la o parte: cine l-ar fi putut recunoaşte pe omul de o vârstă nedefinită, atât se gras că părea umflat, cu un *kolbak* din blană de miel pe capul ras, îmbrăcat într-un fel de combinaţie din toate uniformele militare cunoscute şi necunoscute în momentul acela, pe copilul de acum şapte ani sau pe adolescentul nervos, slab şi dezorientat din ’43? Şi dacă existase într-adevăr un Geo Jasz; dacă făcuse şi el parte din cortegiul celor o sută optzeci şi trei de năluci înghiţite de Buchenwald, Auschwitz, Mauthausen, Daehau etcaetera, cum era posibil ca numai el să se întoarcă de acolo şi să se prezinte c-e-i drept cam bizar îmbrăcat, dar, în orice caz, viu şi gata să povestească despre sine şi despre ceilalţi care nu se mai întorseseră şi, în mod cert, nici nu aveau să se mai întoarcă vreodată? După atâta timp, după atâtea suferinţe care-i loviseră oarecum pe toţi, fără deosebire de convingeri politice, avere, religie sau rasă, ce mai voia şi individul ăsta tocmai acum? Până şi inginerul Cohen, preşedintele Comunităţii israelite, care, abia întors din Elveţia, voise să le dedice celor dispăruţi o placă mare de marmură, ce se ivi în curând strălucitoare, enormă şi dură pe faţada din cărămidă roşie a Templului (fireşte că trebui apoi refăcută, spre satisfacţia celor ce-i reproşaseră inginerului această grabă a comemorării: fiindcă rufele murdare – însăşi iubirea de patrie te-nvaţă! – pot fi spălate întotdeauna şi fără scandal…), până şi el ridicase la început o grămadă de obiecţii, într-un cuvânt, nu voise să ştie…

Dar să procedăm în ordine şi să ne oprim mai întâi un moment la episodul plăcii comemorative fixate pe faţada Templului israelit din imprudenta iniţiativă a inginerului Cohen: episod de la care porneşte, de fapt, istoria reîntoarcerii lui Geo Josz la Ferrara.

Povestită acum, scena s-ar putea să pară puţin credibilă. Ca să te îndoieşti, este suficient să ţi-o imaginezi

desfăşurându-se pe fundalul atât de obişnuit, atât de familiar al străzii Mazzini (nici măcar războiul n-o atinsese: parcă spre a demonstra că nimic nu i se poate întâmpla vreodată!): respectiv străzii care, plecând din Piaziza delle Erbe şi mărginind fostul cartier al ghetoului – cu capela lui San Maurelio la început, intrândurile înguste ale străzilor Vignatagliata şi Vittoria, pe la jumătate, faţada din cărămidă roşie a Templului israelit puţin mai încolo, plus, pe tot parcursul, de o parte şi de alta, şirurile compacte ale nenumăratelor depozite, prăvălii şi prăvălioare – stabileşte un fel de legătură între nucleul medieval al Ferrarei şi partea renascentistă şi modernă a oraşului.

Strada Mazzini se deschidea goală, pustie, intactă, cufundată în strălucirea şi liniştea amiezii de august, o linişte întreruptă arar de ecourile unor împuşcături îndepărtate. Aşa îi apăruse şi tânărului muncitor cocoţat, pe o mică schelă, cu un coif din hârtie de ziar pe cap, care se apucase, de pe la unu şi jumătate, să trebăluiască în jurul unei plăci mari de marmură ce trebuia fixată la o înălţime de doi metri pe faţada din cărămidă prăfuită a sinagogii. Fiinţa lui de ţăran, obligat să se urbanizeze din pricina războiului şi să devină zidar improvizat (simţea cum îl pătrunde încet-încet un sentiment de singurătate şi o uşoară spaimă: pentru că era vorba de o placă memorială, deşi el se ferise cu grijă să-şi oprească ochii asupra celor scrise pe ea!) fusese încă de la început înghiţită de lumină, nu izbutise să anuleze acel gol al orei şi al locului. Nu izbutise să anuleze golul acesta nici micul grup de trecători viu colorat, ce se oprise în diverse poziţii pe strada din spatele lui, umplând-o treptat, fără ca el, în aparenţă, să observe ceva.

Primii care se opriseră fuseseră doi tineri: doi parţi. zani ochelarişti şi bărboşi, cu pantalonii până la genunchi, basmaua roşie la gât, puşca automată în bandulieră: studenţi, domnişori de la oraş – se gândise tânărul

ţăranzidar, auzindu-i vorbind şi trăgând cu coada ochiului spre ei. Peste puţin li se adăugase un preot, înfruntând vajnic căldura în sutana lui neagră, cu mânecile suflecate dând la vedere nişte antebraţe albe şi păroase; pe urmă, un burghez cam de şaizeci de ani, cu o bărbuţă căruntă, un aer rătăcit, o cămaşă descheiată, lăsând să se vadă pieptul slab şi mărul lui Adam zvâcnind neliniştit. Care burghez, după ce începuse să citească încet, cu jumătate de glas ceea ce scria, probabil, pe placă – nume şi iar nume –, la un moment dat se întrerupse exclamând cu emfază: „O sută optzeci şi trei din patru sute!”: ca şi cum toate acele nume şi cifre ar fi putut să-l privească în chip direct şi pe el, Podeiti Aristide, din Bosco Mesola, aflat din întâmplare la Ferrara şi neavând intenţia să rămână nicio zi în plus faţă de cele necesare, preocupat cum era doar de munca lui şi de nimic altceva. Evrei, auzea spunându-se-n jur de către un număr crescând de persoane. O sută optzeci şi trei de evrei deportaţi în Germania şi morţi acolo în chipul bine cunoscut, din cei patru sute câţi trăiau la Ferrara înainte de război. Totul limpede. Însă, o clipă. Întrucât cei o sută optzeci şi trei fuseseră predaţi nemţilor de către fasciştii din Salo, în cazul că aceşti *tupin* într-o bună zi veneau iar la putere (nimic mai uşor, în aşteptarea revanşei, decât să bată străzile încă de acum, poate chiar cu basmaua roşie la gât!) nu era mai bine să se prefacă omul că habar n-are cine mai erau şi evreii ăştia? Ehe, fasciştii! De unde să ştii că atunci când ar fi sosit momentul, la fel de iute cum găsiseră, la venirea americanilor, găurile în care să se dea ia fund, n-aveau să ţâşnească iar la lumină, în uniformele lor de culoarea şobolanului, cu capul de mort pe fesuri şi stindarde! Nu, nu: dat fiind aerul care plutea în jur, cu cât omul ştia mai puţine de evrei şi se neevrei şi, în general, de toate, cu atât era mai câştigat.

Şi bietul băiat, întors cu încăpăţânare ou spatele la

soare, era atât de hotărât să nu ştie de nimeni şi de nimic – pentru el era destul să muncească, altceva nu-l mai interesa –, atât de plin de neîncredere faţă de oricine, atât de închis în dialectul lui aspru, din deltă, încât, la un moment dat, simţind cum îi atinge glezna cineva („Geo Josz?”, zicea între timp o voce batjocoritoare), se răsuci înfuriat la culme.

În faţa lui se afla un om scund, îndesat, cu o căciulă ciudată de blană îndesată până peste urechi. Arăta cu braţul ridicat spre placa din spate. Ce gras era! Părea un înecat umflat de ape. Totuşi, nu, nu era de temut: râsul-ea, evident ca să-i câştige simpatia.

— Geo Josz? repetă, arătând întruna spre placă: dar acum serios.

Începu iar să râdă. Însă imediat, căindu-se parcă şi presărându-şi discursul cu numeroşi „vă rog”, după moda germană (se exprima cu o eleganţă salonardă: şi Podetti Aristide, pentru că lui i se adresa, îl asculta cu gura căscată), declară că-i displace, „credeţi-mă”, să strice totul cu intervenţia lui, care, era gata s-o recunoască, avea toate caracteristicile unei *gaffe*. Ei, da – suspină – placa va trebui refăcută, dat fiind că acel Geo Josz, cui îi era, printre alţii, dedicată, nu era altul decât el, el în carne şi oase. În afară de cazul că (şi, între timp, îşi rotea împrejur ochii albaştri, parcă spre, reţine o imagine a străzii Mazzini, din care să fie exclus micul cerc de persoane ce se strânsese mut în jurul lui), în afară de cazul că onoratul comitet de organizare a funeraliilor, acceptând faptul ca pe o sugestie a destinului, nu renunţa cu totul la ideea unei plăci comemorative. Care – rânji –, deşi oferea, într-adevăr, pusă-n locul acela cu o circulaţie intensă, avantajul indubitabil ele a fi citită aproape obligatoriu („Însă, dumneavoastră, dragă prietenie, nu ţineţi cont de praf; peste câţiva ani, puteţi fi sigur, nimeni n-o să mai observe ceva!”), avea un grav inconvenient, acela de a altera într-

un mod inacceptabil faţada atât de modestă, atât de demnă a „dragului şi bătrânului nestru Templu”: unul din puţinele lucruri rămase, slavă cerului, la fel ca „mai înainte14, pe care („... da, dragă prietene, o spun şi pentru dumneavoastră care-mi închipui că nu sunteţi israelit... /1) cineva încă mai putea conta în Ferrara.

— Ar fi ca şi cum v-ar obliga cineva, cu faţa şi cu mâinile pe care le aveţi, să vă puneţi, ştiu eu, smokingul, conchise.

Şi spunând acestea, îşi arăta propriile sale mâini, neînchipuit de bătătorite; dar cu dosul atât de alb, încât cele cruci cifre precedate de litera *J.* ale unui număr matricol tatuat pe pielea flască, parcă fiartă, puţin mai sus de încheietură, puteau fi citite clar.

II

Aşa apăru, deci, Geo Josz în Ferrara, palid şi umflat, ca şi cum ar fi răsărit din cine ştie ce adâncuri acvatice (ochii de un aloastru apos, priveau cu răceală de jos în sus, de la picioarele micii schele; deloc ameninţători, ci, mai degrabă, ironici şi amuzaţi).

Venea de tare departe, Geo Josz: de mult mai departe decât venea în realitate. Şi când se aflase, deodată, în oraşul unde se născuse...

Lucrurile se petrecuseră aproximativ în felul următor.

Autocamionul militar la bordul căruia făcuse doar câteva ore de la Passo del Brennero la Val Padana nici nu se desprinsese bine de bacul de la Fontelagoscuro, că şi pornise să urce lent pe malul drept al Padului. Şi odată ajuns în vârf, după o ultimă opintire aproape îndărătnică, în faţa privirilor lui se deschise imensa câmpie a copilăriei şi adolescenţei. Acolo jos, aşezată un pic mai la stânga, ar fi trebuit să fie Fer rara. Dar era Ferrara – Geo Josz se întrebase imediat şi-l întrebase şi pe şoferul de lângă el –, era chiar Ferrara poligonul acela masiv din piatră de un roşu-închis, ajuns să semene, dacă n-ar fi fost cele patru

turnuri ale castelului d'Este ce răsăreau aeriene, ireale, drept în mijloc, cu un mare fier de călcat strivind cu o lugubră inerţie verdele câmpului? Şi dacă de Ferrara era vorba – continuase raţionamentul pentru sine – ce se-ntâmplase cu bătrânii arbori, mari şi luminoşi, al căror dublu şir se înălţa odinioară pe coama zidurilor urbane, acoperindu-le mai mult sau mai puţin pe toată lungimea lor? Autocamionul se apropia iute de oraş şi, accelerând pe ultima porţiune de asfalt în linie dreaptă, rămasă intactă, parcă se prăvălea din înălţime peste el: prin breşele largi, deschise ici-colo în bastioanele sfărâmate, se puteau zări străzi şi pieţe, distruse într-un asemenea hal de bombardamente, că deveneau aproape de nereeunoscut. Nu trecuseră decât doi ani de când fusese deportat. Dar erau doi ani care contau cât douăzeci, sau cât două sute.

Se întorsese când nu-l max aştepta nimeni. Şi acuma ce voia?

Pentru a face faţă cu calmul cuvenit unor întrebări de acest gen, poate că era nevoie de alte vremuri şi, mai ales, de alt oraş.

În orice caz, era nevoie de oameni mai puţin îngroziţi decât distinşii domni care, azi ca şi ieri, dădeau tonul opiniei publice locale (în numărul lor intrau ca de obicei profesioniştii notorii, avocaţi, medici, ingineri, ca de obicei marii negustori, ca de obicei bogaţii proprietari de pământuri: dacă-i luai unul câte unul, nu erau mai mult de treizeci…): numai oameni care, întrucât până-n iulie '43 făcuseră parte din ceea ce, în sens larg, se putea numi pătură conducătoare din oraş, şi, în septembrie acelaşi an, fuseseră constrânşi să „adere" la defuncta Republică din Salo de trei luni încoace aveau impresia că văd pretutindeni tot soiul de uneltiri şi de curse.

E adevărat – admiteau – primiseră carnetul, blestematul carnet de adeziune la Republica din Salo. Însă o făcuseră din datorie civică, din pură iubire de Patrie. Şi

nu mai înainte de ziua fatală de 15 decembrie 1943 când fuseseră împuşcaţi în plin centru unsprezece ferrarezi şi se declanşase în toată Italia acea luptă fratricidă care niciodată n-o să fie deplânsă îndeajuns. E uşor să spui vorbe mari. Fapt este că văzuseră cu ochii lor trupurile nefericiţilor ciuruiţi de gloanţe în faţa porticului cafenelei „Della Borsa”, unde rămăseseră expuse o zi întreagă, răsturnate ca nişte baloturi în zăpada fleşcăită, sub supravegherea a zece militari cu ditamai puşca mitralieră sub braţul stâng!

Dar revenind la tânărul Josz – continuau ridicând capul şi umflându-şi pieptul sub haina la a cărei butonieră puseseră, în locul semnului distinctiv bine cunoscut, orice fel de decoraţie disponibilă – ce sens avea îndârjirea lui de a purta, în ciuda zăpuşelii de la mijlocul lui august, căciuloiul de blană? Şi rânjetul lui continuu? În loc să se comporte aşa, ar fi făcut mai bine să explice cum de era atât de gras. Dat fiind că nimeni nu auzise vreodată vorbindu-se mai înainte de un edem al foamei (era, evident, o minciună gogonată, pusă-n circulaţie, după toate probabilităţile, chiar de el, principalul interesat!), grăsimea lui putea să însemne două lucruri: ori că în lagărele de concentrare germane nu se suferea de acea teribilă lipsă de hrană, cum susţinea propaganda, ori că reuşise, numai el ştie cu ce preţ, să se bucure de un tratament aparte, privilegiat. Deci să stea-n banca lui, mă rog frumos, să se potolească odată cu sâcâiala asta. Cine caută paiul din ochiul altuia, să se gândească mai bine la vestita bârnă, etcaetera.

Şi ce să mai zicem de ceilalţi – ca să fim drepţi, o minoritate – care rămâneau încuiaţi în case, trăgând cu urechea la cele mai mici zgomote de afară, imaginea însăşi a fricii şi a urii?

Printre ei erau cei ce se oferiseră să prezideze, cu eşarfa tricoloră în diagonală peste piept, licitaţiile publice

ale bunurilor sechestrate Comunităţii izraf de inclusiv mobilierul – candelabrele de argint şi toate celelalte – ale celor două sinagogi suprapuse din Templul de pe strada Mazzini, cea de rit german şi cea de rit italian; şi cei care, punându-şi peste părul alb tichia lugubră a Brigăzilor Negre, făcuseră pe judecătorii în cadrul unor tribunale extraordinare, vinovata de multe pedepse capitale; cetăţeni, altfel aproape întotdeauna respectabili, care înainte nu dăduseră niciun semn că s-ar interesa de politică în mod deosebit, ba chiar, în majoritatea cazurilor, duseseră o viaţă în general retrasă, dedicată familiei, profesiei, studiilor… Ei bine, se temeau pentru ei înşişi într-o asemenea măsură, le era o asemenea frică să nu fie chemaţi pe neaşteptate să plătească, poate chiar cu viaţa, pentru faptele lor, încât şi dacă Geo Josz n-ar fi cerut altceva decât să trăiască, să reînceapă să trăiască (şi, ce să mai vorbim, era cel mai mic lucru la care te puteai aştepta de la el), până şi în faţa unei cerinţe atât de simple, de elementare, s-ar fi simţit ameninţaţi personal. Gândul că, într-o noapte sau alta, unul din ei ar fi putut fi ridicat pe tăoute de „roşii”, şi apoi măcelărit în cine ştie ce colţ de elmpie, gândul acesta cumplit era o tortură permanentă, chinuitoare. Să iasă basma curată, să scape nepedepsiţi. Trebuiau să reuşească. Ori ce ar fi.

Şi măcar dacă epava asta nenorocită – răbufneau ei

— S-ar fi hotărât odată să piară din ochii lor, să se mute din Ferrara!

Fără să-i pese că partizanii, ce luaseră locul comandamentului Brigăzii Negre, foloseau casa din strada Campofranco, aflată încă pe numele tatălui său şi, deci, acuma a lui şi numai a lui, drept cazarmă şi închisoare, îşi tot plimba pe acolo mutra aducătoare de nenorociri: în scopul destul de clar de a pune paie pe foc, făcând să crească furia celor care, mai devreme sau mai târziu, aveau să treacă la lichidarea tuturor socotelilor. Oricum,

era scandalos că noile autorităţi răbdau o asemenea stare de lucruri. Era inutil să recurgi la prefect, doctorul Herzen, instalat în funcţie a doua zi după aşa-zisa Eliberare de către C.L.N. al cărui preşedinte clandestin devenise imediat după evenimentele din decembrie ’43: dacă era adevărat, după cum era, că listele de proscripţie erau revizuite mereu, în cadrul unor şedinţe secrete, noaptea, în biroul lui de la Castel. Ehei, îl cunoşteau ei bine pe individul ăsta care în ’39 se lăsase azvârlit afară ca un gunoi, fără să sufle, din fabrica de încălţăminte pe care o avea şi o administra personal, la vreo doi kilometri pe drumul spre Bologna, cam pe lângă Chiesuol del Fosso, şi care, mai târziu, în cursul războiului, se prefăcuse într-un morman de dărâmături! Cu capul său pe jumătate chel, cum îi sta bine unui demn tată de familie, cu veşnicul său zâmbet ce-i da la iveală dinţii de aur, cu lentilele sale groase de miop montate în ramă de baga, prezenţa aspectul inofensiv caracteristic (lăsând la o parte spinarea dreaptă, extrem de ţeapănă, care era, parcă, înşurubată în şaua inseparabilei biciclete: o spinare care se potrivea aşa de bine cu numele lui de evreu de origine germană…) al tuturor persoanelor într-adevăr de temut.

Dar Curia arhiepiscopală? Şi administraţia guvernatorului englez? Nu era, oare, acesta, din păcate, semnul vremurilor care, până şi prin părţile lor, nu găsea alt răspuns în afara unor suspine de dezolată solidaritate sau, şi mai rău, a unor zâmbece încurcate şi batjocoritoare totodată?

Dar cu frica şi ura nu se discută. Dacă, dimpotrivă, şi-ar fi dat cât de cât osteneala să înţeleagă ce se petrecea cu adevărat în sufletul lui Geo Josz, ar fi fost suficient să se-ntoarcă la momentul primei lui apariţii inopinate în Ferrara: mai precis, la urmarea acelei scene unice când, exact lângă intrarea Templului israelit de pe strada Mazzini, ceva îl împinsese la un moment dat să-şi întindă

mâinile spre a fi examinate de privirea speriată a unui tânăr muncitor.

Presupun că vă reamintiţi de burghezul de circa şaizeci de ani, cu bărbuţa rară, cărur. tă şi gâtul slab, care se oprise printre cei dintâi sub placa memorială comandată de inginerul Cohen, şi, apoi, făcuse un fel de comentariu („O sută optzeci şi trei din patru sute!”, strigase pe un ton de mândrie), cu un glas ţipător.

Când, după ce asistase în tăcere, împreună cu ceilalţi, la tot ce se întâmplase în minutele următoare, îşi croi drum cu coatele prin micul grup şi se aruncă de gâtul omului cu kolbak, sărutându-l zgomotos pe obraji, acesta din urmă, cu antebraţele goale încă întinse înainte, se limită să-i spună extrem de rece: „Dragă unchiule Daniele, era mai să nu te recunosc, cu bărbuţa asta ridicolă”. Frază ce ar fi trebuit privită ea revelatoare încă de atunci. Şi nu numai în privinţa gradului de rudenie dintre cei doi, bătrânul şi tânărul, dezvăluit celor prezenţi, ci, în general, în privinţa suferinţei acute, profunde pe care Geo Josz o încercase încă de la început faţă de toate semnele din Ferrara care-i vorbeau de timp şi de schimbările petrecute, chiar şi cele mai mici.

Şi mai departe:

— De ce barba asta?

— Credeţi că vă stă bine cu barbă?

Observa cu ochi critic, ţâţâind din buze, bărbile de toate felurile şi mărimile, care după război deveniseră la fel de obişnuite ca şi actele false: de parcă numai şi numai la ele îi era gândul. Dar era limpede că nu atât cu bărbile avea ce avea, ci cu tot restul, ou toate celelalte.

În imediata apropiere şi în interiorul celei ce fusese înainte de război casa Josz, în pragul căreia, în aceeaşi după-amiază, se prezentaseră unchiul şi nepotul, circulau multe asemenea bărbi; ceea ce avea darul să-i dea palatului scund din cărămidă roşie aparentă, atât de lung

încât acoperea aproape în întregime una din laturile liniştitei străzi Campofranco, cu zveltul lui turn ghibelin, un aer aspru, milităresc, evocându-i mai degrabă pe vechii proprietari ai imobilului, marchizii Del Sale, de la care-l cumpărase Angelo Josz, în ’910, cu câteva mii de lire, şi în niciun caz pe el, angrosistul de ţesături, evreu, deportat în Germania împreună cu soţia şi copiii.

Poarta de la stradă era larg deschisă. În faţa ei, aşezaţi pe treptele de la intrare, cu puşca automată între picioarele goale, sau tolăniţi pe scaunele unui *jeep* oprit lângă zidul înalt de vizavi, ce mărginea o grădină particulară vastă şi luxuriantă, leneveau vreo duzină de partizani. Alţii, într-un număr şi mai mare, purtând pe chip amprenta energiei şi hotărârii, cu fascicole voluminoase sub braţ, se vânturau de colo până colo, în ciuda căldurii din toiul acelei după-amiezi. Astfel, între strada jumătate-n umbră şi jumătate-n soare şi porticul spart al vechiului palat aristocratic era un du-te-vino intens, vesel, viu, în deplină armonie cu ţipetele rândunicilor care zburau jos, aproape atingând pavajul, şi cu ţăcănitul maşinilor de scris, ce ieşea neîntrerupt prin grilajele de fier enorme, bombate, ale ferestrelor de la parter.

Ciudata pereche – unul înalt, slab, agitat, celălalt gras, greoi, transpirat – pătrunse sub portic, atrăgând imediat atenţia celor prezenţi: în cea mai mare parte oameni înarmaţi, cu barba şi părul mari, cum era moda, aşteptând pe nişte banchete grosolane, dispuse de-a lungul pereţilor laterali. Făcură roată-n jur; şi Daniele Josz, care ţinea, evident, să-i demonstreze nepotului că se simte la el acasă acolo, în prezenţa nouor locatari, începuse să răspundă cu bunăvoinţă la întrebări, în contul său şi al tovarăşului său.

Cât despre Geo Josz, el fixa unul câte unul chipurile sangvine, bronzate, care-l strângeau ca-ntr-un cleşte, ca şi cum ar fi vrut să descopere prin bărbi, sub ele, cine ştie ce

secrete, să observe cine ştie ce infirmităţi.

— Ehe, nu mă duceţi voi pe mine! spunea zâmbetul lui.

Bându-şi seama, la un moment dat, în urma unei ocheade a cărei semnificaţie era lipsită de orice echivoc, că dincolo de grilajul porticului, chiar în mijlocul grădinii destul de strâmte, părăginite, întunecoase, se înălţa încă, mândră şi strălucitoare, o imensă magnolie, parcă se însenină. Dar fu chestiune de o clipă. Fiindcă puţin mai târziu, deasupra, în biroul tânărului secretar provincial al A.N.P.I. (acelaşi care, peste vreo doi ani, avea să devină cel mai remarcabil deputat comunist din Italia: atât de amabil, politicos, liniştitor, încât, dat fiind că provenea dintr-una din cele mai bune familii burgheze din Ferrara, familia Bottecchiari, şi în plus, mai era şi burlac, suspinau după el o mulţime de domnişoare nemăritate de prin partea locului), iată-l făcând, pentru a doua oară în ziua aceea, bizara observaţie:

— Ştiţi că nu vă stă deloc bine cu barbă?

Şi totuşi, în ciuda îngheţului care coborî brusc asupra unei conversaţii care până atunci, datorită în primul rând bunelor oficii ale unchiului Daniele, nu fusese lipsită de cordialitate, în cursul căreia viitorul deputat dăduse dovada că nu observă acel „Dumneavoastră” al interlocutorului, insistând într-un afectuos „tu”, ca între oameni de aceeaşi vârstă şi tovarăşi, dacă nu de partid, oricum aflaţi de partea aceleiaşi cauze, dintr-odată în momentul acela reieşi limpede motivul care-l adusese-n vizită (eh, de-ar fi putut asista la scenă toţi cei care în zilele succesive aveau să adune atâtea suspiciuni inutile pe socoteala lui!).

Casa aceea – spunea privirea lui care, mutându-se între timp spre dactilografă, devenise deodată atât de ameninţătoare încât fata, tresărind, se oprise din bătut – casa aceea unde *ei*, roşii, se instalaseră aidoma *celorlalţi*,

celor negri, era a lui, nu-şi aduceau aminte?

În baza cărui drept puseseră stăpânire pe ea? Să aibă, aşadar, grijă cum vorbesc, atât dumneaei, secretara cea graţioasă, cât şi dumnealui, simpaticul şi bravul şef de partizani, aşa de hotărât, în bunătatea lui, să reînnoiască lumea. Cam ce le trecea prin minte? Că el ar putea accepta să locuiască într-o singură cameră din tot palatul? Dacă asta le trecea prin minte, dacă erau dispuşi să-i propună, pentru a-l îmbuna, chiar camera unde stăteau acum de vorbă – desigur, cea mai bună din toate punctele de vedere, deşi probabil cineva folosise unele bucăţi din pachet în loc de lemne de foc –, în cazul acesta se înşelau armarnie.

Degeaba cântau ei frumos, în stradă:

Şuieră vântul, urlă furtuna, încălţările-s sparte, dar mergem înainte.

Nimic, nici pomeneală: casa era a lui, să nu-şi facă iluzii. Trebuiau să i-o restituie integral. Şi cât mai repede.

III

Aşteptând ca imobilul din strada Campofranco să reintre în proprietatea sa efectivă şi integrală, Geo Josz păru să se mulţumească, pentru moment, cu o singură cameră. Respectiv, să fie doar oaspete şi atât.

În realitate, era vorba mai degrabă de un fel de grânar, situat în vârful turnului crenelat ce domina casă, la care ajungeai căţărându-te pe o scară cu cel puţin o sută de trepte, de unde, apoi, pe o altă scăriţă de lemn roasă de carii, dădeai direct într-o cămară, folosită pe vremuri ca ascunzătoare perfectă. Geo însuşi vorbise despre acel „cotlon”, pe tonul dezgustat al omului ce se resemnează la tot ce e mai rău. Cât despre cămara de sub grânarul propriu-zis – adăugase – date fiind împrejurările, se putea dovedi utilă. De pildă, putea să-l aranjeze acolo pe unchiul Daniele, care nici el – şi râsese silit – nu avea încă o locuinţă stabilă. Aşa că, decât nimic, mai bine…

Însă deveni repede evident că de la înălţimea aceea, Geo putea armări, printr-o fereastră largă, tot ce se petrecea atât în grădină, cât şi pe strada Campofranco. Şi cum nu ieşea aproape niciodată din casă, petrecându-şi probabil ore-n şir ca să privească peisajul vast ai acoperişurilor din olane negricioase, al grădinilor de zarzavat şi al câmpiilor verzi ce se întindea la picioarele lui (o panoramă care trebuia să i se pară nesfârşită, acum, când nu mai era limitată de uriaşii arbori de pe zidurile oraşului), prezenţa lui continuă ajunse în scurt timp, pentru ocupanţii etajelor inferioare, un gând nesuferit, sâcâitor. Încă din epoca Brigăzii Negre, pivniţele casei Josz, dând toate în grădină, fuseseră folosite ca închisori secrete, şi în oraş, chiar după Eliberare, continuau să circule pe socoteala lor poveşti sinistre. Dar acum, supuse fiind, după toate aparenţele, controlului perfid al oaspetelui din turn, era clar că nu mai puteau sluji justiţiei sumare şi clandestine căreia se gândiseră iniţial să le destineze. Cu Geo Josz instalat în acel soi se observator, nu mai aveau linişte nici măcar o clipă, nici măcar noaptea: fiindcă lampa, cu petrol pe care o ţinea aprinsă de la lăsatul serii până-n zori – lumina ei slabă se zărea răzbătând prin geamuri – lăsa să se presupună că era veşnic treaz, veşnic la pândă. Să fi fost ora două sau trei în dimineaţa imediat următoare serii în care Geo Josz apăruse pentru prima dată în strada Campofranco, când Nino Bottecchiari, ce rămăsese la birou până târziu şi, în sfârşit, se pregătea să-şi ofere un pic de odihnă, ieşind în stradă, îşi ridică din întâmplare ochii spre turn. „Aveţi grijă!”, avertizia umina lui Geo, suspend ată-n văzduh sub cerul înstelat. Şi tânărul viitor deputat se urcă în *jeep* oftând, reproşându-şi cu asprime consimţământul dat cu o uşurinţă vinovată, dar, în acelaşi timp, pregătindu-se, ca un bun politician, să ţină cont de noile circumstanţe de fapt.

În plus, era posibil ca la orice oră din zi să te

pomeineşti cu el pe scări sau sub portic, cum începu să facă în scurtă vreme: trecând prin faţa partizanilor aflaţi în permanenţă acolo, îmbrăcat într-un costum burghez impecabil din gabardină de culoarea măslinei, cu care înlocuise aproape imediat *kolbak-ul,* vestonul de piele şi pantalonii strânşi pe gleznă de la sosirea în Ferrara. Trecea fără să salute pe nimeni, elegant, perfect bărbierit, cu borul pălăriei de fetru maron lăsat într-o parte pe frunte, deasupra ochiului rece, glacial; iar tăcerea şi jena provocate la fiecare trecere a sa, îl indicară încă de la început ca pe adevăratul stăpân al casei, prea bine educat ca să se certe, dar sigur pe dreptul lui, a cărui apariţie este suficientă spre a-i aminti chiriaşului debitor şi vandalic că gata, ajunge, trebuie să plece, să nu-i mai stea-n drum. Chiriaşul şovăie, se preface că nu remarcă protestul mut, insistent al proprietarului clădirii, care, deocamdată, nu deschide gura, dar, desigur că, la momentul oportun, îi va cere socoteală de pardoselile stricate, de pereţii mânjiţi, etcaetera: aşa încât, cu fiecare lună, situaţia lui se înrăutăţeşte, devine tot mai incomodă şi mai precară. Abia târziu, a doua zi după alegerile din ’48, când multe lucruri în Ferrara se schimbaseră, sau, mai bine zis, reveniseră la starea dinainte de război (între timp candidatura ca deputat a tânărului Botteechiari avusese un succes triumfal; abia atunci A.N.P.I. se hotărî să-şi mute sediul în cele trei camere ale fostei Case a Fasciei, de pe calea Cavour, unde, din ’45, îşi stabilise birourile Federaţia Provincială a Muncii, însă, nu e mai puţin adevărat că datorită acţiunii tăcute, implacabile a lui Geo Josz, de o bună bucată de vreme această mutare apărea mai mult decât imperioasă.

Nu ieşea aproape deloc din casă, ca şi cum ar fi vrut ca nimeni de acolo să nu uite nicio clipă de el. Ceea ce nu-l împiedica să se arate din când în când pe strada Mazzini, unde obţinuse ca, din septembrie, magazinul tatălui său,

unde Comunitatea israelită depozita tot ce reuşea să recupereze încet-încet din lucrurile sechestrate evreilor pe vremea Republicii Sociale, să fie evacuat în vederea „unor lucrări de renovare mai mult decât necesare” – cum îi spuse inginerului Cohen personal – „şi a repunerii sale în funcţiune”, sau, mai rar, pe bulevardul Giovecca, mergând cu pasul nesigur al celui ce înaintează pe un teren interzis, cu sufletul sfâşiat între teama de a nu avea întâlniri neplăcute şi dorinţa contrară, acerbă „de a le avea, pentru a-şi face plimbarea de seară ce fusese reluată, şi era la fel de vie şi de însufleţită ca întotdeauna: sau, la ora apetitivelor, prăvălindu-se pe scăunelul de lângă o măsuţă – fiindcă ajungea de fiecare dată şiroind de sudoare şi cu răsuflarea tăiată –, la cafeneaua „Della Borsa” de pe bulevardul Roma, care rămăsese centrul politic al oraşului. Iar atitudinea lui obişnuită, de ironie dispreţuitoare, care-l convinsese până şi pe unchiul Daniele, atât de expansiv şi de electrizat de atmosfera imediat postbelică, să renunţe în curând la orice conversaţie prin chepengul de deasupra capului său, nu da niciun semn să cedeze în faţa primirilor cordiale, a afectuosului „Bine te-ai întors!” care acum, după nesiguranţa iniţială, îl întâmpinau pretutindeni.

Se desprindeau din pragurile prăvăliilor vecine cu magazinul ce-i aparţinuse lui Angelo Josz, cu mâna întinsă, gata parcă de orice sacrificiu moral şi material; sau traversau Giovecca special, cât era ea de largă, şi i se aruncau de gât ca o însufleţire excesivă, isterică; se repezeau afară din cafeneaua „Della Borsa”, cufundată în aceeaşi penumbră subversivă de altă dată când se auzeau ieşind din ea, în fiecare zi la ora unu, anunţurile radiofonice ale înfrângerilor (anunţuri care treceau uşor pe lângă bicicleta în goană a băiatului Geo, aproape atingând-o) şi veneau să se aşeze lângă el, sub copertina galbenă de afară, care nu izbutea să-i protejeze nici de soarele orbitor, nici de praful ridicat de vânt în vârtej un

ample peste dărâmăturile din cartierul vecin, Sau Romano. Fusese la Buchenwald şi era singurul! care se în corcea, după ce cine ştie ce torturi ale spiritului şi ale trupului îndurase, după ce cine ştie la ce grozăvii asistase. Ei bine, erau la dispoziţia lui, toţi numai urechi, gata să asculte. Să povestească, şi ei – printre altele spre a fi iertaţi că-l recunoscuseră atât de târziu, că încercaseră, de fapt, să-l respingă, să-l excludă încă o dată –, ei aveau să-l asculte fără să obosească vreodată, fiind dispuşi să renunţe pentru el chiar şi la prânzul unde-i chema, prin cele două bătăi, ceasul din înaltul Castelului. În timp ce arătau, drept mărturie a bunei lor credinţe şi în sprijinul evoluţiei suferite de „ideile lor în anii aceia cumpliţi, hotărâtori, pantalonii din pânză grosolană, saharienele cu mânecile suflecate, gulerele răsfrânte, fără urmă de cravată, picioarele goale încălţate în sandale şi pantofi nelustruiţi pentru nimic în lume şi, bineînţeles, barba, fiindcă nu exista niciunul ca să n-o aibă, era ca şi cum ar fi spus cu toţii: „Ştii că te-ai schimbat? Acum eşti bărbat în lege, şi pe deasupra te-ai îngrăşat grozav! Dar vezi: şi noi ne-am transformat, timpul a trecut şi pentru noi...” Şi fără îndoială că erau sinceri când se ofereau examenului şi judecăţii lui Geo, erau sinceri când se plângeau, apoi, de refuzul lui inflexibil. La fel de sinceră fu şi convingerea care după aprilie ’45 puse stăpânire cam pe toţi din oraş – inclusiv pe aceia care aveau pentru ce să se teamă de prezent şi să se îndoiască de viitor – convingerea că de bine de rău era pe cale să înceapă o epocă nouă, incomparabil mai bună decât cealaltă care tocmai se sfârşea în sânge, ca un vis lung plin de coşmaruri înfiorătoare.

Cât despre unchiul Daniele, care de trei luni trăia din expediente, fără să ştie dimineaţa unde va pune capul seara, cotlonul sufocant din turn fusese o cucerire extraordinară, şi nimeni nu era mai convins ca el, în

optimismul lui de nezdruncinat, că odată cu sfârşitul războiului urma să înceapă într-adevăr fericita eră a democraţiei şi frăţiei universale.

— În sfârşit se poate respira! se hazardase să spună în prima noapte când intrase în posesiunea bârlogului său; vorbea stând întins pe salteaua din păr de cal, cu mâinile încrucişate sub ceafă.

— Uff! în sfârşit se poate respira! repetase ceva mai tare.

Şi apoi:

— Nu ţi se pare şi ţie, Geo, continuase, că-n oraş e o atmosferă foarte, dar foarte diferită de cea dinainte? Ce-i drept e drept: numai libertatea e în stare să producă asemenea minuni! Cât despre mine, unul, sunt profund convins…

Lucrul de care Daniele Josz era profund convins, pentru Geo prezenta, probabil, un interes extrem de îndoielnic, dacă drept răspuns nu lăsă să cadă, prin deschizătura spre care suiau scăriţa de lemn şi pasionatele apostrofe ale unchiului, altceva decât ei ce un „Hm! K, sau câte un „Oare?”, care-i tăiau acestuia orice chef să mai continue. „Ce-i cu el, ce-o să facă?”, se întreba atunci bătrânul, amuţind, cu ochii spre tavanul măsurat de la un cap la altul de o pereche de ghete neobosite; şi măcar o vreme se abţinea să mai vorbească.

I se părea imposibil ca Geo să nu-i împărtăşească entuziasmul.

Fugit din Ferrara în zilele armistiţiului, stătuse mai mult de un an ascuns într-un sătuc pierdut în Apeninii toscane-emiliani, în gazdă la nişte ţărani. Acolo, după moartea soţiei care, biata de ea, atât de credincioasă, trebuise îngropată sub nume fals într-un pământ sfinţit, se făcuse comisar politic într-o brigadă de partizani: situaţie care-i permisese să intre în Ferrara eliberată printre cei dintâi, bronzat şi bărbos, cocoţat într-un camion. Ce zile de

neuitat fuseseră acelea! – îşi amintea. Ce bucurie pe el să găsească oraşul, e adevărat, pe jumătate dărâmat, aproape de nerecunoscut, însă complet curăţat de toţi fasciştii de toate soiurile: de la cei de prima până la cei de ultima oră! Ce plăcere încercase putând să se aşeze, ca altă dată, la una din măsuţele cafenelei „Della Borsa” – loc pe care-l alesese imediat, de cum se întorsese, ca bază de operaţiuni pentru vechea şi modesta lui meserie de agent de asigurări –, fără să fie obligat să plece din pricina unei priviri ameninţătoare, ba mai mult, având senzaţia că se află în centrul unei simpatiii generale! Dar Geo? – se întreba. Era posibil ca Geo să nu simtă nimic din ce simţise el cu câteva luni în urmă? Era posibil ca după ce coborâse în infern şi urcase îndărăt, ca prin minune să nu existe în el alt impuls decât acela de a evoca neclintit trecutul, după cum mărturisea şirul de fotografii ale tuturor morţilor lui – Angeio şi Luce, părinţii, şi Pietruccio, frăţiorul mai mic, doar de zece ani – fotografii care te îngheţau şi pe care le văzuse într-o zi, când suise pe furiş în camera de deasupra, umplând toţi cei patru pereţi? în fine, era posibil ca singura barbă din oraş, împotriva căreia Geo nu avea nimic de obiectat, să fie tocmai barba lui Geremia Tabet, cumnat cu bietul Angelo şi vechi fascist: atât de merituos în ochii Regimului, încât izbutise până şi după legile rasiale din ’38 şi după ostracizarea de rigoare a evreilor, să frecventeze mai departe, din când în când, Clubul Comercianţilor pentru partida de *bridge* de după-amiază? Chiar în seara zilei în care-şi făcuse apariţia Geo. el, Daniele Josz, trebuise să-l urmeze în silă în casa Tabet de pe intrarea Roversella, unde până atunci se ferise cu grijă să se arate. Ei bine, nu fusese culmea – continua să-şi repete în sine însuşi fostul comisar politic, fostul partizan în jur de şaizeci de ani: între timp, în camera de sus, nepotul nu mai isprăvea cu plimbatul acela apăsat în sus şi-n jos – nu fusese culmea strigătul pe care-l scosese Geo când unchiul

fascist se arătase la o fereastră de la etajul întâi, un strigăt extrem de ascuţit, pătimaş la modul ridicol şi isteric, aproape sălbatic? De ce acel strigăt? Ce voia să însemne? Să însemne oare cz Geo, în ciuda lagărului şi a exterminării alor săi, crescuse la fel ca Angelo, care, în ingenuitatea lui, continuase să fie până-n ultima clipă, eventual în pragul camerei de gazare, un „patriot”, cum îl auzise de atâtea ori definindu-se cu mândrie prostească?

— Cine e? întrebase de sus o voce nesigură, îngrijorată.

— Eu sunt, unchiule Geremia, eu, Geo.

Se aflau jos, în faţa porţii închise a casei Tabet. Era deja zece şi pe străduţă nu se mai vedea nici la doi paşi. Strigătul lui Geo – îşi amintea Daniele Josz – îl luase pe nepregătite, făcându-l să tresară. Fusese un fel de urlet straniu, gâtuit de o emoţie violentă şi inexplicabilă. Ce-ar fi trebuit să facă el? Ce să spună? Evident, 1 nimic. Şi într-adevăr, lovindu-se unul de altul şi împiedicându-se de trepte, se căţăiaseră amândoi pe bâjbâite, în tăcere, într-o beznă totală, pe scara abruptă.

Ajunşi sus, în faţa uşii întredeschise a apartamentului, se treziră înaintea lui Geremia Tabet în persoană, în pijama, ţinând în mâna dreaptă o farfuriuţă cu o luminare pe ea, a cărei lumină oscilantă da chipului palid, încadrat de o barbă ascuţită ce nici măcar nu încărunţise prea tare, vagi reflexe verzui, avocatul îi privea perplex, dar nu uluit, perfect stăpân pe sine, ca de obicei.

El se oprise la marginea palierului. În schimb Geo continuase să înainteze. După ce pusese pe duşumea farfurioara cu luminarea şi se ridicase, Geremia Tabet îşi deschisese, în sfârşit, braţele, strângându-şi nepotul la piept; fusese de ajuns pentru ca nepoftitul, rămas să observe scena de la o depărtare de trei metri, uitat în semiîntuneric ca un străin oarecare, să se simtă iar, încă o dată, ruda săracă pe care toţi – fratele lui, Angelo, de

perfect acord şi în această privinţă cu familia soţiei

— O ţinuseră oarecum la distanţă şi o dispreţuiseră din cauza convingerilor sale politice. În casa *aceea*, înăuntrul ei – îşi spusese – n-avea să pună niciodată piciorul, asta nu. O să plece. O s-o întindă fără să-şi ia măcar rămas-bun. Şi când colo? Când colo, ca un adevărat idiot, făcuse exact pe dos, La urma urmei – se gândise – biata

Luce, mama lui Geo, era o Tabet. Cine ştie: poate că amintirea mamei, soră cu Geremia, fusese cea care-l reţinuse pe Geo să se poane faţă de unchiul său cu răceala pe care o merita bătrânul fascist. Odată isprăvite primele efuziuni, destul de fireşti în fond, nu era deloc exclus ca Geo să-şi revină, restabilind prompt distanţa cuvenită…

Dar, din păcate, îşi făcuse iluzii; şi tot restul vizitei ce durase până noaptea târziu – se părea că Geo n-o să se mai hotărască odată să-şi ia rămas-bun – îi fusese dat să asiste, aşezat într-un colţ al sufrageriei, la nişte manifestări de afecţiune şi de încredere aproape dezgustătoare.

Era ca şi cum între cei doi s-ar fi stabilit instinctiv o înţelegere, căreia i se conformaseră, înainte de a merge la culcare, şi ceilalţi din casă (Tania, soţia – ea „una, îmbătrânită şi prăpădită – şi cei trei copii, Akia, Gilberta şi Romano, toţi, ca de obicei, fără să-şi dezlipească privirea de pe buzele soţului, şi respectiv părintelui…). Pactul propus de Geremia Tabet era următorul: Geo n-avea să facă nicio aluzie la trecutul politic al unchiului şi unchiul, la rândul său, avea să se abţină de la pretenţia ca nepotul să-i povestească ce văzuse şi pătimise în Germania; în acea Germanie unde şi el, Geremia Tabet, ce Dumnezeu! – şi asta trebuiau să şi-o amintească toţi care se gândeau acum să-i reproşeze unele mici rătăciri din tinereţe, unele greşeli, mai mult decât omeneşti, de opţiune politică, făcute într-a vreme aşa de îndepărtată, că părea aproape legendară –, pierduse o soră, un cumnat şi un nepoţel,

nespus da> dragi. Sigur, cum să nu, ultimii trei ani fuseseră teribili. Pentru toţi. Totuşi în ziua de azi sentimentul echilibrului şi al discreţiei (trecutul era trecut: inutil să-l mai dezgropi!) trebuia să învingă celelalte impulsuri. Mai bine să priveşti înainte: spre viitor. Şi apropo de viitor, în ce constau – întrebase, la un moment dat, Geremia Tabet, adoptând tonul grav dar binevoitor de şef de familie care vede multe şi poate prevedea şi mai multe – în ce constau proiectele lui Geo? Dacă, să presupunem, se gândea să redeschidă magazinul tatălui său (aspiraţie extrem de nobilă, pe care el nu putea decât s-o aprobe, dat fiind, printre altele, că magazinul, *cel puţin acela*, încă mai exista), bravo, foarte bine. Însă pentru ca întreprinderea să reuşească, se cereau bani, mulţi bani: într-un cuvânt, se cerea spirijinul unei bănci.

O să reuşească să-l ajute în această privinţă? în sfârşit, el spera, o dorea chiar. Dacă, între timp, cum casa de pe strada Campofranco fusese ocupată de „roşii”, Geo voia să vină să locuiască deocamdată la ei, un pat de campanie se găsea oricând.

Exact aici, la cuvântul „pat” – îşi amintea Daniele Josz – ridicase capul, concentrându-şi brusc asupra lor toată atenţia de care era în stare. Ce se petrecuse? – se întrebase. Voia să înţeleagă. Trebuia să înţeleagă.

Transpirând din belşug, deşi era în pijama, Geremia Tabet sta de o parte a mesei mari, negre, de sufragerie, în mijlocul căreia sfârâia luminarea gata să se stingă; şi, devenit iar perplex şi neîncrezător, îşi frământa cu vârful degetelor bărbuţa cenuşie, ciocul clasic de fasdist pe care numai el din toţi vechii fascişti ai Ferrarei avusese curajul, sau neruşinarea, sau poate, cine ştie, isteţimea de a-l păstra intact. Cât despre Geo „în timp ce clătina din cap, declinând surâzător invitaţia, ochii lui albaştri erau aţintiţi cu o fixitate încăpăţânată, fanatică, asupra c-iocului cenuşiu şi asupra mâinii grăsuţe care-l scărmăna.

IV

Toamna se sfârşi. Veni iarna, iarna lungă şi rece din valea Padului. Se întoarse primăvara. Iar odată cu primăvara, invocat parcă de privirea scrutătoare a lui Geo Josz, se întorcea trecutul.

Ciudat, nu-i aşa? Fapt este că timpul aranja astfel lucrurile, încât să te facă să crezi că între Geo şi Ferrara exista, ca să spunem aşa, un fel de misterioasă relaţie dinamică. Ştiu că este cam greu s-o explic clar. Oricum, pe de o parte trupul lui Geo resorbea progresiv umorile nesănătoase care, la prima sa apariţie pe strada Mazzini, în luna august a anului trecut, dăduse naştere atâtor nedumeriri şi discuţii. Pe de altă parte, în Ferrara renăştea, mai întâi timidă, apoi tot mai hotărâtă şi mai evidentă, vechea imagine fizică şi morală a societăţii, pe care, în inima lui, niciun fetrarez nu dorise, de fapt, să o uite. Încet-încet, el slăbea, căpătând, odată cu trecerea lunilor, cu excepţia părului rar, încărunţit prematur la tâmple, un chip pe care obrajii traşi îl făceau şi mai tânăr, aproape adolescentin. Iar oraşul, după ce mormanele cele mai înalte de moloz fură îndepărtate şi avântul iniţial al unor schimbări de suprafaţă se epuiza, oraşul îşi: redobândea încet-îneet profilul somnolent, decrepit, pe care secolele de decadenţă clericală, ce veniseră deodată, prin; într-un hain decret al Istoriei, după îndepărtatele şi îndârjitele şi glorioasele vremuri ale stăpânirii ghibeline, îl fixaseră de acum, pentru orice viitor posibil, într-o mască de neschimbat. Într-un cuvânt, erau prinşi în acelaşi joc. Dt o parte, Geo; de cealaltă, Ferrara şi locuitorii ei – inclusiv evreii – toţi şi totul apărea a prinşi deodată într-o mişcare vastă, ineluctabilă, fatală. Armonioasă ca aceea a doua sfere angrenate pe o singură axă invizibilă – şi, repet, atât de lentă, încât numai creşterea tinerilor platani, sădiţi încă din vara lui ’45 pe bastioanele oraşului, în locul celor vechi care fuseseră tăiaţi, sau praful depus pe marea placă

comemorativă de pe strada Mazzini ar fi putut da măsura corespunzătoare – pe care nimeni şi nimic, era limpede, nu ar fi reuşit vreodată s-o oprească, să-i reziste.

Sosi luna mai.

Deci asta era tot? se gândea câte unul, surâzînd indulgent în mintea lui. Deci numai pentru ca absurdul regret al lui Geo faţă de adolescenţa pierdută să nu mai pară aşa de absurd, şi iluzia că-şi recuperează această adolescenţă să pară perfectă, începând din primele zile ale lunii, pâlcuri compacte de fete frumoase ce pedalau alene spre centrul oraşului, întorcându-se din excursii afară, la câmp, cu ghidoanele bicicletelor încărcate de flori, îşi reluaseră defilarea pe străzile principale? Şi nu din acelaşi motiv apăruse iar, ieşită din cine ştie ce ascunzătoare, zăbovind într-un colţ al străzii Vignatagliata, cu spinarea rezemată de stâlpul de marmură ce ţinuse în picioare timp de secole una din cele trei porţi ale ghetoului, figura mică, ermetică, neschimbată ca un idol de piatră, a rău-famatului conte Scocea, simbol pentru toţi al unui fericit *entre-les-deux-guerres*? („Ehei, uite-l clin nou pe bătrânul nebun!”, bombăniseră spontan, îndată ce observaseră în tăcere pălăria gălbuie de pai, imposibil de confundat, lăsată pe urechea dreaptă, scobitoarea strânsă între buzele subţiri, nasul gros, senzual, înălţat să aspire mirosul ruinelor pe care vânticelul de seară îl aducea cu sine.)

Şi cum, între timp, câteva reprezentante ale ultimei generaţii de fete frumoase din Ferrara, trezind exclamaţii laudative făţişe pe trotuarele înguste şi ocheade admirative ceva mai furişe în penumbra magazinelor aliniate-n spate, tocmai isprăviseră, într-una din seri, să urce leneş pe strada Mazzini şi treceau mai departe râzând, gata să se reverse în Piazza delle Erbe: în faţa spectacolului vieţii în eternă reînnoire şi totuşi veşnic egală cu ea însăşi, indiferentă la problemele şi pasiunile oamenilor, orice supărare, oricât de încăpăţânată, în clipa

aceea trebui să cedeze. Mica scenă de pe strada Mazzini prezenta de o parte rândurile strânse şi luminoase ale fetelor pe biciclete, venind spre soare, din fundul străzii; de cealaltă parte, pe contele Lionello Scocea, imobil şi cenuşiu ca zidul de care se sprijinea. Ei bine, cum să nu te mişte reprezentarea concretă a unei asemenea alegorii ce concilia deodată, cu înţelepciune, absolut totul: un ieri atroce, chinuitor, ou un azi cu atât mai senin şi mai bogat în promisiuni? Cert este că, revăzându-l pe neaşteptate pe vârstnicul şi lefterul aristocrat reluându-şi frumos unul din locurile lui de observaţie obişnuite, un loc de unde, unul ca el, care avea vederea lungă şi auzul fin, putea supraveghea de la un cap la altul strada Mazzini şi, totodată, Piazza delle Erbe de alături, nimeni nu avu inima să-i reproşeze că fusese ani în şir informatorul plătit al O.V.R.A. sau că, din ’39 până în ’43 condusese secţia locală a Institutului de cultură italo-german. Mustăcioara *à la* Hitler pe care şi-o lăsase să crească la momentul respectiv, şi încă o mai păstra, inspira acum numai reflecţii pătrunse de simpatie, ba chiar, de ce nu, ba chiar de gratitudine.

De aceea păru scandalos ca Geo Josz să se comporte faţă de contele Scocea – o pată de culoare inofensivă, în fond – într-un mod străin de cel mai elementar simţ de omenie şi de discreţie. Şi surpriza fu cu atât mai vie cu cât, de la o vreme, luaseră obiceiul să surâdă cu înţelegere şi bunăvoinţă de el şi de ciudăţeniile lui, inclusiv de aversiunea pentru aşa-numitele „bărbi de război” (Avea ce-avea cu bărbile? Bine, dacă numai asta era, hai să-i facem pe plac…”), recunoscând că era în mare parte meritul lui dacă atâtea, feţe de cetăţeni de vază şi cu stare îndrăzneau, în sfârşit, să se expună direct la lumina directă a soarelui. Era adevărat, perfect adevărat, în această privinţă – se gândeau unii – că avocatul Tabet, avocatul Geremia Tabet, unchiul lui Geo dinspre mamă, încă nu-şi răsese barba şi, după toate probabilităţile.

1 *Opera Vigilanza Repressione Antijascismo* – organism poliţienesc de represiune antifascistă în Italia mussoliniană (n.t.).

nici n-avea să şi-o radă vreodată. Dar era la fel de adevărat că numai cine nu ştia să asocieze mental ciocul acela prăpădit şi cărunt cu cazaca neagră din postav, cizmele negre, lustruite, fesul negru de catifea, cu care, în fiecare duminică dimineaţă, până în vara lui ’38, până la ultima limită a „frumoaselor vremuri”, între douăsprezece şi unu, demnul profesionist obişnuia să-şi facă glorioasa apariţie la cafeneaua „Della Borsa”, numai acela putea judeca un caz absolut particular, specia –, drept un semn de contradicţie şi de incoerenţă.

La început, incidentul păru neverosimil. Nu credea nimeni. Nu reuşeau să-şi imagineze concret scena în care Geo intra ca de obicei, cu pasul lui moale, în câmpul vizual al contelui Scocea, rezemat de zid, în colţul străzii Vignatagliata şi în care acelaşi Geo trăgea două palme seci, hotărâte, „de adevărat fascist”, peste obrajii pergamentoşi ai bătrânului spion ieşit din bârlog. Oricum, faptul se petrecuse în mod sigur: îl văzuseră zeci de persoane. Dar, pe de altă parte, nu era ciudat că începuseră să circule imediat felurite versiuni contradictorii despre felul cum decurseseră lucrurile? Aproape că-ţi venea să te-ndoieşti nu numai de fundamentul fiecăreia, dar şi de realitatea obiectivă a celor două plesnituri, *trosc-pleosc*, aşa de sonore şi de pline că se auziseră, potrivit opiniei generale, pe o bună bucată am strada Mazzini: până hăt departe, la Templul israelit, ba chiar şi mai departe.

Gestul lui Geo rămânea pentru mulţi nemotivat, fără explicaţii plauzibile. Cu câteva clipe mai înainte fusese văzut mergând alene în aceeaşi direcţie cu fetele de pe biciclete: lăsându-se depăşit treptat de ele. Privea neabătut spre mijlocul străzii: şi nimic de pe chipul său, pe

care se citea un sentiment amestecat, de bucurie şi stupoare, nu permitea să-ţi imaginezi ce avea să se întâmple peste un minut. Ajuns în faţa contelui Scocea, şi luându-şi privirea de la o triadă de cicliste gata să intre în Piazza delle Erbe, iată-l pe Geo oprindu-se brusc: ca şi cum prezenţa contelui în locul şi la ceasul acela i s-ar fi părut, ca să spunem aşa, de neconceput. În orice caz, ezitarea durase extrem de puţin. Exact timpul necesar ca să-şi încrunte sprâncenele, să strângă din buze, să-şi încleşteze convulsiv pumnii, să bolborosească ceva fără sens, fără cap şi fără coadă. După care, Geo se năpustise literalmente ca scăpat din praştie asupra bietului conte care, până atunci, nu dăduse niciun semn că l-ar fi observat.

Asta era tot? Existase ea o cauză – obiectau alţii, făcând o strâmbătură – cum să nu existe?! Bun: contele Scocea nu observase venirea lui Geo. Deşi lucrul era ciudat în sine, aici toţi păreau în general de acord. Totuşi cum să poţi crede că Geo îl observase pe conte tocmai în momentul când cele trei cicliste, pe care le fixau cu aviditate ochii lui, erau gata să dispară în pâcla aurie din Piazza delle Erbe?

După aceştia, contele în loc să stea nemişcat şi tăcut, observând circulaţia, preocupat numai şi numai să corespundă imaginii pe care, într-un elan unanim de simpatie şi-o făuriseră, şi oraşul şi el, făcea ceva. Şi acest ceva de care nimeni din cei ce treceau la peste doi metri depărtare n-ar fi putut să-şi dea seama – printre altele, pentru motivul că bazele lui schimbau întruna scobitoarea dirvtr-un colţ al gurii în altul –, acest ceva era un şuierat uşor, atât de slab încât părea timid, întâmplător: un fel de fluierat leneş şi fortuit care ar fi trecut desigur neobservat dacă motivul de care amintea n-ar fi fost cel din *Lili Marlen*. (Dar, pe de altă parte, nu era tocmai acesta amănuntul cel mai picant, cel pentru care ar fi trebuit cu

prisosinţă să-i fie recunoscători bătrânului delaitor?)

În toate serile, la umbra felinarului, fluiera aşadar încet dar limpede contele Scocoa, cu privirea pierdută, în ciuda celor şaptezeci şi mai bine de ani, după fetele cicliste. Poate că şi el, cine ştie, renunţând o clipă să mai şuiere, îşi unise la un moment dat vocea eu corul unanim de laude ce se înălţa de pe trotuarele străzii Mazzini, şoptind în dialect, cu acel amestec de bunătate şi senzualitate specific regiunii emiliene: „Fiţi binecuvântate de Dumnezeu!”, sau: „Fiţi binecuvântate dimpreună cu mama care v-a născut!”. Numai că, spre ghinionul lui, fluieratul leneş şi nevinovat – nevinovat pentru alţii, bineînţeles, dar nu pentru Geo! – îi venise iar pe buze. Inutil să mai adăugăn că de aici până la sfârşit, a doua versiune a incidentului concorda pe deplin cu prima.

Exista, însă, şi o a treia versiune: aceasta, ca şi prima, nu vorbea nici de *Lili Marlen*, nici de alte fluierături mai mult sau mai puţin nevinovate ori provocatoare.

Dacă dai crezare celei de a treia variante, contele fusese cel care-l blocase pe Geo. „Hei!”, exclamase, văzându-l trecând. Geo se oprise brusc. Şi atunci contele începuse discuţia, nimerind perfect, de prima dată, atât numele cât şi prenumele („Ia te uită, ia te uită”, spusese: „n-o şi cumva Ruggere Josz, fiul mai mare al bietului Angiolino?!”): fiindcă Lionello Scocea ştia tot despre toţi, şi anii pe care trebuise să-i petreacă ascuns nu-i înceţoşaseră deloc memoria şi nu-i slăbiseră faimoasa capacitate de a recunoaşte un chip dintr-o mie. Şi astfel, m-ai de ca Geo să se năpustească asupra bătrânului şi, fără a ţine seamă nici de vârstă nici de altceva, să-l pălmuiască violent, câteva minute cei doi continuaseră să converseze cu multă afabilitate, contele-Scocea întrebându-l pe Geo despre sfârşitul tatălui, faţă de care – declarase – fusese *întotdeauna* extrem de ataşat, informându-se în amănunt despre soarta avută de ceilalţi membri ai familiei, inclusiv

Pietruccio, deplângând toate acele „excese oribile” şi, totodată, felicitându-l pe Geo că scăpase; Iar Geo, la rândul lui, răspunzând, e drept, cu o reţinere oarecum ostilă, dar răspunzând: nedeosebindu-se prin nimic de orice alţi cetăţeni care întârzie pe trotuare discutând vrute şi nevrute, în aşteptarea întunericului. Ce-l împinsese, apoi, pe Geo să-l ataoe dintr-odată pe conte, care, era normal să-i acorzi acest credit, nu spusese probabil nimic ce-ar fi putut displace cât de cât interlocutorului şi nu dăduse drumul nici celui mai mic fluierat: aici era toată ciudăţenia caracterului lui Geo – după opinia celui ce povestea asemenea lucruri, reluând întruna subiectul cu noi şi noi argumente şi supoziţii – aici era „enigma” lui.

Oricum s-ar fi desfăşurat lucrurile în realitate, cert este că, începând din seara aceea de mai, totul se schimbă. Cine vru să priceapă, pricepu. Celorlalţi, celor mai mulţi, le fu dat doar să afle că se petrecuse un eveniment grav, ireparabil, peste ale cărui consecinţe nu se putea trece, deci trebuiau suportate.

De pildă, chiar a doua zi lumea îşi dădu deodată seama ce mult slăbise Geo în ultima vreme.

În mijlocul uluirii, jenei şi alarmei generale, apăru, absurd ca o sperietoare de ciori, îmbrăcat în hainele pe care le purtase la întoarcerea din Germania, în luna august a anului trecut, inclusiv kolbaic-ul şi vestonul de piele, îi rămăseseră atât de largi – iar el, era clar că nu se gândise deloc să şi le ajusteze –, încât atârnau pe el ca pe un umeraş. Lumea-l privea venind pe bulevardul Giovecca, în soarele de dimineaţă care-i lumina blând şi paşnic petecele, şi nu-i venea să-şi creadă ochilor. Deci aşa stăteau lucrurile – se gândea. Deci în ultimele luni nu făcuse decât să slăbească, să se usuce încet-încet, de ajunsese doar piele şi os! Dar, să fie limpede, nimeni nu avea chef să râdă. Văzându-l cum traversează Giovecca în dreptul Teatrului Municipal, şi apoi o ia pe bulevardul

Roma (traversase ferindu-se cu grijă bătrânească de maşini şi de biciclete), foarte puţini fură cei care să nu se înfioare în sinea lor.

Şi astfel, din dimineaţa aceea, se poate spune că Geo, veşnic în aceleaşi haine, se instală definitiv la cafeneaua „Della Borsa”, pe bulevardul Roma, unde începeau să se arate, unul câte unul, dacă nu chiar schingiuitorii şi călăii de dată recentă din Brigada Neagră, pe care condamnări devenite deja „inactuale” îi ţineau deocamdată încă departe, încă ascunşi, în orice caz, vechii bătăuşi, cei care împărţiseră odinioară, în ’22 şi în ’24, purgaţi şi pe care ultimul război îi dăduse complet uitării. Geo, în zdrenţe, fixa de la măsuţa lui micile grupuri cu un aer de sfidare şi de rugă, cu o atitudine care contrasta, bineînţeles, în dezavantajul lui, cu timiditatea, cu dorinţa vădită de a trece cât mai neobservaţi, care transpărea din fericire gest al foştilor satrapi. Bătrâni, acum, inofensivi, purtând pe feţe şi pe trupuri semnele necruţătoare ale anilor, dar rezervaţi, bine crescuţi, corect îmbrăcaţi: ei erau cei care păreau incontestabil mai umani, mai cinstiţi, ba chiar mai înduioşători. Deci ce voia, de fapt, Geo Jasz? – reîncepură să se întrebe toţi cei convinşi că perioada imediat postbelică, atât de propice chestiunilor morale şi examenelor de conştiinţă individuale şi colective (ce perioadă romantică, dacă te gândeai bine!), în timpul căreia, înainte de a lua cea mai mică decizie, părea indispensabil să despici firul de păr în patru, nu mai putea fi, în niciun caz, reînviată. Era întrebarea obişnuită; însă formulată acum fără temeri, cu brutalitatea impusă de viaţă nerăbdătoare să reintre în drepturi.

Pentru aceste motive, cu excepţia unchiului Daniele pe care prezenţa „pe faţăe, la aceleaşi măsuţe, a câtorva din cei mai notorii reprezentanţi ai primului fascism local, îl umplea întotdeauna de indignare şi de avânt polemic pentru aceste motive deveniseră foarte rari clienţii

cafenelei, capabili încă de efortul de a se ridica de pe scaunul lor, de a străbate cei câţiva metri de rigoare şi, în sfârşit, de a se aşeza lângă Geo.

Mai rămânea câte unul care se încăpăţâna să nu dea ascultare sentimentului intim de repulsie. Dar senzaţia de plăcere pe care o încercau în timpul acestor „corvezi” voluntare le da o asemenea stare de suferinţă amestecată cu iritare, încât nu reuşeau să se scuture de ea decât după cel puţin două sau trei zile. Sincer, era imposibil

— Exclamau – să faci conversaţie cu un individ travestit! Iar, pe de altă parte, dacă-l lăsai să vorbească numai pe el – continuau – iar începea să-ţi povestească ore-n şir de Fossoli, de Germania, de Buchenwald, de sfârşitul alor săi, etcaetera, că la un moment dat nu mai ştiai cum să scapi. Afară, sub copertina cafenelei, care, izbită oblic de siroco, nu prea izbutea să protejeze măsuţele, scaunele şi pe consumatori de violenţa soarelui trecut bine de amiază, nu-ţi mai rămânea nimic de făcut, în timp ce Geo turuia fără oprire, decât să urmăreşti cu coada ochiului mişcările muncitorului de vizavi, ocupat să tencuiască găurile lăsate în parapetul şanţului de la Castel de gloanţele execuţiei din 15 decembrie ’43, ori, în lipsă de ceva mai bun, să observe veşnicele evoluţii ale porumbeilor deasupra aceluiaşi şanţ al Castelului. Ce tot pălăvrăgea Geo între timp? repeta cu insistenţă cuvintele pe care tatăl său i le murmurase într-o suflare, înainte de a se prăbuşi sfârşit pe drumeagul ce ducea de la *lager* la mina de sare unde munceau împreună; şi apoi, nemulţumindu-se cu atât, făcea cu mâna micul semn de adio pe care i-l adresase mama lui la sosirea în gara întunecoasă din mijlocul pădurii de brazi, în timp ce era luată şi împinsă în grupul celorlalte femei; şi pe ui mă povestea despre Pietruccio, frăţiorul mai mic, aşezat lângă el, în beznă, în autocarul care-i transporta de la gară la bărăci, şi dispărut apoi fără un strigăt, fără un vaiet, fără

să se poată afla nimic nici atunci, nici altă ciată… Groaznic, sigur că da, sfâşieto… Totuşi, trebuia spus că în toate acestea era ceva excesiv – declarau în unanimitate cei întorşi de la acele şedinţe mult prea lungi şi deprimate – ceva forţat, fals. Fapt este – adăugau – că auziseră deja, la *vremea lor,* atâtea poveşti de genul acesta încât, să le mai auzi trâmbiţate încă o dată, şi asta când ceasul din înaltul Castelului bătea oră după oră, nu reuşeai să scapi de o anume impresie de plictiseală şi de neîncredere. Nu, hotărât nu: ca să impresionezi şi să interesezi în ziua de azi era nevoie de cu totul altceva decât o haină de piele şi o căciulă de blană pe cap! Hai să fim serioşi!

Tot restul anilor ’46, ’47 şi o bună parte din ’48, figura din ce în ce mai jalnică şi mai amărâtă a l-ai Geo Josz fu în centrul atenţiei întregului oraş. Pe străzi, în pieţe, în cinematografe, în teatre, în jurul terenurilor de sport: cum întorceau capul, îl zăreau acolo, neobosit, veşnic cu acea umbră de uimire întristată în priviri. Să înceapă vorba: era evident că asta voia. Dar aproape toţi îl ţineau acum la distanţă, fugeau de el ca de ciumă.

Întors de la Buchenwald în starea de spirit în care se afla, era mai mult decât firesc – îi mai auzeai spunând pe câte unii – să prefere să rămână acasă, sau, dacă ieşea, în locul unor artere ca Giovecca, o stradă aşa de largă că-i da, aneori, ameţeli până şi omului celui mai normal şi mai echilibrat, ori chiar ca bulevardul Roma, să caute instinctiv străduţe înguste şi dosnice, gen strada Mazzini, strada Vittoria, strada Vignatagliata, strada Delle Volte, şi altele la fel. Şi pe urmă, dup? ce renunţase la costumul de gabardină, croit şi lucrat pe măsură de croitoria Squarcia, indiscutabil cea mai bună din oraş, şi scosese iar la vedere uniforma aceea lugubră, de deportat, de ce ţinea atât de mult să pice oriunde exista o adunare populară, poftă de distracţie sau, pur şi simplu, dorinţa sănătoasă de a se smulge din mizeriile perioadei de după război: ce scuză

putea să aibă o conduită aşa de extravagantă şi agresivă?

Sub acest aspect – continuau – scandalul petrecut la dancingul Doro, în august ’46 (la un an de la terminarea războiului, lucru demn de subliniat!), unde Geo avusese grozava idee de a apărea împopoţonat aşa chiar în prima seară, în seara inaugurării, reuşind să stingă imediat râsul de pe buzele tuturor, putea fi socotit, fără îndoială, un exemplu.

Să lăsăm deoparte locul în sine. Nu putea fi caracterizat decât printr-un singur adjectiv: formidabil. (Conceput pe baza unor criterii ultramoderne, de tip american (pista de dans descoperită, iluminaţia cu neon, barul; şi restaurantul desenase în permanenţă, zi şi noapte, arătau clar că gustul şi stilul veneau de peste Atlantic), nu suferea nici cea mai mică critică, poate cu excepţia celei de a se ridica doar la vreo sută de mem de locul unde, în ’44, fuseseră lichidaţi cei cinci componenţi ai celui de al II-lea C.L.N. clandestin – păcat de ei, sărmanii băieţi! – împrejurare, fireşte, destul de neplăcută, pe care poate că tânărul Bottecchiari nu greşise subliniind-o, dacă priveai lucrurile din punctul lui, personal, de vedere, în notiţa în cursive apărută în *Gazzetta del Po*[19], la două zile după inaugurare. În orice caz, numai unui nebun (nu, Nino Bottecchiari, bineînţeles: el juca disciplinat rolul pe care-i ordonaseră să-l joace...), numai unui nebun de calibrul lui Geo i-ar fi putut veni în minte să se dedea la o asemenea formă de sabotaj faţă de un local atât de vesel şi de simpatic! în fond, ce era rău aici? Dacă lumea, aşa cum lăsase, de altfel, foarte repede şi clar să se înţeleagă, simţea acum nevoia unui local de acest gen, un local în afara Porţilor – deci, într-un fel, afară din propria lor carapace – unde să poată merge după film nu numai să ia o gustare, dar să rămână uneori până-n zori, dansând în

19 Gazeta Padului (n.t.).

sunetele unui radiogramofon, laolaltă cu alte grupuri şi cu şoferii aflaţi în trecere, ei bine, să fim drepţi, nu avea, oare, lumea perfectă dreptate? Societatea zdruncinată de război şi râvnind să înceapă prin orice mijloc reconstrucţia dorită şi de dorit, încerca să-şi revină Slavă Domnului, viaţa reîncepea. Şi când reîncepea, cum bine se ştie, nu se uită la nimeni.

Feţele care, cu o clipă înainte, exprimau neîncredere, îndoială şi amărăciune se luminau deodată cu maliţiozitate. Şi dacă deghizarea şi tot acest spectacol insistent şi iritat oferit de Geo avea o anume semnificaţie politică? Dacă – şi îşi făceau complice cu ochiul – era un comunist?

În seara aceea la *dancing*, de exemplu, se apucase să arate-n dreapta şi-n stânga fotografiile familiei moarte în Germania, cu o insistenţă excesivă, ajungând chiar să-i tragă de pulpana hainelor pe băieţii şi fetele care, în momentul acela – dat fiind că între timp radiogramofonul începuse iarăşi să cânte –, evident că nu se gândeau la altceva decât cum să se avânte mai repede pe pista de dans. Nu erau deloc poveşti, foarte multe persoane de încredere fuseseră martore. Aşadar, la ce făcea aluzie Geo, ce voia să spună cu toate gesturile şi mişcările lui de apucat, cu pantomima aceea bizară, macabră, împănată cu rânjete mieroase şi sitrâmbături rugătoare şi totodată ameninţătoare, dacă nu că el şi Nino Bottecchiari, după ce căzuseră recent de acord în privinţa casei de pe strada Campofranco, se împăcau de minune *şi în ce priveşte restul, respectiv politica, respectiv comunismul*? Dar atunci, dacă el acceptase rolul de idiot folositor, nu părea mai mult decât justificat, în fond, că aşa numitul „Club al Prietenilor AmericiiK, unde, cineva, în haosul şi entuziasmul primei perioade de după război, crezuse nimerit să-l înscrie pe Geo din oficiu, luase destul de – prompt toate măsurile spre a-l exclude din rândul membrilor săi? Să ne înţelegem: probabil – că nimeni n-ar

fi visat vreodată să-l izgonească. Cel care *voise* scandalul şi sancţiunile corespunzătoare fusese întâi şi-ntâi el, ce mai tura-vura!; la fel, într-o altă noapte de pomină (se petrecuse în februarie ’47), când se prezentase la uşa Clubului, personalul de serviciu în loc să se afle în faţa unui domn decent îmbrăcat, se trezise în faţa unui soi de cerşetor şi, pe deasupra, ras în cap ca ocnaşii – într-un cuvânt, o veritabilă epavă umană, semănând perfect cu răposatul Tugnin de la Casa lui Dumnezeu –, care se apucase să urle în holul plin de blănuri şi paltoane, că nu şi nu, să-l lase să intre, fiindcă oricine era înscris reglementar la Club putea să-l frecventeze cum şi când avea chef. Desigur, excluderile sunt întotdeauna antipatice. Cum să nu. Dar, pe de altă parte. era sau nu adevărat că deja de câtva timp, mai precis din toamna anului precedent, membrii „Clubului Prietenii Americii” votaseră în unanimitate revenirea cât mai grabnică la vechiul şi gloriosul nume de „Clubul Concordiei”, restrângând ca şi odinioară sfera celor înscrişi la aristocraţii din familiile Costabili, Del Sale, Maffei, Scroffa, Scooca etcaetera şi la pătura cea mai elevată a burgheziei – evident, cea catolică, dar în unele cazuri speciale şi cea israelită – aleasă din rândul proprietarilor de pământuri şi profesiunilor liberale? Asemeni unui fluviu larg care, revărsându-se, inundase pe o mare întindere câmpiile învecinate, lumea simţea de acum nevoia să reintre în matcă: asta era esenţa. Ceea ce explica, printre altele, de ce până şi bătrâna Maria, Maria Ludargnani, care în cursul aceleiaşi ierni, iarna dintre ’46 şi ’47, redeschisese casa de toleranţă de pe strada Arianuova (în numai câteva săptămâni avea să se dovedească singurul local public, într-o în anume fel, din Ferrara, unde mai era încă posibil ca oamenii să se întâlnească fără ca, la un moment dat, opiniile politice şi apolitice să scoată capul, înveninând relaţiile dintre ei: şi serile petrecute acolo, cel mai ades

pălăvrăgind sau jucând cărţi cu fetele, le copiau perfect pe care din frumoasele vremuri de altă dată...), până să ea socotise necesar în noaptea când Geo venise să bată la uşă, să-i spună clar şi răspicat că el nu, el să plece de acolo, exclamând, după ce se asigurase privind prin vizor că într-adevăr plecase, înghiţit de ceaţă: Numai nenorocitu' ăsta mai lipsea-n localii meu! În concluzie: dacă nimănui nu-i trecuse prin minte că Maria Ludargnani, interzicându-i lui Geo accesul în casă, îl privase de un drept al lui, cu atât mai mult trebuiau să admită că membrii „Concordiei" acţionaseră faţă de el în chipul cel mai corect, reglementar şi responsabil în putinţă. Şi la urma urmei, dacă omul nu poate să-l dea afară din casă pe cine crede de cuviinţă, unde mai e libertatea, ce rost mai are să vorbeşti despre democraţie?

Abia în '48, după alegerile din 18 aprilie, după ce Secţia provincială a A.N.P.I. fu obligată să se mute în trei camere din fosta Casă a Fasciei de pe calea Cavour (şi apăru, astfel, dovada tardivă că zvonurile despre o aderare la comunism din partea proprietarului casei din strada Campofranco erau absolut fanteziste), abia în vara aceluiaşi an Geo Josz se hotărî să părăsească oraşul. Dispăru pe neaşteptate, aidoma unui personaj de roman, fără să lase nici cea mai mică urmă; şi imediat unii spuseră că emigrase în Palestina, luându-se după doctorul Herzen, alţii în America de Sud, alţii într-o ţară, undeva „în spatele cortinei de fier".

Continuă să se vorbească despre el încă vreo câteva luni: la cafeneaua „Della Borsa", la „Doro", în casa de toleranţă a Mariei Ludargnani, peste tot. Lui Daniele Josz i se oferi de mai multe ori prilejul să ţină dizertaţii publice pe această temă. Avocatul Geremia Tabet interveni şi el în calitate de curator al intereselor deloc neglijabile ale dispărutului. Şi între timp:

— Ce nebun! îi auzea repetând.

Clătinau blând din cap, strângeau din buze în tăcere, ridicau ochii spre cer.

— Dac-ar mai fi avut un pic de răbdare! adăugau oftând şi erau din nou sinceri, din nou sincer îndureraţi.

Spuneau că timpul care rezolvă totul pe lumea asta şi datorită căruia, din fericire, Ferrara însăşi renăştea din ruine identică, egală cu cea care fusese în trecut, timpul avea să-l potolească şi pe el până la urmă, ajutându-l să revină la o viaţă normală, să se reintegreze: fiindcă, dacă te gândeai bine, tacmai asta era problema *lui*. Şi când colo, exact pe dos. Preferase să plece. Să dispară. Să facă pe tragicul: şi asta tocmai acum când, închinând palatul de pe strada Campofranco, rămas, în sfârşit, liber, şi punând pe roate întreprinderea paternă, ar fi putut să ducă o viaţă comodă, de adevărat domn, şi chiar să se gândească, eventual, să-şi refacă familia. Să se căsătorească, sigur că da: fiindcă n-ar fi existat în Ferrara nicio domnişoară, dintr-o familie burgheză bună şi chiar foarte bună, căreia, la o adică, să-i treacă prin cap să considere deosebirea de religie drept un obstacol insurmontabil (nu, într-adevăr, nu trecuseră degeaba atâţia ani: în privinţa aceasta anumite norme rigide de altă dată deveneau din zi în zii mai puţin sesizabile, mai puţin actuale). Dar cum era el sucit şi incapabil să judece calm, fireşte că nu putea s-o intuiască: cert este că până la urmă lucrurile s-ar fi aranjat încet-încet, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat ftimic nicicând. Însă pentru a-i da timpului posibilitatea să rezolve totul, trebuia să ştii s-aştepţi, să ştii să-ţi stăpâneşti nervii, în loc de asta, se mai văzuse oare vreodată o comportare mai nelogică? Se întâlnise, oare, vreodată, un caracter mai de neînţeles? Hai s-o spunem cinstit: în realitate, avuseseră chiar prea multă răbdare! Fiindcă, pentru a pricepe ce soi de individ, ce fel de enigmă vie le căzuse pe cap, episodul cu contele Scocea ar fi putut fi mai mult decât suficient, fără a mai aştepta şi restul…

VI

Da, o enigmă.

Şi totuşi, când, în lipsa unor indicii mai sigure, reveneam la acea dublă senzaţie de ceva absurd şi de adevăr revelat totodată, pe care o poate trezi în oricare din noi o întâlnire la căderea serii, exact episodul cu contele Scocea putea să nu conţină nimic enigmatic, nimic care, dacă te gândeai bine, să nu poată fi înţeles de o inimă cât de cât solidară…

Oh, cât e de adevărat! Lumina diurnă este plictis, somn greu al spiritului, „plictisitoare veselie” – precum spune Poetul. Dar faceţi să vină, în sfârşit, ceasul crepusculului, ceasul de umbră şi lumină al unui liniştit crepuscul de mai: şi atunci se poate întâmpla ca oamenii şi lucrurile care vi se păruseră înainte complet normale şi indiferente, să vi se arate dintr-odată drept ceea ce sunt cu adevărat, se poate întâmpla să vă vorbească din

tr-o dată – şi-n clipa aceea vieţi fi ca fulgeraţi – pentru întâia oară de voi şi de ei înşişi.

— De ce stau cu acest om? Cine e el? Dar eu care răspund la întrebările lui, care mă pretez la jocul lui, eu, cine sunt?

După câteva momente de stupoare mută, două palme răspunseseră fulgerător întrebărilor insistente, deşi politicoase, ale lui Lionello Scocea. Dar întrebărilor le-ar fi putut răspunde şi un urlet furibund, neomenesc: atât de – puternic, încât l-ar fi auzit cu groază tot oraşul, de la înşelătoarele culise rămase intacte ale străzii Mazzini, până la zidurile dărâmate din depărtare.

ULTIMII ANI AI CLELIEI TROTTI

„Persoanele a căror afecţiune este cucerită printr-o înşelătorie nu sunt niciodată iubite sincer. Îmi amintesc că un muribund n-a acceptat să schimbe nici măcar două vorbe cu nişte persoane care-l iubeau, fiindcă le făcuse să creadă că le iubeşte

SVEVO

I

Dacă numeşti consolator vastul complex arhitectonic al cimitirul din Ferrara, aşa cum îi apare celui ce intră din îngusta stradă Boriso în imensa piaţă Della Certosa, rişti să ţi se râdă-n nas. În nicio zonă din Italia, şi cu atât mai puţin din regiunea Emilia, moartea n-a fost ţinută vreodată la loc de cinste... Şi totuşi, vederea neaşteptată a cimitirului la capătul străzii Borso – un simplu maţ de legătură, nu mai lung de o sută de metri, strivit de o parte şi de alta de frunzişul debordant a două mari parcuri aristocratice, şi eu prăvăliile pietrarilor şi florarilor îngrămădite toate la început şi la sfârşit –, îţi face întotdeauna o impresie plăcută, parcă de sărbătoare.

Ca să ai o idee despre ce înseamnă piaţa Della Certosa, trebuie să te gândeşti la o pajişte întinsă, aproape pustie, presărată ici-colo cu monumentele funerare ale unor iluştri necatoloci din secolul trecut: într-un cuvânt, la un fel de câmp de exerciţii militare. În dreapta, faţada aspră, neterminată a bisericii San Cristoforo şi, arcuit într-un larg semicerc până sub zidurile oraşului, un portic amplu din prima jumătate a secolului al XV-lea, pe care soarele, în unele au pă-amiezi, părea să-l Ineunune cu o aureolă. În stânga numai căsuţe joase de tip rural, numai ziduri scunde mărginind grădinile mari de zarzavat, în care este şi acum destul de bogată această zonă de la periferia oraşului: căsuţe şi ziduri care, spre deosebire de ceea ce există în faţa lor, nu formează nici cel mai mic obstacol în cai ea lungilor raze de soare ale după-amiezii şi amurgului. În spaţiul cuprins între aceste limite, foarte puţine lucruri îţi vorbesc despre moarte. Până şi cela două perechi de îngeri din vârful extremităţilor porticului, reprezentaţi în clipa când aşteaptă semnalul din cer spre a da glas trâmbiţelor lungi, de bronz, duse deja la gură, dacă-i priveşti bine, nu au nimic înfiorător în ei. Îşi umflă pe

întrecute obrajii roşii, nerăbdători să sufle, dornici de joacă: înfăţişaţi de artistul baroc cu trăsăturile unor băieţoi zdraveni, probabil de prin împrejurimile Ferrarei.

Poate din cauza aceasta, poate pentru dulcea seninătate a locului şi, bineînţeles, pentru perpetua şi aproape absoluta ei solitudine, piaţa Della Certosa a fost întotdeauna punctul de întâlnire al îndrăgostiţilor. Chiar şi astăzi, unde te duci în Ferrara, dacă ai chef să vorbeşti discret ou cineva? întâi şi-ntii în piaţa Della Certosa; căci, dacă lucrurile o apucă pe făgaşul dorit, nimic mai simplu decât să te îndrepţi apoi spre bastioanele din apropiere, unde găseşti locuri ferite câte vrei de privirile indiscrete ale doicilor, şi ele destul de numeroase la ceasul amurgului; dacă, din contră, idila nu merge, nimic mai uşor şi, totodată, departe de a fi compromiţător, decât să te întorci împreună cu persoana respectivă spre centrul oraşului. Este un obicei adânc înrădăcinat, un fel de ritual: probabil la fel de vechi ca însăşi Ferrara. Dăinuia înainte de război, dăinuie şi azi, va dăinui şi (îâine. Desigur, campanila bisericii San Cristoforo, retezată la jumătate de o grenadă englezească în aprilie ’45 şi rămasă aşa, ea un ciot sângeriu, sta mărturie că orice garanţie a veşniciei e iluzorie şi, deci, inclusiv mesajul de speranţă ce pare să se desprindă din vibraţia roşie, caldă a soarelui pe porticul intact, nu-i altceva decât un truc, o înşelătorie, o minciună cusută cu aţă albă. Da, se va sfârşi, mai devreme sau mai târziu va înceta să existe – aşa cum, în apropiere, a încetat să mai existe campanila bisericii San Cristoforo – şi dansul zvelt al arcurilor ce se deschid ca două braţe întinse spre lumină, înseninând şi amăgind sufletele celor ce-l contemplă. Fără îndoială, odată şi odată se va isprăvi şi cu ele: ca şi cu toate celelalte. Dar până atunci, la un pas de miile şi miile de orăşeni morţi, înşiraţi în cimitirul din spate, cât timp pe întinsa suprafaţă de iarbă, semănată ici-colo cu coloane şi lespezi funerare, rezistă cu îndârjire

urzeala paşnică, indiferentă a vieţii, extrem de hotărâtă să nu se lase, să nu se predea, ce profeţie mai mult decât aceea care promite inevitabilul Neant final pare sortită să se piardă în aerul îmbătător al serii apropiate, să rămână neascultată?

Atmosfera de manifestaţie populară, aproape sportivă, provocată pe neaşteptate în piaţa Della Certosa de un cortegiu funerar mult prea deosebit de cele normale sora a putea trece neobservat, cortegiu care, într-o după-amiază da toamnă a lui 1946, ţâşnise de pe strada Borso eu fanfara în faţă, atrase imediat atenţia frecventatorilor obişnuiţi ai locului – în primul rând doici, copii şi perechi de îndrăgostiţi – făcându-le pe cele dintâi, aşezate pe iarbă lângă cărucioare, să-şi ridice uimite ochii de pe ziar sau de pe broderie, pe următorii să întrerupă jocul de-a prinselea sau jocul cu mingea, iar pe ultimii să-şi dea drumul la mâini şi să se îndepărteze brusc unul de altul.

Toamna lui ’46. Războiul era acum de domeniul trecutului. Însă, observând cortegiul care-n momentul acela îşi făcea apariţia în piaţa Della Oertosa, prima impresie era de întoarcere la mai şi iunie din anul precedent, la zilele fierbinţi ale Eliberării. La prima vedere, cu inima şi sângele zvâcnind dintr-odată, ţi se părea că eşti chemat să asişti iar la unul din tipicele examene colective de conştiinţă, atât de frecvente în epoca respectivă, prin care o societate veche şi vinovată se străduia cu disperare să se reînnoiască. Şi după ce observai în treacăt pădurea de steaguri roşii ce veneau în urma sicriului, cu zeci şi zeci de pancarte amestecate printre ele, pe care scria GLORIE ETERNA CLELIEI TROTTI, sau CINSTE CLELIEI TROTTI, MARTIRA A SOCIALISMULUI, ori TRĂIASCĂ CLELIA TROTTI, CĂLĂUZA EROICA A CLASEI MUNCITOARE, purtate de partizani bărboşi, şi mai ales absenţa preoţilor şi clericilor din faţa dricului de clasa îrutâi, privirea o lua înaintea

cortegiului ce se contura stacojiu pe verdele intens al covorului de iarbă, spre ţinta către care se îndrepta: o groapă săpată în pajişte, chiar vizavi de faţada bisericii San Cristoforo. Deci în afara cimitirului propriu-zis, în pământ nesfinţit: unde, cu excepţia unui protestant englez, mort de malarie la Ferrara în 1917, nimeni nu mai fusese îngropat de mai bine de cincizeci de ani.

Însă revenind la cortegiul funerar al cărui capăt se afla acum doar la câţiva zeci de metri de groapa laică, umilă, ce aştepta deschisă (între timp lumea se revărsa în continuare de pe strada Borso, de-ţi venea să crezi că nu se mai sfârşeşte), un ochi cât de cât exersat îşi dădea seama cu uşurinţă, dintr-o sumedenie de amănunte, că impresia iniţială a unei magice întoarceri la atmosfera din ’45 fusese înşelătoare.

Să luăm de pildă fanfara care, e bine să precizăm, mergea la oarecare distanţă înaintea dricului şi cânta în ritm lent marşul funebru de Chopin. Uniformele nou-nouţe ale membrilor ei – unul din motivele de laudă ale administraţiei comuniste instalată de curând la primărie – fără îndoială ar fi încântat un neştiutor, an străin, dar nu pe cine era în stare să recunoască sub şepcile largi cu cozorocuri lucioase după moda poliţiei americane figurile blajine şi umile ale bătrânilor plini, se zel din *Orfeonica* (risipiţi cine ştie pe unde, săracii de ei, pe vremea atacurilor şi schimburilor de focuri care urmaseră după ruperea frontului şi insurecţia naţională!). Dar grijulia punere în scenă, atât de străină haosului genial al unei revoluţii, apărea şi mai evidentă, dacă lucrul acesta mai era posibil, în grupul compact a nu mai puţin de cincisprezece *arzdore*, ţărănci tipice din regiunea Bassa, care înconjurau de ambele părţi dricul ca un fel de gardă de onoare, purtând, două câte două, coroane mari de trandafiri şi de garoafe. Chipurile pământii, puternic marcate de oboseală ale acestor mame cam de aceeaşi

vârstă cu Clelia Trotti erau suficiente ca să ghiceşti de unde veniseră şi cum veniseră. Con rocate din cele mai îndepărtate sate de pe coasta adriatică, de unde plecaseră în zori, înghesuite în trei sau patru automobile, la Ferrara putuseră să se întremeze cu o porţie de spaghete, o felie de friptură şi un sfert de vin, dai –, din păcate, nu şi să se odihnească. Aceeaşi minte birocratică, semn al unor vremuri deja paşnice, care prevăzuse o masă în podobită cu steguleţe roşii de hârtie, hotărâse apoi, implacabilă, ca îndată după aceea vârstnicele gospodine să se cureţe de praf cum puteau mai bine şi pe urmă să îmbrace peste hainele de toate zilele un fel de tunică bizară: roşie, bineînţeles, şi presărată cu o mulţime de minuscule seceri şi ciocane negre. Astfel gătite, făceau figura pe care trebuiau s-o facă: de preotese ale socialismului. Dar pasul greoi şi nesigur, privirile sălbatice pe care le aruncau în jur (era explicabil: majoritatea vedeau un oraş pentru prima dată!), le trădau cu prisosinţă. Şi te făceau să te gândeşti că obositoarea odisee ale căror protagoniste puseseră încă din zorii zilei era, din nefericire, foarte departe de a se apropia de sfârşit. Dezbrăcate de tunici peste câteva ore, urcate în maşinile care le aduseseră în oraş, abia în toiul nopţii aveau să se înapoieze la căminele lor. Şi câne ştie dacă, înainte de a le expedia, avea să-şi amintească cineva să le aşeze pentru a doua oară, aşa cum s-ar fi cuvenit, la masa împodobită cu steguleţe roşii.

Imediat după dric, în spaţiul îngust dintre dric şi masa anonimă a purtătorilor de steaguri şi pancarte, se înşirau pe câteva rânduri autorităţile.

Erau socialişti, comunişti, catolici, liberali, membri ai Partidului Acţiunii şi ai celui Republican, într-un cuvânt, tot fostul directorat al Comitetului de Eliberare Naţională clandestin, reconstituit aproape în întregime cu acest prilej. În plus, grupului i se adăugaseră câteva personalităţi nu chiar strict politice, ca de pildă inginerul

Cohen, preşedintele Comunităţii israelite, sau doamna Bettitoni, primâreasa proaspăt numită.

Astfel că, deşi deputatul Mauro Bottecchiari, supranumit de obicei la Ferrara „principele Baroului nostru”, acum, după recentele alegeri administrative care marcaseră victoria strivitoare a comuniştilor, nu mai putea fi socotit drept cea mai reprezentativă figură politică a oraşului, spre el se îndreptau întâi şi întâi privirile tuturor, spre coama lui zbârlită, de argint, spre faţa deschisă, leală, aprinsă la culoare. Da, din punct de vedere politic, onorabilul Botteechiari era un om sfârşit („Un reformist gen Turaţi”, începuse să fie calificat cu ironie de către comunişti). Totuşi, în comparaţie cu bătrânul leu, ce erau ceilalţi membri ai fostului Directorat al C.L.N. clandestin? Cu excepţia doctorului Herzen, aşa-zisul prefect, al Eliberării, emigrat recent în Palestina, nu lipsea nimeni. Era avocatul Galassi-Tarabini, democrat creştin care preocupat de faptul că se afla într-un cortegiu funerar laic (din care pricină îşi rotea în jur ochii albaştri, apoşi părând mereu gata să se umple de lacrimi) mergea lângă Don Bedogni, de la Acţiunea Catolică, iar acesta, în basc şi în pantaloni, încerca, dimpotrivă, să-şi pună în evidenţă chiar şi într-o asemenea împrejurare dezinvoltura şi uşurinţa scânteietoare ce făcuseră din el unul din cei mai ascultaţi polemişti politici din întreaga regiune. Era inginerul Sears din Partidul Acţiunii care sta, ea de obicei, ceva mai retras, cu mâinile mici încrucişate la spate, zâmbind uşor, ca pentru sine. Era grupuleţul republicanilor istorici

— Farmacistul Riooboni, croitorul Squarcia, dentistul Canella – după cum se vedea limpede, destul de încurcaţi, dar dornici să ţină şi ei pasul. În sfârşit, era Alfio Mori, fruntaşul comunist al Ferrarei, mic, oacheş, cu ochelari, cu un zâmbet vag ce-i dezvelea un pic incisivii superiori, mari şi foarte albi, vorbind liniştit, cu Nino Bottecchiari, tânărul şi promiţătorul secretar provincial al A.N.P.I. Ei bine, ce

erau în ansamblu aceşti oameni care mergeau gârboviţi şi umili, dacă nu o mică echipă de nulităţi? Deputatul Bottecchiari îi depăşea cu un cap şi, din când în când, întorcea sfidător împrejur chipul roşu, coleric, dinaintea căruia până şi rău-famatul Sciagura, trimis să-l atace în plină Giovecca, mai demult, în ’22, trebuise să bată ruşinat în retragere. Nu încăpea nicio îndoială: măcar pentru ziua aceea – de altfel în armonie cu tonul de polemică inactuală care i se imprimase ceremoniei – tot el era, ca altă dată, şeful recunoscut şi indiscutabil al antifascismului din oraş. De aceea, nimic mai firesc ca, după ce dricul se oprise alături de groapă şi ţărăncile din deltă scoseseră din el sicriul de zinc al Cleliei Trotti, deputatul Bottecchiari să înainteze primul spre catafalc. La transferarea rămăşiţelor pământeşti ale Cleliei Trotti, moartă în temniţa din Codigofo cu trei ani în urmă, în timpul ocupaţiei germane, de la cimitirul din Cadigoro la cimitirul orăşenesc din Ferraia, nimic nu-l putea opri să nu joace iar rolul de primă mână ce i se cuvenea. Lui, celui mai vechi tovarăş de luptă socialistă al Cleliei Trotti îi revenea cinstea să înceapă seria discursurilor comemorative…

— Tovarăşi! strigă deputatul Bottecchiari: un urlet răguşit, imperios, al cărui ecou răsună îndelung sub porticul cimitirului.

— Tovarăşe! adăugă, pe un ton mai scăzut, după o pauză, ca şi cum s-ar fi pregătit să-şi ia avânt.

Pe urmă începu să vorbească gesticulând. Şi cuvintele lui ar fi ajuns precis până în cele mai îndepărtate colţuri ale pieţei (din pricina efortului, chipul deputatului devenise brusc stacojiu), dacă exact în clipa aceea, de pe strada Borso n-ar fi ţâşnit o motoretă zgomotoasă: o „Vespa”, una din primele care se vedeau circulind prin oraş după război Ţeava de eşapament era lipsită de silenţiator. Ba, mai mult. O instalaţie bătătoare la ochi, din metal cromat, vizibilă jos, pe partea stângă a scuterului, în

loc să atenueze pocniturile motorului, avea, în mod evident, efectul contrar: respectiv, le făcea şi mai seci şi mai gălăgioase, în armonie cu mina nervoasă „adolescentină care le provoca necontenit.

Întrerupt din avântul său oratoric, deputatul Befetecchiari tăcu. Încruntându-şi sprâncenele albe, zbârlite, îşi aţinti privirea spre capătul pieţei. Era prezbit şi, nevăzând bine, îşi scoase cu un gest nervos al mâinii mari, tremurătoare, *pince-nez-ul* minuscul. În obiieativ intră imaginea îndepărtată a unei fete care, după ce ieşise din strada Borso „încetinise şi acum gonea pe „Vespa” de-a lungul porticului arcuit al cimitirului, pe la spatele lumii strânse în semicerc. Oh, era vorba, probabil, de o fată foarte tânără, de familie bună – rostiră buzele deputatului Bottecchiari, făcând o strâmbătură de tristeţe. Cine să fie oare, a oui fiică? spunea chipul lui descumpănit şi iritat, de parcă ar fi recapitulat mental, în timp ce observa picioarele bronzate, robuste, de adolescentă în jur de cincisprezece ani, întoarsă după cel puţin două luni de şedere la mare la Cesenatico ori la Marina di Cervia (evident, după ce trecuse furtuna războiului, burghezia îşi relua rând pe rând vechile obiceiuri!), toate numele celor mai bune familii burgheze din oraş, din care făcuse întotdeauna parte şi familia Bottecchiari. „Ce indecenţă!”, bâamă, atunci, cu glas tare, cu amărăciunea celui ce se simte rănit, neînţeles. „Eu mă întreb”, adăugă, arătând cu mâna întinsă spre tânăra motocielistă, dreaptă în şa, cu bustul slăbuţ, aproape masculin, acoperit de o bluză din mătase neagră şi cu o panglică roşie în păr, „mă întreb dacă poate exista o proastă creştere mai mare de atât!”. Şi mulţimea – sute de feţe scandalizate – se întoarse lent, îndreptându-şi privirea într-acolo, cerând linişte.

— Sst!

Fata nu pricepu sau nu vru să priceapă. Deşi ajunsese deja în punctul unde-şi propuse (deputatul

Bottecchiari care o văzuse dispărând îndărătul unei perdele de oameni ceva mai înaltă, fiindcă, pentru a asista mai bine la ceremonie, se sui sus pe pai ape tul ce delimita spaţiul din faţa bisericii, aşteptase inutil să apară din nou la loc deschis), nu numai că nu socoti oportun să stingă motorul, ci dimpotrivă, deşi oprise, cuteza să se joace mai departe, dând drumul din când în când unor acceleraţii bruşte şi zgomotoase.

— Faceţi-o să înceteze, pentru Dumnezeu! strigă exasperat deputatul Bottecchiari.

— Sst! repetară energic în cor oamenii cocoţaţi pe parapet: cefe ce se răsuceau, ochi severi ce urmăreau de sas o scenă pe care deputatul Bottecchiari, chiar dacă se ridica pe vârful picioarelor, tot nu putea s-o zărească. Însă nimeni nu se hotăra să sară jos, rumeni nu risca să-şi piardă locul spre a pune capăt scandalului!

Aşezat pe parapetul de piatră, într-o poziţie bună, de unde vedea totul – pe deputatul Botteochiari, aşteptând să-şi poată reîncepe discursul şi, la o distanţă de doi-trei metri, pe fata de pe „Vespa”, ai cărei ochi albaştri exact în clipa aceea se întâlneau cu ai lui – Bruno Lattes tresări.

Se simţea stânjenit (vom explica mai târziu pentru ce) şi lăsă capul în jos. Când îl ridică peste câteva secunde, fata privea deja altundeva. Fixa cu evidentă ironie un băiat cam de aceeaşi vârstă, la fel de blond ca ea, cu aceeaşi expresie dură şi indiferentă în ochii limpezi. Era aşezat drept în faţa ei, pe parapetul de piatră, cu racheta între picioare şi puloverul alb eu mânecile înnodate în jurul gâtului. Era clar că flirtau – se gândi Bruno Lattes

— De asta îşi dăduseră întâlnire în piaţa Della Certosa! Dar cine era ea, a cui fiică era? – continuă, atras pe neaşteptate, spasmodic, de panglica roşie ce lega părul fetei... Era, oare, posibil ca războiul, anii în care el fusese băiat iar ea fetiţă. să nu fi – lăsat asupra ei nici cea mai mică urmă? Era oare posibil ca în Italia adolescenţii să fie

pretutindeni la fel: *teen-agers* complet neştiutori, ieşiţi parcă din paginile unei reviste ilustrate americane?

— De aproape jumătate de oră te aştept, spunea tânărul tenismen, fără să dea semn că ar vrea să se ridice…

— Şi te mai plângi! răspunse fata.

Cu o mică strâmbătură batjocoritoare, arătă spre piaţa mişunând de lume.

— După câte văd, aveai cum să-ţi petreci timpul „adăugă.

— Sst! Linişte! repetară pentru a treia oară oamenii cocoţaţi pe parapet.

Băiatul îşi luă aerul unui „dur” din filme. Indică rânjind scuterul.

— Vrei să-ţi calmezi odată mânuţa aia nervoasă? făcu…

— Mai bine hai să mergem, se lamentă fata, care între timp coborâse din şa, oprise motorul şi venea să se aşezelângă prietenul ei. Doar nu vrei să rămânem aici?

— În faţa acestui sicriu unde sunt închise rămăşiţele pământeşti ale Cleliei Trotti, ale neuitatei noastre Clelia, atacă, din colţul şi, deputatul Bottecchiari pe un ton ce vestea că peste o clipă lacrimi mari aveau să-i brăzdeze obrajii apopleotici –, nu pot, tovarăşi, prieteni, concetăţeni, să nu mă întorc la un trecut comun. Dacă-mi amintesc bine, Clelia Trotti şi cu mine, cel care vă vorbeşte „ne-am cunoscut în aprilie 1904…

Întorcându-se încet, Bruno Lattes reîncepu să privească în direcţia oratorului. Dar tresări din nou. Nu cumva-l cunoştea pe omuleţul de colo, cel îmbrăcat în negru, care sta drept şi ţanţoş lângă deputatul Bottecchiari? Nu era cumva Cesare Rovigatti, cizmarul din piaţa Santa Maria în Vado?

Ce puţin timp trecuse – îşi spuse apoi cu durere – de când în august, deci după 25 iulie ’43, părăsise Ferrara

pentru Roma şi, peste nici măcar un an, pe aceasta pentru Statele Unite ale Americii! Şi totuşi, câte se petrecuseră în acel scurt răstimp!

La începutul ultimilor trei ani de groază, părinţii lui, care nu consideraseră niciodată că trebuie să fugă, nu acceptaseră niciodată să se înarmeze cu acte false, fuseseră luaţi şi duşi de nemţi: acum numele lor figurau împreună cu alte aproape două sute pe placa memorială pusă de Comunitatea israelită pe faţada templului din strada Mazzini. Iar el? El fugise din Ferrara. Plecase la momentul oportun, spre a nu împărtăşi soarta tatălui şi a mamei lui, sau, eventual, spre a fi împuşcat, în decembrie următor, de republicanii din Salo; având în plus, pe lângă câştigul de a-şi fi salvat pielea, şi pe acela de a fi apucat pe drumul unei cariere universitare demne şi calme (deocamdată, se înţelege, doar cu titlu provizoriu, era un simplu *Lecturer în Italian*, dar în curând avea să fie angajat definitiv; ceea ce i-ar fi permis ca, peste alte câteva luni de aşteptare, să obţină mult râvnita cetăţenie americană...).

Ultimii trei ani contau în adevăr cât o viaţă. Şi totuşi, cu voia Domnului continua să-şi spună Bruno

Lattes, clătdnând, fără să-şi dea seama, aprobator din cap

— Rovigatti nu părea îmbătrânit aproape deloc, până şi părul negru, uşor încărunţit rămăsese mai mult sau mai puţin la fel. La fel ca deputatul Bottecchiari şi toţi ceilalţi antifascişti ferrarezi, prezenţi astăzi în mod oficial la funeraliile Cleliei Trotti, pe care-i cunoscuse pe rând şi-i frecventase în ’39; la fel ca Ferrara oare, lăsând la o parte stricăciunile pricinuite de război, de altfel pe cale de a fi înlăturate, i se păruse încă din primul moment absolut identică, egală cu, oraşul copilăriei şi adolescenţei lui (însăşi casa unde se născuse şi crescuse îi fusese restituită intactă, chiar dacă nu mai avea nicio mobilă, intactă ca o

găoace goală...) şi pentru Rovigatti – poate mai ales pentru el! – se părea că timpul trecuse în van, ba pur şi simplu se oprise.

Iată deci – conchise – bătrâna şi mica lume a provinciei pe care o lăsase în urmă. lată-i decipe toţi, turnaţi parcă în ceară, toţi identici, egali cu ei înşişi. Dar Clelia Trotti?

Ultima dată o întâlnise cu o zi înainte de plecare, exact acolo, în piaţa Della Certosa, aproximativ pe locul unde se odihnea acum sicriul ei; şi în amintirea lui, în timpul celor patruzeci de luni nespus de lungi care urmaseră, Clelia Trotti rămăsese neschimbată.

Ce mult ar fi vrut s-o fi găsit şi peste turnată în ceară, nemişcată ea o statuetă grotescă de care, cu un amestec de milă şi derâdere, să fi putut dispune după plac! I-ar fi spus zâmbind: „Vedeţi că aveam dreptate când vă promiteam că am să mă întorc? Vedeţi că greşeaţi când nu aveaţi încredere?”

Să nu se schimbe nicicând, să rămână mereu identică, egala cu cea pe care o văzuse ultima după-amiază înaintea plecării, înainte de a tăia coarda salvându-se... Era ceea ce ar fi *pretins* şi de la ea, dacă ea între timp n-ar fi murit.

II

În toamna târzie *a* lui 1939, cam la un ian de la promulgarea legilor rasiale, când se hotărî să pornească în căutarea Cieliei Trotti, Bruno Lattes nu ştia nimic despre ea. Din auzi ce se părea că este o femeie micuţă, uscată şi neîngrijită, în jur de vreo şaizeci de ani: arătând ca un fel de călugăriţă pe oare, dacă o întâlneai pe stradă, nici n-o observai. Dar, în fond, câne în toată Ferrara putea. afirma că o cunoştea personal, sau, pur şi simplu, aşi mai amintea că există? Până şi deputatul Botteechiari, deşi o frecventase foarte mult în tinereţe, la începuturile carierei lui politice, când conduseseră împreună legendara revistă

Fiaccola del Popolo (după câte se şoptea, fuseseră amanţi, cel puţin până la izbucnirea primului război mondial...), până şi el avea aerul că-i pierduse complet orice urmă.

— Iată-l şi pe micul nostru Lattes! strigase deputatul, din spatele monumentalei mese în stil renascentist ce-i slujea drept birou, atunci când Bruno se dusese în mod special la el spre a afla ceva despre bătrâna învăţătoare. Hai, intră! adăugase vesel, văzându-l că rămăsese nehotărât în prag. Ce mai face papă?

Spunând acestea, îi întindea lui Bruno o dreaptă viguroasă, în semn de salut şi de încurajare, iar între timp, sculându-se pe jumătate din jilţul comod, avocăţesc, căptuşit în întregime cu mătase roşie, îl scruta binevoitor din cap până-n picioare. Însă, cum auzi numele lui Trotti, se închise rapid în cea mai precară rezervă.

— A, da... stai puţin... răspunse, evident încurcat, cineva, nu-mi mai amintesc cine, parcă m-a informat că stă... că s-ar fi dus să stea pe undeva pe lângă Săraceno... pe strada Belfiore...

Apoi devie discuţia spre alte teme: războiul, acel *drole de guerre*, intervenţia probabilă a Italiei, de fapt „a lui Mussolini”, următoarele „loviturr posibile ale lui Hitler. „Ei, da”, spuneau între timp ochii lui albaştri, plini de vinişoare roşii, scânteind ironici şi triumfători, „ei, da! Douăzeci de ani până şi voi m-aţi privit cu suspiciune, m-aţi evitat şi în – aţi dispreţuit, ca antifascist, subversiv, adversar al Regimului, iar acum că scumpul vostru Regim vă azvârle afară, iată-vă la Canossa, cu urechile pleoştite şi coada între picioare!”

Discuta mereu despre altceva, dar fără să părăsească sfera politicii internaţionale şi tipicele elucubraţii pe teme militare – denumite de fascişti – cu sarcasm „strategie înaltă* – care, atunci când radioul transmitea buletinul zilnic de ştiri de pe frontul oprit la linia Maginot, umplea însăşi cafeneaua Della Borsa. Era limpede că de data

aceea – se gândi Bruno – nu voia ca discuţia să părăsească un atare făgaş. Tonul de complicitate blândă nu trebuia să dea naştere nici unui echivoc în cel care-l asculta: hotărât nu. Spre a-l justifica era suficientă prietenia care-l legase pe tatăl său, şi el tot avocat, de Bottecchiari, încă din anii îndepărtaţi ai liceului (de fapt, mai degrabă decât prietenie se putea numi stimă şi consideraţie între doi colegi burghezi înstăriţi!), şi care continuase între ei, chiar şi după marşul asupra Romei, chiar şi după asasinarea deputatului Materrtti, făcându-i – să schimbe, zâmbindu-şi de la distanţă, de pe un trotuar pe altul al bulevardului Giovecca, saluturi solemne şi confidenţiale, cum cereau vechile uzanţe... Astfel că pentru Bruno fu o surpriză extraordinară ca mai târziu, la sfârşitul „simpaticului lor conciliabul” – cum se exprimase avocatul – tocmai deputatul, pe punctul de a-şi lua rămas-bun, să revină spontan la subiectul Clelia Trotti.

— Dacă reuşeşti să dai de ea, salut-o din partea mea... spuse cu un rânjet cordial, în uşa întredeschisă, bătându-l pe Bruno pe umăr.

Şi apoi în şoaptă:

— Nu-l cunoşti pe Rovigatti, Casare Rovigatti, cizmarul care-şi are prăvălia în piaţa Santa Maria în Vado, lângă biserică?

— El ne-a pingelit întotdeauna pantofii, răspunse Bruno.

Simţi că roşeşte.

— Dar de ce?

— Este omul care-ţi poate spune unde stă Trotti, îi explică deputatul. Caută-l şi întreabă-l. Dar atenţie, adăugă uşor ca un suflu (între timp deschizătura uşii cu geamuri translucide se redusese la o simplă crăpătură): *ea* este supravegheată, ai grijă! >

Când ajunse jos, gata să treacă pragul porţii de la stradă, primul lucru pe care-l făcu Bnuno fu să privească-n

sus, spre cadranul slab luminat al ceasului din piaţă. Era şapte. De ce să nu se ducă imediat la Rovigatti? reflectă. Dacă se grăbea, putea foarte bine să-l mai prindă încă în chiehineaţa lui. Eria tipul care nu închidea niciodată înainte de opt, opt şi jumătate.

Aşteptă momentul cel mai prielnic pentru a se strecura afară fără a da de bănuit. În sfârşit se hotărî şi, străbătând în grabă scuarul din faţă, la ora aceea arhiplin de lume ca întotdeauna, se furişă sub porticul Domului.

Mergea acum ceva mai lent, eu mâinile înfundate în buzunarele impermeabilului, gândindu-se la primirea ambiguă pe care l-o făcuse Bottecchiari.

Îi revedea chipul, aşa cum îi apăruse la sfârşit, în uşa întredeschisă. Spusese: „Rovigatti” şi, în acelaşi timp, clipise cu subînţeles. Ei bine, ce voia să spună deputatul Bottecchiari cu acea ocheadă complice? Voia oare ca prin semnul acela destul de vulgar şi prin numele pe care i-l şoptise să-i ceară indirect scuze fiindcă în timpul conversaţiei pledase cam prea mult pe generalităţi? Sau voia pur şi simplu să facă aluzie la legătura care-l unise odinioară şi, poate, cine ştie, încă-l mai unea tainic de vechea lui tovarăşă de luptă: aluzie suficientă-n sine spre a lua celor spuse orice încurcătură *politică*? De fapt, cam aşa se comportau de obicei la Ferrara, când îşi mărturiseau ca între bărbaţi – dar mai ales ca între burghezi! un pic lăudându-se şi un pic ruşinându-se, o legătură cu o fată din popor. Exact aşa, şi asta din vremuri imemoriale. Dar pe de altă parte, nu era destul de ciudat ca deputatul Bottecchiari, fost deputat socialist, vechi antifascist, unul care, după toate aparenţele, nu-şi plecase niciodată capul, să adopte, nu contează că doar pentru o clipă, nu contează că din amuzament sau din cochetărie, aerul batjocoritor, stupid şi crud al turmei de conformişti ce ocupau ou aroganţă străzile, cafenelele, cinematografele, sălile de dans, terenurile sportive, frizeriile, până şi casele de

toleranţă, excluzându-l cu autoritate pe oricine era ori părea altfel? Adevărul era că nici măcar deputatul Bottecchiari nu reuşise să scape nealterat, fără nicio degradare a caracterului, a tinereţii lui puternice şi drepte, de sub teascul deceniilor oare, din 15 în ’39 văzuseră la Ferrara, ca de altfel pretutindeni în Italia, decăderea progresivă a oricărei valori. Da, de acord: colegii lui avocaţi, toţi fascişti, spumegau literalmente de furie când, în timpul peroraţiei, lăsa să se înţeleagă ce gândea. Fără îndoială că destui ar fi vrut să intre tare-n el, să-l apuce de reverele de la togă şi să-i strige cu o mutră feroce: „Aţi vrut să insinuaţi aşa şi pe dincolo, nu? Recunoaşteţi!” Dar fapt este că îl lăsaseră să cânte: mulţumiţi, în fond, că-l mai obligaseră încă o dată pe bătrânul luptător să spună şi să nu spună, să facă iar aluzii, întruna, neobosit, ceea ce cu trecerea anilor devenise un fel de tic, de viciu, expresia unei a doua naturi. Ce mai: dacă deputatul Bottecchiari, în ciuda trecutului său, putuse totdeauna să-şi permită ca la întoarcerea acasă de la tribunal sau de la birou, să o apuce în fiecare zi, pe jos, pe bulevardul Gioveoca, fluturându-şi trufaş coama de un alb strălucitor, aproape lumânos, în faţa puţinilor prieteni şi nenumăraţilor duşmani, toate acestea nu se putuseră petrece fără ca în adâncul lui să fi pierdut şi el ceva.

Cufundat în aceste gânduri care-i strângeau inima ca într-un cleşte chinuitor, lovindu-se şi lăsându-se lovit de trecători, Bruno urcă lent pe strada Mazzini şi strada Săraceno. „Ce scârbă!”, şuiera din când în când printre dinţi. Privea cu ură vitrinele scânteietoare, lumea oprită-n faţa geamurilor ca să observe marfa expusă, negustorii ieşiţi în pragul prăvăliilor şi magazinelor, şi semănând ca atitudine – după cum se spunea – ou vrăjitoarele care vegheau, jumătate înăuntru, jumătate afară, la uşile bordelurilor de pe strada Colomba, de pe strada Sacca etcaetera. Încă umilit de pasiunea care până în luna august

a aceluiaşi an făcuse din el sclavul uneia din cele mai strălucitoare şi mai curtate fete din Ferrara, Adriana Trentini, avea impresia că femeile – frumoase, blonde şi mai cu seamă elegante – care veneau din sens opus, atingându-l în treacăt, fără să-l vadă, purtau în felul lor de a fi şi de a se comporta, adorabil şi totodată detestabil, amprenta unei depravări prost disimulate. „Ce putreziciune, ce ruşine!”, continua să repete furios şi nu tocmai în şoaptă.

Dar pe măsură ce mergea înainte, pe măsură ce străzile deveneau tot mai înguste şi mai puţin luminate – într-un cuvânt, pe măsură ce se îndrepta de centru şi se apropia de acea parte a oraşului toată numai străduţe întortocheate, greu de străbătut, pe jumătate pustii, unde, după câte părea, Clelia Trotti se resemnase să trăiască – mânia şi dezgustul îi scădeau. Luând-o la stânga, pe strada

Borgo di Sotto, ajunse în dreptul străzii Belfiore. Era gata să traverseze şi s-o apuce într-acolo. Însă cel puţin până în punctul unde străduţa da cotul, dindărătul obloanelor închise ale oaselor abia se strecura câte o lumină gălbuie. Cui să se adreseze, unde să sune? Lumea era acum la masă (la el acasă probabil că îl aşteptau...). Amintindu-şi de Rovigatti, merse până la urmă mai departe.

În faţă îi apăru pe neaşteptate piaţa Santa Maria în Vado înecată în ceaţă: faţada întunecată a bisericii într-o parte, gaura neagră a străzii Scandiana drept înainte, la mijloc mica fântână asaltată de femei guralive, iar împrejur căsuţe şi dughene mizere, de unde ieşeau, Laolaltă cu mirosul de castane coapte şi turte de castane, tot soiul de sunete uşoare: o nicovală lovită fără forţă, plânsul înăbuşit al unui copil, o „noapte bună” şi un „la revedere” schimbate, între doi oameni în vârstă, sub un portic invizibil, un clinchet de pahare...; zgomotele calme şi plăcute de la încheierea zilei unui meşteşugar sau

muncitor. Privirea i se îndrepte iute spre stânga, spre o vitrină mică, luminată ceva mai intens. Rovigatti era acolo, aşezat la măsuţa lui de lucru: silueta lui familiară se putea zări prin geamul aburit al vitrinei. O luă imediat într-acolo. Şi totul se petrecu de parcă el ar fi stat nemişcat şi imaginea neschimbată a cizmarului casei i-ar fi venit în întâmpinare prin ceaţă.

Intră, îşi scoase pălăria, îi dădu mâna lui Rovigatti. pe deasupra măsuţei, se aşeză în faţa lui şi obţinu pe dată, fără nicio dificultate – ba chiar cu o docilitate oarecum ostentativă din partea gazdei – adresa exactă şi completă a învăţătoarei: strada Fondo Banchetrio 36, la familia Codecă. Apoi se apucară să vorbească despre o infinitate de alte lucruri. Astfel încât, o dată-n plus, şi în seara aceea se întoarse acasă când cina era de mult terminată.

A doua 21 sună la casa din strada Fondo Banchetto 36. Şi isigur că, dacă ar fi fost primit imediat, dacă la uşă nu s-ar fi prezentat o femeie grasă, ou un şorţ de satin negru, ou însemnul fascist prins în piept, părul cărunt şi aerul bănuitor („Sora ei”, îi explicase mai pe urmă, sec, Rovigaşti) spumându-i că învăţătoarea nu era acasă; dacă în ziua următoare n-ar fi apărut tot ea să-l anunţe că învăţătoarea avea lecţie şi de aceea nu putea primi pe nimeni; iar în eealialLĂ că nu se simţea bine; apoi că plecase la Bologna, de unde nu se întorcea până săptămâna viitoare, şi tot aşa mereu, săptămâni şi săptămâni la rând, după toate probabilităţile el şi Rovigatti n-ar fi putut să se împrietenească atât de mult, cum se împrieteniră. De fapt pricepuse rapid că trebuia să facă anticameră serioasă la Santa Maria în Vado. Însă pentru cât timp? – îşi pusese imediat întrebarea. Care Clelia Trotti aflase despre tentativele lui de a o cunoaşte? Oare sora ei, Codecă, după numele soţului, îi spusese că trecea pe acolo aproape zilnic?

De fiecare dată apăsa pe butonul soneriei cu inima

zvâcnind; şi de fiecare dată avea o nouă deziluzie. Respins, o apuca spre piaţa Santa Maria în Vado, aflată la nici două sute de metri depărtare. Nu, uşa cu geamuri a lui Rovigatti n-avea s-o găsească niciodată închisă: de asta putea fi sigur. Ajungea s-o împingă ou două ciegete şi cizmarul era veşnic acolo, cu părul lui lucios ca tăciunele, căzându-i încă tinereşte pe fruntea palidă, cu tâmplele pline de punctişoare negre, cu zâmbetul, cu ochii lui întunecaţi, parcă febrili, oare-l priveau de jos în sus. „Bună seara, domnişorule Bruno, ce mai faceţi?", spunea Rovigatti. „Veniţi înăuntru, luaţi loc". Şi lui aproape nu i se părea adevărat că poate lua loc.

Uneori vorbeau până după nouă. Şi în timpul acesta, stând pe bancheta din faţă, Bruno îl observa cum lucrează.

Rovigatti trăgea spre el, energic dar măsurat, sfoara înfăşurată în jurul palmelor, nu mai puţin dură decât talpa din care tăiase mai înainte forma unei pingele; din comoditate, păstra veşnic în gură un pumn de ţinte, pe care limba şi buzele le scoteau la iveală, în funcţie de necesităţi, cu o promptitudine şi o precizie uimitoare; bătea cu ciocanul, cu un automatism neobosit, în încălţămintea pe care o ţinea zdravăn între genunchii strânşi ca o menghină… Ce priceput, şi ce sigur era! – se gândea Bruno. Ce forţă, ce conştiinţă de sine părea să găsească Rovigatti în exercitarea acestei munci manuale! Era clar că discuţia nu-l împiedica deloc să lucreze cu mâinile lui mari, înnegrite, incredibil de bătătorite. Ba dimpotrivă. În unele momente, un cui înfipt în grosimea tălpii cu o singură lovitură de ciocan părea să-l ajute mai bine la sublinierea unei idei, decât orice fel de raţionament suplimentar.

Şi totuşi, ce anume continua încă să-i despartă! – i se întâmpla să se întrebe adesea. Ce-l împiedica să se bucure mai repede din partea lui de o încredere deplină, absolută? Să fi fost deosebirea de clasă? Era oare posibil?

Într-adevăr, atunci când vorbea de rău fascismul (în fond era un simplu expedient pentru a-l atrage de partea sa, pentru a-l simţi mai puţin distant şi, mai cu seamă, pentru a obţine ca, graţie bunelor lui oficii, porţile împărăţiei Cleliei Trotti să i se deschidă mai devreme decât fusese stabilit), el ori se limita că asculte, ori îi răspundea pe un ton placid, exagerat de obiectiv, dacă nu chiar rece.

— Nu, n-aş spune, ajunse odată să replice, după o uitătură rapidă afară, în piaţă: de parcă s-ar fi temut ca un eventual trimis al O.V.R.A. să nu se fi apropiat, protejat de întuneric, – până la câţiva metri distanţă şi acum să stea cu urechea lipită de zid, ascultând tot ce spuneau ei. „Nu, n-aş zice. Au făcut şi fasciştii ceva bun".

În mod evident triumfa. Şi nu numai pentru că domnişorul Bruno, fiul unor oameni bogaţi, proprietari ai palatului de pe strada Madama (evrei, de acord, dar bogaţi: şi, de când e lumea lume, corb la corb muşi scoate ochii…), cărora de circa douăzeci de ani le pingelea pantofii, venise să-i facă o vizită, dar şi fiindcă, acum o clipă, îşi putuse permite luxul de a recunoaşte adversarului comun unele mici merite. El, unul, ou era bogat – avea aerul că spune. El, Cesare Rovigatti, se născuse şi crescuse în tabăra celor săraci, a persecutaţilor, a asupriţilor. Cum adică? Pentru că Cesare Rovigatti era doar un simplu cizmar, doar pentru atât i se pretindea o duşmănie obtuză, o ură oarbă şi nediscriminată? A, nu, era mult prea comod! S-au dus timpurile în oare cei bogaţi şi puternici se puteau servi de poporul muncitor ca de o masă de manevră, păstrând pentru ei monopolul sentimentelor elevate! Gata cu asemenea echivocuri! Dacă astăzi *cineva* îşi mai făcea încă iluzia că ar putea s-o ia de la capăt cu vechile trucuri ale trecutului, încredinţând clasei muncitoare nobila misiune de a scoate din foc nişte castane care n-o priveau, ei bine, ou atât mai rău pentru

acest *cineva* f

Părea să prefere mai degrabă alte subiecte decât cele politice. De pildă, literatura.

Lui Bruno îi plăcea Victor Hugo? – îl întreba. Ce carte neîntrecută era *Nouăzeci şi trei*! Dar *Mizerabilii*? Dar *Omul care râde*? Dar *Oamenii mării*? În Italia numai Francesco Domenico Guerazzi, în secolul nouăsprezece, făcuse ceva asemănător în materie de romane, însă la un nivel cu mult inferior. Totuşi, în ansamblu, ce dezastru era literatura italiană, dacă o analizai din punctul de vedere al proletarului, ţinând cont de gradul de instrucţie la care poate aspira proletariatul în ţara noastră! Dacă-i scuturai bine, din toţi poeţii rămânea numai Dante, cel mai mare poet din lume. În schimb, cei care veniseră după el, în loc să scrie *pentru* popor, scriseseră întotdeauna *pentru* stăpâni. Petrarca, Ariosto, Tasso, Alfieri (chiar aşa, până şi Alfieri!) Foseolo: numai lucruri pentru o *elite*. Cât despre *Logodnicii*[20], prea mult miros de sacristie, prea multă reacţiune! Nu: dacă un om dorea încă să mai citească ceva demn – putea să fie modest, dar demn – trebuia să facă un salt zdravăn până la Carducci din *Cântecul iubirii* sau la Stecchetti din unele satire sociale. Dar apropo: lăsându-l la o parte pe degeneratul de D'Annunzio şi lăsându-l la o parte pe Paseoli, astăzi cum mai stăteam cu literatura? El, din păcate, nu dispunea de timpul necesar pentru a fi la curent: Biblioteca orăşenească închizând xa şapte, nu-i permitea nici unui muncitor, chiar unuia ca el, fără obligaţii familiale, să profite în orele serii de serviciile ei. Cu domnişorul Bruno, în schimb, era altceva. Deşi, ca israelit, nu mai putea frecventa Biblioteca orăşenească, preda deja la şcoala medie israelită de pe straaa Vignatagliata, aşa că se putea considera, fără nicio reţinere, profesor, chiar dacă nu-şi luase încă diploma. Ei

20 Roman de Alessandro Manzoni (n.t).

bine, instruit cum era şi precis în temă cu ultimele noutăţi, domnişorul Bruno credea cu adevărat că mai existau acum, în Italia, scriitori buni?

Bruno tăcea, cuprins pe neaşteptate de un adânc sentiment de inutilitate, aproape de neputinţă.

— În privinţa asta aş fi gata să pariez, încheia atunci Rovigatti, clătinând din cap, că astăzi nu se mai face nimic frumos, nimic într-adevăr util!

Dar, de fapt, subiectul care-l făcea pe Rovigatti să se simtă cel mai mult în largul său era meseria.

Era o meserie umilă – zicea – ba chiar foarte umilă: nimeni nu era mai convins de asta decât el. Însă, datorită ei, nu numai că putuse s-o scoată binişor la capăt încă din copilărie, ci şi să reziste, fără să-şi îndoaie spinarea, în toţi anii aceia de dictatură. Şi pe urmă, ce credea domnişorul Bruno, că meseria de cizmar nu avea şi laturi interesante? Orice activitate omenească le are: cu condiţia s-o exerciţi cu pasiune, să pătrunzi în miezul ei, să-i cunoşti tainele.

În asemenea clipe vorbea fără niciun fel de ironie, fără nicio urmă de resentiment; iar Bruno, ascultându-l, uita încet-înoet de propria lui tristeţe şi sfârşea prin a se simţi aproape fericit.

În mâna lui, un pantof scâlciat devenea totdeauna ceva viu. După modul cum clientul căscase un vârf, tocise un flec, deformase o căpută, Rovigatti putea să-i intuiască infailibil caracterul. Înainte de a se apuca să repare un pantof, obişnuia să-l cântărească-n mină, apropiindu-l de lumina becului care atârna deasupra măsuţei de lucru, cu zâmbetul îngăduitor al artistului care, atunci când aduce pe lume un personaj, este dispus să-l vadă înfăptuind cele mai teribile mârşăvii, numai să aibă o existenţă cât mai convingătoare.

— Vedeţi dumneavoastră, de la domnul ăsta o să fie cam greu să scot banii, spunea, de exemplu, răsucind în mâini nişte pantofi escarpen, de lac, foarte strâmţi, ce

păreau noi, dar ascundeau sub vârfurile ascuţite serioase semne de uzură; şi precauţia cu care-i punea sub ochii lui Bruno, cu scopul ca domnişorul Bruno să-i cerceteze cu interesul pe care-l meritau, îl făcea să ghicească fără greş pe proprietarul obiectelor respective, care nu era altul decât Edelweiss Fegnagnani, unul din cei mai cunoscuţi „desfrânaţi” din oraş.

— Şi tu, blondă frumoasă, fii atentă pe unde umbli! murmura cu un zâmbet de simpatie, trecându-şi degetul mare peste tocul foarte înalt, ascuţit ca un pumnal, al unui pantof de damă, din piele de crocodil, pe care o călcătură energică, exuberantă, victorioasă îl dezlipise de ambele părţi.

Odată îi arătă lui Bruno, printre altele, şi pantofii deputatului Bottecchiari, „prinţul Baroului nostru* (spuse chiar aşa, nu fără oarecare sarcasm.: dar în timp ce-i observa gânditor, ochii îi ardeau de pasiunea luptei, de fidelitate şi de perseverenţă).

— Bineînţeles, are şi el defectele lui, adăugă după câteva clipe, dar este o persoană pe care te poţi bizui. Ce contează dacă s-a îmburghezit? Câştigă, şi încă bine; are o casă frumoasă, o soţie frumoasă – fireşte, frumoasă la vremea ei: acum s-au adunat şi la ea vreo cincizeci de ani! –, cu inteligenţa lui, ou calităţile lui de orator, până şi fasciştii-l respectă, îi fac curte. Un singur lucru importă: anul trecut când au vrut iar să-i dea carnetul, ştiţi ce le-a spus? Le-a dat cu el peste bot!

Şi între timp învârtea întruna în mâini pantofii deputatului Bottecchiari (o pereche de pantofi maro, eu vârful pătrat: pantofii unui om sangvin, optimist, cu o masă de peste un chintal), lângă care luptase încă din tinereţe în rândurile Partidului Socialist Italian al lui G iac: om o Matteotti, Filippo Turaţi şi Annia Kuliscioff, şi fusese atacat în ’24, în localul Cooperativei de consum a lucrătorilor de la tramvaie; amândoi salvându-se numai printr-o adevărată

minune, pe o ieşire secundară.

Arătă cu bărbia afară, spre strada Fondo Banchetto.

Era adevărat că nici el, nici ceilalţi prieteni de odinioară – continuă – nu se mai întâlneau cu deputatul Bottecchiari de aproape douăzeci de ani. Şi totuşi, cu nicio săptămână în urmă, văzându-l trecând în sens opus pe celălalt trotuar al bulevardului Giovecca (de cealaltă parte a baricadei! se gândi Bruno –, şi se simţi mai solidar ca oricând cu Rovigatti, cu Clelia Trotti şi cu toţi oamenii sărmani, trădaţi şi uitaţi, pe care şi-i imagina venind după ei; mulţumit şi fericit că este cu ei acum şi pentru totdeauna...), cu nici măcar o săptămână în urmă, deputatul, jovial şi expansiv ca de obicei, îi strigase, ridirând un braţ şi agitându-l deasupra capului:

— *Ciao*, Rovigatti!

III

Într-o bună zi, uşa casei de pe strada Fondo Banchetto se deschise fără ca în prag să apară binecunoscuta figura dolofană a doamnei Codecă. Trebuia să se întâmple. În orice basm care se respectă (putea să fie trei şi jumătate după-amiaza; liniştea cartierului complet pustiu avea într-adevăr ceva ireal), este rar ca acţiunea să nu se încheie prin dispariţia sau prin metamorfoza Monstrului. Deodată vraja se rupsese, doamna Codecă dispăruse. Prin urmare, cine putea să fie persoana care venise să deschidă în locul ei, dacă nu Clelia Trotti? Precis era ea – îşi spunea Bruno – femeia micuţă, uscată şi neglijentă, genul acela de călugăriţă despre care vorbea lumea, nu putea fi alta decât ea. De altfel, ca să te convingi, ajungea să-i vezi ochii. Erau ochii minunaţi ai fetei frumoase care fusese discipola Annei Kuliscioff, ai energicei eroine a clasei muncitoare, iubită în tinereţe de deputatul Bottecchiari...

Lepădându-şi pielea de balaur, recăpătându-şi printr-un miracol adevăratul chip, Clelia Trotti, întocmai ca

prinţesele din basme, zâmbea cu blândeţe tânărului oprit pe trotuarul dinaintea uşii, de aerul lui surprins şi perplex. Ar fi fost suficient un: „Intraţi, veniţi, ştiu din ce cauză sunteţi aici”; şi basmul cu uşa ce se închidea lent în spatele lor, în liniştea ca de vată a străzii Fondo Banchetto ar fi avut un sfârşit perfect, impecabil. Dar fraza nu fu rostită. Zâmbetul dulce, dezminţit de altfel de expresia cercetătoare a privirilor albastre, era doar întrebător. Întreba: „Cine sunteţi dumneavoastră? Ce vreţi?”. Aşa încât, cel puţin de data aceasta, lui Bruno nu-i fu greu să-şi dea seama, să înţeleagă. Era clar – se gândi: nimeni nu pronunţase până atunci numele lui în faţa Cleliei Trotti: nici doamna Codecă, nici Rovigatti! Trebui, deci, să-şi spună numele şi prenumele, rămânând de cealaltă parte a pragului încă interzis: pe silabe, „Brun044 şi „Lattes”. În orice caz, fu destul pentru ca după uimirea ce se răspândise pe chipul Cleliei Trotti – o uimire sinceră şi totodată o acceptare plină de încredere, în timp ce o undă de tristeţe generoasă făcea să i se întunece irisul limpede –, realitatea să-şi reia looul şi dimensiunile obişnuite.

„Fiţi atent, că ea este supravegheată!”, îi spusese deputatul Bottecchiari în şoaptă. Se referea la O.V.R.A., la poliţie. Dar, o dată mai mult, privite de aproape, lucrurile apărură altfel.

— Veniţi să vorbim în sufragerie, murmură bătrâna învăţătoare, după ce-l introdusese pe Bruno în vestibulul de la intrare şi închisese uşa de ia stradă.

Acum mergea înaintea lui, în vârful picioarelor, pe un coridor umed şi întunecos. Ţinându-se după ea, încercând să nu facă zgomot şi, în acelaşi timp, observând-o cum umblă ou toată precauţia de care era în stare, îi fu din nou uşor să ghicească. Dacă Clelia Trotti era supravegheată, era supravegheată mai ales *în casă*. Adevăraţii temniceri ai Cleliei Trotti erau doamna Codecă şi soţul ei (prima, învăţătoare titulară, încă în activitate; al doilea, casier la

„Cassa Agricola”, citadela burgheziei agrare din oraş. Şi O.V.R.A? O.V.R.A. ştia perfect ce făcea. Lăsând-o pe bătrâna de şaizeci de ani, aflată în „libertate condiţionată” sub controlul domestic al celor doi demni soţi – evident, persoane cu mult prea mult bun-simţ ca să-i permită acestei rude şi musafire incomode să primească vizite suspecte –, se putea limita să se arate doar din când în când; iar între timp, să doarmă în linişte şi pace.

Intrară în sufrageria de la parter. Bruno îşi roti privirea-n jur. Deci aici – îşi spuse – îşi petrecea cea mai mare parte a zilelor, omorându-se să-i înveţe carte pe copiii mai mari sau mai mici din împrejurimi! Aceasta era, deci, închisoarea ei!

Mobila, dintr-un lemn spălăcit, de duzină, dar nu fără Oiarecari pretenţii ridicole; cuvertura de lână verde stins, pătată de cerneală, ce acoperea masa din centru; candelabrul de sticlă, stil Murano, agăţat de tavan; diploma de contabil pe care era înscris cu caractere gotice înflorite numele stăpânului casei, Evaristo Codacă, atârnând glorioasă printre tablouaşe mizerabile eu peisaje alpestre şi marine; într-un colţ, masa întunecată a unei pendule imense, cu un *tic-tac* sec, sonor şi ameninţător; raza de soare care pătrundea oblic în cameră prin fereastra, unică de altfel, ce da spre o grădiniţă de legume, pânând în evidenţă în partea opusă, în mijlocul unei canapeluţe înguste şi goale din răchită, un cap de cal pictat în ulei pe faţa din pânză de cânepă a unei perini mari; şi, în fine, de cealaltă parte a mesei, surâzând, e adevărat, însă cu aerul că se scuză şi cere un pic de indulgenţă, bătrâna revoluţionară care-i văzuse cu ochii ei pe Anna Euliscioff şi pe Andrea Costa, care discutase despre socialism cu Filippo Turaţi, care avusese un rol deloc secundar în faimoasa săptămână roşie din Romagna în ’914, ajunsă să vorbească cu glas înăbuşit, abia inteligibil, ridicându-şi din când în când ochii în sus, spre

tavan, spre a arăta că sora şi cumnatul puteau coborî oricând de la etaj să-i întrerupă, să-i surprindă, sau rămânând tăcută, cu o mână deschisă în aer şi cu arătătorul celeilalte lipit de buze (în timpul unei asemenea tăceri, pendula bătu răguşit; iar din grădină veni cotcodăcitul paşnic al găinilor), exact ca o şcolăriţă speriată că este prinsă asupra faptului. În acel fund de puţ, în acel soi de vizuină nesigură, totul îi vorbea lui Bruno despre plictis, acreală, ani lungi de sechestrare jalnică, meschină, despre uitare. Dar atunci – nu se puitu abţine să nu se-ntrebe la >un moment dat –, dar atunci merita într-adevăr osteneala să te comporţi în viaţă într-un mod atât de diferit, de pildă, de cel în care se comportase deputatul Bottecchiari, dacă morbul obişnuit, timpul care roade şi duce cu el totul, putuse să-şi înfăptuiască la fel de bine opera de coroziune şi de dezagregare? Clelia Trotti nu se plecase niciodată, îşi păstrase întotdeauna sufletul pur; deputatul Bottecchiari, dimpotrivă, deşi nu acceptase niciodată earnetul de fascist, în anii maturităţii se integrase perfect în societate, ajungând chiar să facă parte din consiliul de administraţie al băncii „Cassa Agricola”: şi aceasta fără ca rumeni să se plângă ori să se scandaizeze. Ei bine, luând în consideraţie rezultatele, care din cei doi avusese dreptate în viaţă? Şi ce venise să facă el, atât de târziu, dacă nu să-şi dea seama că lumea mai bună, societatea dreaptă şi civilizată a Cărei epavă şi dovadă vie o constituia Clelia Trotti, niu avea să se mai întoarcă niciodată? Se uita la antifascista patetică, persecutată, la prizoniera demnă de milă, şi nu reuşea să-şi dezlipească ochii de la dunga negricioasă, clar vizibilă, ce-i marca jur-împrejur, puţin mai jos de părul alb strâns într-un coc la ceafă, gâtul slab şi ridat. Ce fel de ajutor – îşi spunea, continuând să fixeze gâtul acela firav şi prost spălat – putea aştepta el de la Clelia Trotti, de la Rovigatti şi de la cercul prietenilor lor asupriţi care, de altfel, cine ştie dacă

exista într-adevăr? Să fim serioşi! Trebuia să se eschiveze de la conversaţia aceea grotescă şi să dispară cât mai repede, începând, eventual, să deschidă mai bine urechile la sfaturile pe care tatăl lui nu mai – contenea să i le dea. Bineînţeles. De ce să nu-şi asculte, măcar o dată, tatăl? Încă din septembrie anul trecut, tatăl său nu lăsase să-i scape nicio ocazie de a-l îndemna să se ducă în „Erez”[21], cum se obişnuise imediat să spună, sau în Statele Unite sau în America de Sud. Era tânăr, insista el, avea toată viaţa în faţă. De aceea *trebuia* să emigreze, să părăsească Ferrara şi Italia, să prindă rădăcini în saltă parte. Dacă voia, mai era încă posibil: cel puţin pentru el. În mod sigur, înainte de vara viitoare, Italia n-avea să intre în război; şi nimeni n-ar fi avut curajul să-i refuze paşaportul unui evreu discriminat…

— Fiţi, vă rog, îngăduitor, spunea între timp Clelia Trotti, cu glasul mai scăzut ea oricând, casa aceasta nu-mi aparţine absolut deloc, niciun pic. Sora şi cumnatul meu, adăugă privindu-l fix pe Bruno, cu ochii ei albaştri ce exprimau din nou bucuria de a se destăinui, certitudinea că nu greşeşte având încredere, sora şi cumnatul meu care de când m-am întors din exil, adică de câţiva ani, m-au luat la ei, nu se gândesc decât cum să mă împiedice

— Acum râdea, clătinând amuzată din cap – să mai comit alte prostii. Mă supraveghează, îşi vâră nasul în tot ce fac, pretind să mă întorc acasă ou cel puţin două ore înainte de căderea întunericului: mai rău decât dacă aş fi o fetiţă, vă rog să mă credeţi! îmi dau seama că pentru oamenii care nu gândesc ca *noi*… mai mult, care au o idee despre politică complet diferită de *a noastră*… altfel, oameni de treabă, adevărate inimi de aur… îmi dau seama că li se pare un fel de drept al lor să se comporte în privinţa mea aşa cum se comportă, din păcate. Susţin c-o

21 Tzrael (n.t.).

fac pentru binele meu; s-ar putea. Totuşi – şi aici făcu o mică strâmbătură obosită, în vreme ce privirea îi devenise dintr-odată serioasă, aproape severă – totuşi, ce plictiseală!

— Este sora dumneavoastră doamna care vine întotdeauna să deschidă uşa?

— Da, sigur, dar de ce? făcu învăţătoarea, alarmată. Ce vreţi să spuneţi? Vreţi să spuneţi că nu este prima dată că veniţi la mine? Oh, sărăcuţul! exclamă, împreunându-şi mâinile mici, osoase, ou arătătorul şi mijlociul pătate de nicotină. Cine ştie de câte ori nu v-o fi pus Giovanna pe drumuri degeaba!

— O dată îmi zicea ceva, altă dată altceva. Pricepeam foarte bine că erau pretexte. Însă nu puteam presupune că nu sunteţi, într-un fel oarecare, la curent cu situaţia. Şiz atunci…

— Oh, sărăcuţul! repetă Clelia Trotti. Şi eu care vorbeam despre un drept. Dar de data asta or să vadă ei, am să le arăt eu lor! În anumite limite, să zicem că i-aş putea înţelege. Dar asta-i prea de tot, prea de tot!

Rămase câteva clipe în tăcere, meditând asupra gravităţii arbitrarului ce i se făcuse, şi asupra măsurilor pe care urma să le ia spre a-şi impune punctul de vedere. Se vedea însă că totodată se gândeşte şi la altceva. Şi trebuia să fie vorba de ceva oare, fără voia ei, îi făcea o anume plăcere.

— Spuneţi-mi cum aţi reuşit să obţineţi adresa mea? îmi imaginez că n-a fost prea uşor.

— Acum vreo două luni m-am dus la avocatul Bottecchiari, spuse Bruno privind în altă parte. Şi fiindcă Trotti nu intervenea, adaugă:

— Avocatul Bottecehiiari este un vechi prieten al familiei noastre. Contam pe faptul că va şti să mă-ndrume. Însă ori n-a ştiut, ori n-a vrut să-mi spună nimic precis.

Oricum, m-a sfătuit să mă adresez lui Rovigatti, Cesare Rovigatti, ştiţi, cizmarul oare are prăvălia la doi paşi de aici, în piaţa Santa Maria în Vado. Din fericire, îl cunoşteam foarte bine…

— A, da, Cesarino al nostru. Dragul de el. Dar nu izbutesc să pricep cum de… Ar fi putut, totuşi, să-mi vorbească de dumneavoastră! Vedeţi? Dintr-un motiv sau altul, toţi cred că-i de datoria lor să ia în privinţa mea cele mai bizare iniţiative. Şi nu pricep că în sistemul acesta, creând încet-încet un gol în jurul meu, e ca şi cum mi-ar lua aerul pe care-l respir. Decât aşa, mai bine-n temniţă!

În tonul cu oare pronunţase ultimele cuvinte era oboseală, dezgust, amărăciune adâncă. Bruno o privi-n faţă. Dar ochii ei de un albastru intens, fermi şi uscaţi sub sprintenele cenuşii încruntate, erau plini de speranţă. Ca şi cum s-ar fi îndoit de toţi şi de toate, în afară de el.

Dintr-odată se deschise uşa. Apăru cineva. Era doamna Codecă.

— Cine e? întrebase vocea cunoscută, odioasă, încă înainte de a-şi vârî pe uşă capul cărunt ca să spioneze.

Privirea bănuitoare a doamnei Codecă se întâlni cu cea a lui Bruno.

— Oh, spuse rece, nu ştiam că ai vizite.

— Vai, dar e un prieten! Domnul Lattes, se grăbi să explice, agitată, Clelia Trotti. Bruno Lattes!

— Încântată, făcu doamna Codecă, fără să înainteze nici măcar un pas. Deci aţi găsit-o până la urmă, nu-i aşa? adăugă adresându-se lui Bruno ou un surâs acru, fără să-l privească.

Se trase puţin într-o parte şi de pe coridorul în beznă îşi făcu apariţia un copilaş de opt sau nouă ani, cu un aer speriat. Era îmbrăcat cu un şorţuleţ negru cu trei dungi albe orizontale peste piept.

— Hai, vin o-ncoace! îl încuraja doamna Codacă. Şi apoi către sora ei:

— Nu te deranja. Îl conduc eu pe domnul Lattes.

Când se aflară iar, ca de obicei, ea blocând uşa de la intrare eu persona-i corpolentă şi Bruno în stradă, privind-o de jos în sus:

— Nu ştiu dacă sora mea şi-a amintit să vă spună, începu Codecă, dar cel mai târziu poimâine va fi obligată să lipsească, de data asta cu adevărat. E vorba de o călătorie destul de lungă. Cât o să d ureze precis? Cine ştie: psate câteva săptămâni… poate câteva luni… În sfârşit, vă rog să înţelegeţi că pentru moment e inutil să-i mai faceţi vizite. Pentru moment e absolut inutil. Fiţi amabil, domnule Lattes, şi faceţi-ne plăcerea asta! *O spun, de altfel, şi spre binele dumneavoastră*…

În timp ce vorbea, expresia chipului i se făcea tot mai puţin dură, iar vocea din ce în ce mai nesigură.

Sublime ultimele cuvinte cu o privire mâhnită, rugătoare. Pe urmă, retrăgându-se şi închizându-i încet lui Bruno uşa în faţă, adăugă cu glas surd:

— Nu ştiţi că suntem supravegheaţi?

În aceeaşi noapte, întorcându-se ca de obicei, extrem de târziu, fără ca măcar să fi telefonat în jur de opt să nu-l aştepte cu masa, Bruno fu surprins pe stradă de ninsoare. (îşi petrecuse seara mai întâi la cinema, apoi lângă un biliard dintr-un bar dincolo de Porta Reno.)

La început fu ca o pulbere măruntă ce se învârtejea uşor în jurul felinarelor. Însă peste puţin, pe când, aplecat înainte, încerca să vâre cheia în broasca uşii de la –, casă (din pricina întunericului îi trebuia de fiecare dată o grămadă de timp să deschidă), pe strada Madama fulgii deveniseră atât de deşi şi grei, încât, în curând, faţa îi era udă.

În vreme ce se tot chinuia cu cheia, ceasul Castelului începu să bată orele, aşa că se strădui să le numere, Unu, două, trei, patru. Trebuia să fie patru – îşi zise. Totuşi, nu era nicio speranţă ca tatăl lui să se fi resemnat să stingă

lumina şi să aţipească. Ca de obicei, avea să stingă lumina abia după ce l-ar fi auzit trecând pe bâjbâite şi în vârful picioarelor prin faţa uşii dormitorului, abia după ce, tuşind şi bodogănind, i-ar fi dat de înţeles că rămăsese treaz până la ora aceea, pradă neliniştii. Buzele făcură obişnuita schimă de nemulţumire. Dar – reflectă în aceeaşi clipă – pe de altă parte era mai bine aşa. La urma urmei, în noaptea aceea putea renunţa să mai repete vechea şi stupida comedie a mersului în vârful picioarelor pe întuneric. Dacă tatăl său încă nu dormea, cu atât mai bine: în loc s-o ţină drept înainte pe coridorul aflat în Deznă, avea să răsucească comutatorul să intre în camera lui. Ştia precis despre ce-ar fi vorbit.

Însă fu destul să ajungă în gangul de la intrare, în fundul căruia, prin grilajul despărţitor, se zăreau plantele întunecate din grădină, ca să-şi dea seama, încă înainte de a fi aprins becul de pe scări, că pe sub uşa camerei de la parter care-i servea de cameră de lucru, se strecura o lumină slabă. Se apropie. Deschise încetişor uşa. Tatăl lui era acolo, aşezat în fotoliul de lângă birou. Dormea învelit cu un *plaid*. (Corriere *della Sera*, rămas deschis, îi alunecase pe jumătate de pe genunchi pe duşumea), cu capul răsturnat pe spate.

Pătrunse în cameră fără zgomot, rezemându-se de peretele de lângă uşă.

Niciodată nu se înapoaase aşa de târziu – se gândea. Şi poate din această cauză, neputându-se hotărî să stingă lumina, dar nereuşind nici să-l mai aştepte culcat, tatăl ltfi se hotărâse la un moment dat să se scoale din pat şi să coboare în papuci şi cămaşă de noapte la parter (cine ştie: poate că-i trecuse prin minte să profite de ocazie şi să discute serios cu el problema emigrării în Palestina sau în America, pe care, ori de câte ori încercase s-o ridice, constatase că i se răspunde fie cu răceală, fie pur şi simplu cu mojicie). Dacă avea să-l aştepte jos, în birou – probabil

se gândise –, ar fi putut să vorbească şi, la nevoie, să strige cât voiau» Chiar dacă s-ar fi certat, glasurile lor n-ar fi trezit pe nimeni din casă…

Porni, rânjind, în vârful picioarelor. Şi tocmai era gata să atingă mâna stângă a omului adormit, zăcând ca moartă pe ziarul întins (dreapta, de care se sprijinea cu fruntea, se aşezase instinctiv ca o pavăză, protejând de lumina lămpii de birou pleoapele pe jumătate închise), când o senzaţie neaşteptată, o săgetare de durere aproape fizică îi opri gesitul.

Rămase îndelung aşa, cu mâna întinsă spre cea ca de ceară a tatălui, privind intens tâmplele lui descărnate, nişte tâmple nespus de fragile, mai mult cartilagiu decât os, de om dezamăgit, de om ratat, şi părul lui alb şi uşor ca un puf, la fel de alb şi de uşor ca părul Cleliei Trotti. Oare că t timp – se întrebă – îi mai rămânea de trăit tatălui său? Dar Cleliei Trotti? Oare or să reuşească amândoi să vadă înainte de a muri finalul tragediei ce răvăşea întreaga omenire?

Deşi sfârşiţi, deşi atât de aproape de moarte, amândoi nu se gândeau în fond – îşi continuă firul raţionamentului – decât la un singur lucru: libertatea. Din temniţa ele pe strada Fondo Banchetto, Clelia Trotti visa renaşterea socialismului italian prin injectarea unui sânge tânăr în venele obosite şi îmbătrânite ale partidului (îi citise visul în ochi; şi, de altfel, nu era ceea ce-i propusese el însuşi, prezeratându-se aşa cum se prezentase?). Din ghetoul de pe strada Madama, unde se închisese deliberat, cu dureroasă voluptate (îl excluseseră până şi din „Clubul Comercianţilor*; şi acum rămânea toată vremea acasă, umplându-şi ziua cu lectura ziarelor şi cu ascultarea postului de radio Londra), avocatul Lattes, deşi se lăsa în voia sorţii, nu înceta o clipă să-şi închipuie ce „carieră strălucită* îl aştepta cu siguranţă pe fiul său în America sau în „Erez. Dar el, Bruno, ce avea de gând să facă? Avea

să rămână? Avea să plece? Tatăl lui îşi făcea iluzii în privinţa valorii efective a discriminării: autorităţile nu i-ar fi eliberat paşaportul, chiar dacă l-ar fi cerut. Întrucât războiul, abia început, cine ştie câţi ani avea să dureze, fără să se poată prevedea astăzi când se va sfârşi; întrucât cursa se închisese, făcând imposibilă orice evadare. Întrucât singurul drum rămias era, evident, cel care-i conducea pe toţi, pe absolut toţi, spre un viitor lipsit de orice speranţă: în aceste condiţii, era mai bine să mergi înainte, orice ar fi, să participi mai departe cu tragere de inimă, fie şi numai din milă şi umilinţă, la visele solitare, la efortul disperat de a-ţi umple timpul, la visele de prizonieri, mizere şi triste, ale tovarăşilor de călătorie.

Se apropie de fereastră în vârful picioarelor. După ce întredeschise uşor unul din obloanele interioare, privi prin geamurile aburite şi printre stinghiile jaluzelelor. Zăpada continua să cadă. Peste câteva ore avea să fie mare, avea să acopere întreg oraşul, închisoare şi ghetou comune, cu liniştea apăsătoare.

IV

Până şi doamna Codecă era acum mulţumită. Le ceruse sănu-i transforme casa într-un cuib de conspiratori şi, în final, se descoperise, dăduse pe faţă toate, bietele ei cărţi de temniceră zeloasă, e adevărat, însă speriată, nu perfidă.

Indiferent de ceea ce zicea sau gândea ea, după toate probabilităţile, practic, O.V.R.A. uitase complet de casa de pe strada Fondo Banchetto 36. În sfârşit, de multă vreme niciun poliţist nu se mai prezenta în pragul serii să verifice dacă Trotti Clelia era acasă, conform prevederilor „libertăţii condiţionate”. Totuşi, mai bine să n-o contrarieze pe doamna Codecă – îşi spune Bruno. Mai bine să-şi îndeplinească pasiv rolul de supraveghetoare severă şi incoruptibilă pe care şi-l asumase singură. Să nu scape din ochi o femeie subversivă ca sora ei, căreia după exil îi

fuseseră daţi încă zece ani suplimentari de domiciliu forţat, cu obligaţia de a se întoarce acasă în fiecare zi până la apusul soarelui, şi de a se deplasa în fiecare săptămână la Chestură spre a semna în registrul de evidenţă special al celor cu libertate condiţionată; să se repeadă la uşă ori de câte ori suna cineva, fără să neglijeze vreodată să pună clar la vedere pe pieptul şorţului negru de învăţătoare în exerciţiul funcţiunii însemnul fascist: doamna Cedecă avea şi ea dreptul la o mică marjă de iluzie, de joc, necesar oricui pentru a putea supravieţui. Şi Clelia Trotti? Dorea într-adevăr aceste vizite? Dacă mai era ceva care să-i facă plăcere, nu putea să fie decât asta: să iasă din casă pe furiş, să tragă cu coada ochiului prin grilele jaluzelelor de la etaj, apoi să dea iute colţul pe strada Coperta. Aşadar, era destul să aştepte. Mai devreme sau mai târziu avea să-şi facă ea singură apariţia.

Într-o dimineaţă, cam la două luni după aceea, în timp ce-şi ţinea orele la şcoala israelită de pe strada Vignatagliata, Bruno văzu deodată capul îngrijitoarei apărând cu prudenţă pe uşa clasei.

— E voie?

— Ce este?

— Vă caută o doamnă.

Îngrijitoarea veni spre catedră, târşâindu-şi papucii pe pardoseala de cărămidă, şi trezind ca de obicei hazul în bănci.

— Ce să-i spun? întreba ea preocupată.

Scundă, durdulie, de o vârstă nedefinită, cu un păr gras, negru şi lucios care-i cădea de o parte şi de alta a capului, încadrând o faţă de oaie bezmetică, era cea mai puţin vârstnică dintre pensionarele azilului de bătrâni de pe strada Vittoria, aleasă în mod special de inginerul

c’chen în octombrie 1938, când fusese nevoie să-i primenească în localul căminului de copii pe elevii eliminaţi din şcolile medii de stat.

— Spuneţi-i să aştepte până sună, răspunse Bruno atât de sec, încât clasa amuţi pe loc. De câte ori să te repet că nu vreau să fiu deranjat în timpul lecţiei?

Era Clelia Trotti – se gândea între timp – numai ea putea fi. Continuând să întrebe şi să explice, şi-o imagina, o vedea aşteptând în holul de alături. Citea plăcile mari, pline de numele distinşilor donatori, fixate pe pereţi între uşile gălbui ale claselor; contempla unul câte unul busturile din ghips lăcuit ale lui Vittorio Emanuele II, Umberto I şi Vittorio Emanuelle III, aşezate în nişele din zid, împrejurul Bule rinului Victoriei; din când în când se ducea la una din cele două ferestre mari, larg deschise, aflate faţă-n faţă… în fine, sună clopoţelul. Copiii se revărsau în hol din toate clasele, şi de aici se năpusteau în jos, pe scara centrală. Însă, când ieşi la rândul lui în holul redevenit pustiu, zărind-o pe femeia micuţă, eu pălărie şi *tailleur* gri, stând în picioare, cu spatele la el, ocupată să citească proclamaţia lui Díaz, Bruno rămase câteva clipe descumpănit. Trebui ca ea să se întoarcă brusc, auzindu-l apropiindu-se şi să-i surâdă cu surâsui ei blând, parcă printre lacrimi, să-l privească drept în faţă cu ochii ei albaştri, cu aceeaşi expresie ironică, tristă şi generoasă de prima dată când îi spusese cum se numea. De abia atunci o recunoscu.

— De mulţi ani nu mai avusesem prilejul să recitesc comunicatul din 4 noiembrie 1918! spuse Clelia Trotti înainte de a-i întinde mâna, arătând cu bărbia spre placă. Trebuia să vin aici ea să fac asta.

Se apropiară amândoi de fereastra largă ce d, a. spre grădina interioară, cu pomişorii ei firavi, plini de păsări care ciripeau în soarele de primăvară, şi se rezemară eu coatele de balustrada de fier.

— Ce anotimp fi umos, nu-i aşa? continuă învăţătoarea, privind spre întinderea acoperişurilor roşii ce se deschidea în faţa lor, dincolo de zidul grădinii.

— Foarte frumos, răspunse Bruno.

O observa cu coada ochiului. De data aceasta se aranjase cu grijă, se vedea după pudra pe care şi-o dăduse până şi pe gât; vrusese să se facă frumoasă pentru el!

— Parcă reînvii, reluă ea, închizând pe jumătate pleoapele din pricina reverberaţiei. Apoi, după o pauză, cu aceeaşi bucurie şi veselie interioară:

— Câtă dreptate aveam noi, socialiştii, continuă, deşi adevărul e că încă de atunci destui dintre noi gândeam altfel, când auzeam în glasul clopotelor ce salutau victoria italiană din ’918 pe cel anunţând moartea noastră! „Văile pe care coborâseră cu siguranţă plină de mândrie.1* Ce ton, nu? în el era deja fascismul, retorica trufaşă a ultimilor douăzeci de ani.

Dintr-odată se trezi cu violenţă-n el dorinţa, izvorâtă din mlaştina adâncă a propriei lui amărăciuni, de a o răni, de a-i face rău.

— De ce vreţi să vă faceţi iluzii? izbucni. De ce continuaţi să vă bateţi joc de dumneavoastră? Cum bine ştiţi, la Ferrara, noi, evreii, eram toţi, sau aproape toţi, nişte burghezi (zic *eram*, fiindcă acum, şi poate-i mai bine aşa, nu mai aparţinem nici unei clase, formăm, ca în Evul mediu, un grup aparte). Eram aproape toţi negustori angrosişti sau cu amănuntul, profesionişti sau proprietari de pământuri; deci, prin forţa lucrurilor, aproape toţi fascişti, chiar dumneavoastră mă-nvăţaţi asta. Ei bine, nu vă puteţi imagina câţi dintre noi au rămas şi astăzi patrioţi înflăcăraţi!

— Vreţi să spuneţi naţionalişti? îl corectă gentil Clelia Trotti.

— Numiţi-i cum vreţi. Tata, de pildă, s-a dus voluntar să lupte în Cars. În ’919, când se-ntorcea de pa front, a dat peste o demonstraţie muncitorească, iar aceştia, când l-au văzut în uniformă de ofiţer, l-au scuipat din creştet până-n tălpi. Azi, bineînţeles că nu mai e fascist, deşi exact

carnetul luat în ’922 ne-a adus discriminarea… Azi, nici el nu se mai gândeşte la altceva decât la patria israelită. Toitiuşi, n-aş jura – dar din clipa aceea, dojenit cu blândeţe de privirea bătrânei socialiste, se simţi nedrept, josnic – totuşi, n-aş jura că proza generalului Díaz, care continuă să aibă atâta putere – asupra fanteziei majorităţii… cum să-i numesc?… coreligionarilor mei, a încetat complet să mai aibă putere şi asupra fanteziei lui!

— Mi se pa> e foarte normal ce spuneţi, rosti calmă Clelia Trotti, e perfect explicabil.

Nu părea deloc dezamăgită, ci, cel mult, întristată.

— Primul război mondial, reluă, apoi, oftând, se ştie ce nenorocire cumplită a fost. Câte greşeli ne-a obligat să facem! Chiar şi pe noi! Oricum, însă, sunteţi mult prea pesimist. De acord, în general poate că aveţi dreptate. Însă de ce, oare, nu ţineţi seama de dumneavoastră înşivă? Vă deosebiţi, nu sunteţi la fel cu ceilalţi, şi exemplul dumneavoastră este mai mult decât suficient pentru a demonstra că orice regulă are, slavă cerului, excepţiile ei. În plus, sunteţi tânăr, aveţi toată viaţa înainte; şi, credeţi-mă, pentru tineri ca dumneavoastră, crescuţi sub fascism, sunt atâtea de făcut!

Auzind-o pe Clelia Trotti folosind aceleaşi fraze ca tatăl lui, Bruno înălţă capul. În timpul discuţiei se întoarse iar să privească afară, pe fereastră. Viitorul văzut de ea se afla acolo, în direcţia mării, unde ultimele case din Ferrara, de un ruginiu închis, se topeau în culoare verde-albăstrie a câmpiei nesfârşite.

Peste câteva luni, Italia fascistă se decise să coboare şi ea în arenă.

— În sfârşit! exclamă voioasă Clelia Trotti, în seara de 10 iunie, intrând în grabă, cu răsuflarea tăiată, în camera de lucru de pe strada Madama. În sfârşit! repetă, lăsându-se să cadă în fotoliul îmbrăcat în catifea verde, de lângă birou.

Se rezemă cu ceafa de spetează şi închise ochii. Nu era prima dată că venea la Bruno, profitând de camuflaj şi sfidând orice interdicţie. Iar surescitarea, starea aproape febrilă pe care i-o dăduseră încă de la început aceste vizite, nu dădeau niciun semn să slăbească.

Când respiraţia i se mai linişti puţin, spuse că fascismul, prin gestul nebunesc de a ieşi din cobeligeranţă, nu făcuse decât să-şi semneze actul de deces. Era sigură de asta, afirmă –, şi se apucă să explice cu un avânt şi o înflăcărare extraordinare de ce era aşa de sigură de pronosticul ei.

Bruno o fixa în tăcere. Era de o bună credinţă absolută

— Îşi spunea – nimeni n-avea dreptul să se îndoiască. Totuşi, de ce să nu recunoască? Nu strălucea, oare, în ochii ei, certitudinea că, întrucât acum pentru el devenise imposibil să iasă din Italia, nu se mai putea sustrage misiunii pe care i-o încredinţase în inima ei, într-un cuvânt, nu mai putea să-i scape din mână, cum se temuse până mai ieri? Da, era şi asta. Chiar dacă expresia dulce şi totodată sceptică a gurii sale arăta extrem de clar că în primul rând ea (ea, care-i putea fi mamă!), îşi interzicea orice comparaţie între băiatul din faţa ei şi Mauro Bottecchiari, tovarăşul de tinereţe căruia intrarea Italiei în război în îndepărtatul 1915 îi oferise pretextul politic de a o părăsi, de a se elibera.

Într-o primă perioadă, întâlnirile din camera de la parter avură loc cu o anumită regularitate. Evident, totul avea aerul unui joc, jocul tipic, obişnuit din închisori, pătruns de amărăciune şi absenţă: în el intra şi o doză de subterfugiu, într-un anume fel erotic, pe care-l căpătau întâlnirile lor şi în care Bruno se complăcea. Ştiind dinainte că ea trebuia să vină, cobora îndată după cină în birou: şi privirea cu care tatăl lui, aşezat în capul mesei, îl urmărea până-n pragul sufrageriei, era cea alarmată şi

curioasă dintotdeauna când îl bănuia protagonistul unei intrigi sentimentale sau îl vedea absorbit de o treabă dacă nu misterioasă, în orice caz nu tocmai limpede. Uneori, Trotti întârzia. Aşteptând-o, n-tt-i rămânea altceva de făcut decât să se forţeze să citească o carte, ori să pregătească o lecţie. Din cauza camuflajului, era imposibil să ţină deschisă fereastra mare pe unde, în alte veri, intrau sunetele şi miresmele câmpiei nu prea îndepărtate. Era miros de ape stătute, de drumuri şi de ierburi prăfuite; lătrături şi câte un crâmpei de muzică venind de aiurea; sau, răsunând pe neaşteptate ca sub tavanul unei peşteri, râs de fete, glasuri tari, bărbăteşti, amestecate adesea cu tropăitul greoi al soldaţilor ce ieşeau dintr-o cazarmă din apropiere ari se întorceau acolo, chemaţi de trompeta care anunţa retragerea. În schimb acum, în camera închisă cu pereţii îmbrăcaţi în lemn, unde căldura devenea curând insuportabilă, nu se auzea decât bătaia încăpăţânată, obsesivă a aripilor unui fluture ce se lovea întruna de lampa de birou.

Dar, iată, cineva ciocănea uşor, complice, în jaluzelele de afară.

Cum intra, Clelia Trotti se ducea imediat să se aşeze în fotoliu, astfel încât Bruno, ca să-i vorbească ori s-o asculte, era obligat – lucru care-l deranja de fiecare dată – să-şi reia locul la biroul încărcat cu hârtii. Însă câteodată, fără să-şi scoată nici măcar mănuşile de aţică gri (cel puţin pălăriuţa, în ciuda căldurii ce făcea să-i şiroiască sudoarea pe frunte, nu şi-o scoase nicicând), câteodată zăbovea în picioare, cu nasul lipit de geamurile unuia din cele patru dulapuri dispuse simetric pe cei doi pereţi mai înguşti ai încăperii. Faptul că se abţinea să deschidă uşile dulapurilor ca să ia vreun volum, dovedea un fel de umilinţă încăpăţânată. Se mărginea să le cerceteze prin sticlă, ajutându-se uneori, la citirea titlurilor, de o lornietă înceţoşată pe care o scotea din geanta de piele, mare şi

neagră, de învăţătoare.

— De ce nu luaţi acasă nişte cărţi? o încuraja Bruno. Vi le împrumut bucuros.

— Am atâtea lecţii, că n-aş avea timp să le citesc, îi răspundea.

— Cultura mea, dacă se poate numi cultură, îi mărturisi într-o seară, este rămasă atât de mult în urmă, încât, ca s-o aduc la zi, ar trebui să fac un efort excesiv, peste puterile mele. Şi, la urma urmei, cu ce scop? De pildă, am dorit întotdeauna să citesc cel puţin o carte de Benedetto Grace, nu ştiu, să zicem una din cele mai puţin subtile, una de istorie. An de an amânam: pe de o parte gândindu-mă la Giovanna sona-mea, care cine ştie ce spaimă ar fi tras, biata de ea, dacă i s-ar fi găsit în casă o asemenea carte, pe de altă parte, dintr-un fel de neîncredere... socialistă. Aşa au. trecut, an cu an, deceniile, şi acum nu mai merită osteneala. Când eram tânără, mă pasiona filosofia. Pe vremea aceea erau la modă Comte, Spencer, Ardigo, Haeckel, cel cu *monismul*.

Zâmbi compătimitor; apoi, cu o umbră de timiditate în ochi:

— Dumneavoastră, în schimb, cunoaşteţi foarte bine operele lui Croce, nu-i aşa?

Era o aluzie, o simplă aluzie la ceea ce ştia foarte bine, la ceea ce Bruno însuşi, de altfel, căindu-se imediat după aceea, nu se putuse abţine să nu-i declare odată: respectiv, că el nu era socialist şi, după toate probabilităţile, nici n-avea să devină vreodată...

Dar mai puternică decât orice durere, mai puternică decât orice regret că nu era capabilă să-l înveţe ceva, era convingerea consolatoare că tocmai lucrul acesta era drept şi oportun: ca el să *nu* fie socialist, ci altceva, ceva nou. Viitorul, anii care aşteptau ca un nor negru Italia şi toată omenirea după terminarea războiului aflat abia la început – ani la care aveau să ajungă după o amarnică ispăşire de

lacrimi şi de sânge – n-ar fi ştiut ce să facă – obişnuia să spună – cu ei, socialiştii de modă veche. „Suntem nişte moşnegi, buni de dat la fiare vechi”, insista: şi parcă afirma că mâine, în locul lor avea să fie nevoie de tineri ca el, Bruno, care să fie socialişti fără a fi. Aceasta nu însemna că renega „Ideea”, nu, deloc \ Era socialistă şi aşa voia să moară. Dar păstra convingerea că era necesar să se gândească încă de pe acum la ceva inedit, original, care să nu intre în tiparele obişnuite. Numai astfel ar fi fost posibil ca „după” să le pună beţe-n roate comuniştilor, care, deşi erau nişte „giganţi” (admiraţia ei era indubitabil sinceră; alianţa realizată cu un an în urmă de către Uniunea Sovietică şi Germania hitleristă nu părea s-o tulbure câtuşi de puţin; dar faptul că Alfio Mori, eliberat din Tremiţi, în ’933, se străduia de câtva timp să-i lipsească şi de restul bazei muncitoreşti şi ţărăneşti ce le mai rămăsese credincioasă – se gândea Bruno – nu putea să nu-i umple sufletul de amărăciune şi, eventual, de o ciudă ascuns…), în mod precis şi ei, mai cu seamă ca „metode”, aparţineau trecutului.

Pe neaşteptate, către sfârşitul lui septembrie, O.V. Pt. A. se deşteptă.

Într-o zi, pe înserat, un agent în civil din Brigada politică veni să întrebe dacă doamna Trotti se afla „la locuinţa ei”. Codecă răspunse cu sufletul la gură că da, sigur că da, sora ei era acasă. Ceva, însă, probabil agitaţia femeii, trezi neîncrederea agentului. Care nu vru să plece înainte de a se fi asigurat cu proprii lui ochi, chiar dacă-şi ceru pentru aceasta mii de scuze, că totul era în regulă. Nu mai puteai avea nicio încredere. De teamă că trezirea subită a poliţiei prevestea înăsprirea regimului de control al celor cu „libertate condiţionată”, Clelia Trotti decise să renunţe pentru o vreme la escapadele nocturne. Cu Bruno se putea vedea, eventual, ziua: natural, evitând să folosească, tot ca o măsură de precauţie, camera de lucru

clin strada Madama.

Deşi nu la fel de frecvent ca mai înainte, stabilind întâlnirile prin intermediul lui Rovigatti, care, gelos pe Trotti, nu se preţa bucuros la rolul acesta, începură să meargă, din când în când, în piaţa Della Certosa. Din punctul lui de vedere – judeca Bruno – Rovigatti nu greşea. Ce aveau atât de important să-şi spună ori să facă el şi Clelia Ttrotti ca să merite să rişte aşa cum riscau? Nu că s-ar fi văzut numai pentru a vorbi despre Radio Londra şi despre colonelul Stevens, cum insinua Rovigatti, asta nu. Totuşi, ţinând cont de direcţia din care bătea vântul, merita, oare, să iriţi poliţia?

Încercă să-i relateze învăţătoarei comentariile cizmarului, justificându-le cu blândeţe. Dar ori de câte ori revenea la subiectul acesta, ea ridica din umeri enervată.

— Ce plictiseală! răbufnea.

— Săracul Cesarino, râse într-o seară; şi nicicând nu fusese atât de tânără. Face asta fiindcă mă iubeşte. Ştiţi de când ne cunoaştem?

— Îmi închipui că dinainte de primul război.

— Oh! cu mult înainte! Din şcoala elementară. Amândoi locuiam în fundătura Gregorio.

— Deci pe avocatul Bottecchiari l-aţi cunoscut mult mai târziu. – Mult mai târziu, răspunse sec. Şi-l privea, nu fără oarecare ironie, mai tânără ca oricând.

În luminoasele după-amiezi de septembrie târziu, pajiştea largă din faţa bisericii San Cristoforo era înţesată ca de obicei, ca întotdeauna pe timp frumos, de copii, doici, perechi de logdnici. Bruno Lattes şi Clelia Trotti vorbeau stând alături, unul lângă altul: cel mai adesea pe marginea parapetului, sau pe iarbă în zona de umbră care, odată cu apusul soarelui, se lăţea lent către extremitatea sudică a porticului, în partea străzii Borso.

— Nu-i aşa că-i frumos? spunea Trotti, îndreptându-şi privirea spre piaţă. Parcă n-am fi lângă un cimitir.

— Eu, spuse odată, n-am înţeles de ce la noi este obiceiul ca morţii să fie ţinuţi într-un loc separat, că-ţi trebuie aproape un permis ca la închisoare ca să-i poţi vizita. Napoleon a fost fără îndoială un mare om când a impus Europei şi Italiei, prin intermediul Republicii Cisalpine, cuceririle democratice şi sociale ale Revoluţiei. Dar în privinţa faimosului edict al cimitirelor, rămân la părerea autorului poemului *Mormintele*[22]. Mă credeţi? Mie mi-ar plăcea mă îngroape aici, afară, în pajiştea asta frumoasă, cu toată larma vieţii împrejur, chiar dacă m-ar costa – şi râse – excomunicarea pe vecie. Ştiu bine că e doar un vis – adăugă imediat –, o dorinţă pioasă merită să nu fie transpusă nicicând în realitate. Dacă las la o parte câţiva ani de muncă silnică, alţi câţiva de exil şi, – acum, de libertate condiţionată, ce lucruri importante am făcut eu în viaţă ca să merit un mormânt printre oamenii de seamă, fie ei şi eretici, din oraşul nostru? Imaginaţi-vă că n-am încasat nici măcar o bătaie. Cu mine, fasciştii au fost ceva mai delicaţi. În ’922, când ieşeam de la şcoala elementară „Umberto *I*”, din strada Bersaglieri del Po, s-au mărginit să-mi dea să beau o jumătate de uncie de ulei de ricin şi să mă mânjească pe faţă cu negru de fum. Şi cu asta?! Dacă n-ar fi fost copiii care stăteau să privească şi plângeau de frică, vă garantez că mie una nici nu mi s-ar fi părut aşa de neplăcut. Nu era nevoie să vină douăzeci, cu bâte, pumnale, capete de mort pe fesuri, etcaetera, ca să se răfuiască cu o femeie singură! Halal forţă! Nici nu isprăvisem bine de înghiţit dulcele meu ulei de ricin, şi ştiam deja că toţi vor dezaproba cămăşile negre.

În orice caz, tema preferată a discuţiilor rămânea trecutul ei de deţinută şi de exilată politică.

— Temniţa este o adevărată şcoală, spuse într-o altă seară, aprinzându-şi o nouă ţigară Macedonia de la

---

22 Ugo Foscolo (n.t.).

chiştocul celei precedente – era un viciu pe care-l „căpătase” în renunţă, explică ea – cu condiţia să nu dureze prea mult, să nu slăbească sau să frângă fibra. În ce mă priveşte, sunt recunoscătoare destinului că m-a supus şi la proba asta. Singurătatea, reculegerea, faptul că te afli doar cu tine însuţi sunt lucruri binefăcătoare; şi numai între cei patru pereţi ai unei carcere se poate să te cunoşti pe tine însuţi, să lupţi împotriva propriilor tale tendinţe, să le combaţi mereu şi, uneori, să ieşi învingător. Când, în ’930, am părăsit temniţe., am lăsat numărul 36 (vedeţi ce coincidenţă? Este şi numărul de la sora mea de acasă!) cu o adevărată melancolie, ca şi cum aş fi abandonat o parte din mine însămi. Fiecare colţ, fiecare perete, fiecare lucruşor de acolo purtau pecetea durerii. Adevărul este că locurile unde ai plâns, unde ai suferit şi unde ai găsit destule resurse interne ca să speri şi să rezişti sunt cele de care te ataşezi cel mai mult. Să luăm, de pildă, cazul dumneavoastră. Puteaţi să plecaţi, ca atâţia coreligionari: şi aveaţi tot dreptul, după tot ce a trebuit să înduraţi. Dar aţi făcut altă alegere. Aţi preferat să rămâneţi aici, să luptaţi şi să suferiţi. Şi acum pământul acesta, bătrânul oraş în care v-aţi născut, aţi crescut şi aţi devenit bărbat, vă aparţin de două ori. Eu, una, ştiu că n-o să le mai părăsiţi niciodată!

Sfârşea /eşnic aşa. Chiar dacă începea prin a vorbi despre ea şi viaţa ei (despre deputatul Bottecchiari nu spuse niciodată nimic din proprie iniţiativă: în privinţa aceasta se limita să răspundă la întrebări în felul ei dulce, răbdător şi minaru), revenea invariabil la Bruno şi la ceea ce socotea că va trebui să fie activitatea lui în viitorul apropiat.

De mai multă vreme – spunea de exemplu – proiecta pentru el anumite contacte rodnice cu principalii exponenţi ai antifascismului din oraş: şi, în acest scop, îl însărcinase deja pe Rovigatti să anunţe apropiatele sale

vizite.

Deşi considera oportun să intre în contact – urma ea – în primul rând cu socialiştii, era mai bine ca pe notarul Licci, un maximalist destul de înăcrit şi năzuros, să-l lase să mai fiarbă puţin în suc propriu, să aştepte până se scutura singur de ranchiună şi să caute spontan prieteniile de odinioară. În schimb, trebuia să meargă urgent la avocaţii Baruffaldi, Polenghi şi Tamagnini, toţi trei reformişti, toţi trei însetaţi să acţioneze, şi pe urmă, să se întoarcă la avocatul Bottecchiari: şi asta nu atât pentru a vorbi cu el, lucru neînsemnat, cât pentru a încerca să-l „racoleze” pe Nino, nepotul intrat recent ca practicant în biroul unchiului său (era vorba de un tânăr fără îndoială foarte isteţ şi capabil, dat fiind că ştiuse să se impună în G.U.F. *, unde, după cum rezulta, până acum vreo doi ani avusese funcţii de oarecare importanţă) şi care, era limpede, trebuia atras cât mai repede, căci altfel exista riscul de a-l găsi într-o bună zi fermecat de cine ştie ce nouă „sirenă totalitară”.

Însă, pe lângă socialişti, era necesar să-i cunoască şi pe republicani: respectiv, pe dentistul Canella, croitorul Squarcia, farmacistul Ricoboni. În ultima vreme dăduseră şi ei semne destul de clare că vor să se mişte şi că, în numele obiectivelor luptei comune, sunt gata să uite eterna râcă şi prejudecăţile antisooialiste.

Cât despre catolici, lumea lor, asemănătoare în această privinţă cu cea a comuniştilor, rămânea o lume oarecum aparte, în care nu era uşor să pătrunzi. Totuşi, cel puţin

1 Grupurile Universitare Fasciste (n.t.).

avocatul Galassi-Tarabmi era un tip remarcabil de deschis. Intim pe vremuri cu contele Grosoli şi cu Don Sturzo, duşmănit de clericii fascişti în anii când Plus al XI-lea îl preamărea pe Mussolini, ajungând să-l numească Omul Providenţei: ei bine, iată o persoană de treabă, care

nu trebuia absolut deloc neglijată. Acelaşi lucru se cuvenea spus şi despre inginerul Sears, un liberal în general de dreapta, dar extrem de leal; şi despre doctorul Herzen, un sionist înfocat, de acord, dar recuperabil, poate, pentru cauza antifascismului italian, mai cu seamă dacă era abordat de un „israelit.

În sfârşit, mai rămânea Alfio Mori, tovarăşul de închisoare al lui Gramsci, omul despre care se şoptea că, de fiecare dată când se întorcea în secret din Uniunea Sovietică, tovarăşul Ercoli îi asculta bucuros sfatul. Mori era cel mai important dintre toţi şi, ca atare, cel mai bine supravegheat. Trebuia să acţioneze întotdeauna cu cea mai mare prudenţă. De pildă: fixai o întâlnire şi el nu venea. O fixai pe a doua, şi el iar lipsea. De abia la a cincea, a şasea întâlnire succesivă, Mori se hotăra să se arate. În orice caz, dacă Bruno avea răbdare, cine ştie, poate că ea o să reuşească să-i combine o întrevedere şi cu Mori…

Vorbea, vorbea întruna. Umbrele monumentelor funerare se alungeau alene pe iarbă, pajiştea se golea treptat, perechi de îndrăgostiţi o apucau pe drumul bastioanelor.

Într-o seară „când sta întins ca de obicei la picioarele ei ascultând fără prea mare atenţie ce-i spunea şi lăsându-şi privirea să rătăcească leneş prin piaţă, Bruno observăla vreo douăzeci de metri depărtare un băiat blond, înalt, zvelt, sprijinit de ghidonul unei biciclete. Avea aerul că aştepta pe cineva şi, ca să-şi umple timpul, se cufundase în paginile roz ale ziarului *Gazzetta dello Sport*. Într-adevăr, iată sosind în goană o fată, tot blondă şi tot foarte tânără. Probabil se temea că e urmărită, fiindcă, în timp ce înainta pe pajişte, se întorcea din când în când să privească în direcţia de unde venise. Însă, odată ajunsă lângă prietenul ei, se lăsă cea dintâi în iarbă, aranjându-şi imediat împrejurul picioarelor, cu o mână iute şi graţioasă, fusta de lină albă, plisată. Cealaltă mână îl obliga cu tandreţe pe

băiatul rămas în picioare să se aşeze alături de ea.

Acum erau amândoi întinşi pe spate în iarbă, aproape de bicicletă. Capetele lor tinere se apropiaseră mai-mai să se atingă. Pătrunşi de dulceaţa aerului, fericiţi de acea simplă atingere a trupurilor lor, păreau că nu schimbă nicio vorbă. „Cine simt? Cum îi cheamă?”, se frământa Bruno, în timp ce vocea Cleliei Trotti răsuna departe de urechea lui, ca un zumzet de neînţeles. Deşi, în ciuda eforturilor, nu izbutea să-şi amintească numele lor, avea impresia că-i cunoaşte: atât pe băiat cât şi pe fată. Oricum, de un lucru era sigur: erau elevi, probabil la liceul clasic, să amândoi aparţineau celei mai bune burghezii din oraş.

Trecură vreo zece minute.

Bruno îl văzu deodată pe băiat mişcându-se. Se sculase în picioare, îşi luase calm bicicleta şi, apoi, îi oferise mâna prietenei sale. Lăsându-se trasă greu, cu capul răsturnat pe spate, ea avea acum un râs leneş, cochet.

Traversând oblic pajiştea, se îndreptară în direcţia zidurilor.

— De ce nu urcăm şi noi până acolo? spuse Bruno.

Întinzând braţul stâng, arăta spre Mura degli Angeli, încă în plin soare.

— E târziu, mi-e teamă că n-o s-avem timp, răspunse Clelia Trotti, întreruptă la mijlocul unei fraze. Doar ştiţi că trebuie să mă întorc acasă odată cu găinile!

— Ei, haideţi! Ce se poate întâmpla… O să vedem un apus superb.

Bruno se şi ridicase, îi întinse o mână spre a o ajuta să se scoale, şi porniră într-acolo.

Tânăra pereche mergea cam la vreo cincizeci de metri înaintea lor. Băiatul se urcase în şa şi, din când în când, pentru a-şi păstra echilibrul, cuprindea cu braţul drept umerii prietenei lui. Bruno nu se mai sătura privindu-i. „Cine sunt, cum îi cheamă?”, continua să

murmure printre dinţi. I se păreau mai mult decât frumoşi, i se păreau minunaţi şi de neatins. Iată. deci, modelul, prototipul rasei! – îşi spunea închizând pe jumătate pleoapele, cu ură şi iubire disperată. Sângele lor era mai bun decât al lui! Dacă nu se înşela, părul fetei era strâns la spate cu o panglică roşie. Şi puţina lumină rămasă părea să se adune toată-n panglica aceea.

Oh, de-ar fi putut, în ciuda tuturor lucrurilor, să fie împreună cu ei, să fie de-al lor!

— Bine am făcut că v-am ascultat. De pe ziduri o să putem gusta un apus – într-adevăr extraordinar, spuse calm Clelia Trotti.

Bruno se întoarse. Aşadar nu văzuse nimic, încă o dată nu-şi dăduse seama de nimic. Şi acum începuse din nou să vorbească. Ca pentru sine. De parcă şi-ar fi urmărit. un vis. Pierdută ca întotdeauna în veşnicele, solitarele ei himere de deţinută.

Se înfioră.

Poate că într-o zi avea să înţeleagă cine era Bruno Lattes – fac gândi, privind iarăşi înaintea lui. Dar ziua aceea, presupunând că va veni vreodată, era probabil încă foarte departe.

O NOAPTE A LUI ’43

„Ce *să vă spun, viziunile sunt înspăimântătoare, dar şi viaţa e înspăimântătoare*. Eu, dragul meu, nu înţeleg viaţa, şi mi-e teamă de ea”.

CEHOV

I

Pe moment, cineva poate să nu-şi dea seama. Dar e destul să stai câteva minute afară, la una din măsuţele cafenelei „Della Borsa”, având în faţă peretele abrupt, de un roşu aproape dolomitic, al turnului orologiului şi, ceva mai la dreapta, terasa dantelată a serei de portocali, pentru ca lucrul să-ţi sară imediat în ochi. Indiferent dacă e vară sau iarnă, soare sau ploaie, foarte rar se întâmplă

ca oamenii oare trebuie să străbată acea porţiune din bulevardul Roma, în loc s-o apuce pe sub porticurile joase unde, în penumbra pe care o groasă perdea exterioară o face şi mai densă în lunile călduroase, se află spaţiile rezervate cafenelei „Della Borsa” şi vechii farmacii Barilari, să prefere să meargă mai departe pe trotuarul din faţă, ce mărgineşte în linie dreaptă şi în plină lumină parapetul negricios al şanţului de la Castel. Cel care o face poate fi un turist cu degetul vârât între paginile ghidului stacojiu editat de Touring, cu ochii pe sus, absorbit de contemplarea celor patru turnuri impunătoare ale castelului familiei d'Este, poate fi un comis voiajor, cu servieta de piele sub braţ, alergând cu răsuflarea tăiată spre gară, poate fi un ţăran din Bassa, venit la târg în oraş, şi care, aşteptând cursa de după-amiază spre Codigoro sau spre Comacchio, îşi târăşte cu vădită jenă trupul îngreunat de mâncarea şi vinul îngurgitate puţin după prânz într-o crâşmă oarecare din San Romano... În sfârşit, poate fi oricine, dar nu un ferrarez.

Străinul trece, iar lumea, aşezată la cafeneaua de vizavi, se uită şi rânjeşte, încercând să ghicească, după o examinare amănunţită a înfăţişării lui, de unde vine şi încotro se duce. Însă în anumite ceasuri ale zilei, ochii au o fixitate cu totul specială, respiraţiile se opresc pur şi simplu. După expresia încordată şi concentrată a chipurilor în asemenea cazuri, rezultă clar că e gata să se întâmple ceva foarte grav, ceva foarte important. De câte masacre imaginare nu se fac vinovaţi plictisul şi trândăvia de provincie? E ca şi cum piatra trotuarului din faţă – o marmură de Păros, lungă, îngustă şi orbitoare când soarele de vară o bate-n plin – trebuie să fie dintr-odată sfărâmată de explozia unei mine al cărei detonator l-a atins din greşeală piciorul străinului neştiutor. Sau, eventual, ca şi cum rafala rapidă a mitralierei fasciste care, trăgând exact de sub porticul cafenelei „Della Borsa”, doborâse pe

acelaşi trotuar, într-o noapte de decembrie a lui 1943, unsprezece cetăţeni, ridicaţi în parte din temniţele de pe strada Piangipane, în pante de la casele lor, îl poate face pe imprudentul trecător să execute acelaşi dans scurt, oribil, făcut din zvâcnete şi contorsionări, pe care l-au executat în mod cert înainte de a cădea neînsufleţiţi unul peste altul cei consacraţi de Istorie drept primele victime, în ordine cronologică, ale războiului civil italian.

Bineînţeles că nimic din toate acestea nu se întâmplă. Nicio mină nu va exploda, nicio mitralieră nu va ciurui cu gloanţe zidul de vizavi. Astfel încât străinul venit la Ferrara pentru a-i admira, să zicem, frumuseţile artistice, va putea călca dezinvolt pe trotuarul unde, cu multă vreme în urmă, zăcuseră unsprezece cadavre însângerate, ba chiar va putea trece pe lângă micile plăci de marmură având gravate numele celor căzuţi, puse de către primărie în trei locuri distincte, pe parapetul şanţului de la Castel, în ’45, a doua zi după Eliberare – exact în locul unde, în dimineaţa de 15 decembrie 1943. fuseseră găsite cadavrele, prăvălite unele peste altele în zăpadă, ca nişte marionete –, fără ca firul gândurilor să-i fie cât de cât tulburat. Şi semnele proiectilelor, uşoare dar nu mai puţin vizibile, care, deşi au fost astupate cu grijă, încă se mai văd acoperind cu ciupituri ca de vărsat parapetul lângă care fuseseră aliniaţi cei ce urmau, să moară? Epoca masacrelor, a masacrelor adevărate este atât de îndepărtată, încât nu-i de mirare că un ochi distrat, privind în treacăt scrijeliturile de pe zidul de cărămizi, nu-şi mai dă seama de ce natură sunt, atribuindu-le exclusiv operei timpului care, după cum se ştie, nu cruţă nimic, nici măcar vechile pietre.

Câteodată, totuşi – e drept, destul de rar – ceva se întâmplă: ceva suficient ca să explice singur, mai bine decât sentimentul de respect sau de înfiorare provocat de locurile mortuare, refuzul tenace al ferrarezilor de a folosi trotuarul din faţa cafenelei „Della Borsa”. Nu prea tare,

dar destul spre a fi auzită perfect de lumea din cafenea, răsună pe neaşteptate o voce. Este o voce ştearsă, spartă ca aceea a unor băieţi în pragul pubertăţii. Şi, întrucât iese din pieptul plăpând al lui Pino Barilari, proprietarul farmaciei cu acelaşi nume, care, aşezat la o fereastră a apartamentului de deasupra, rămâne invizibil celor aflaţi jos, sub portic, pentru ei e ca şi cum ar coborî din cer. Vocea spune: „Ai grijă, tinere!”, sau „Fii atent, domnule, pe unde calci!”, sau, pur şi simplu, „Hei!”. Şi, repet, vorbele acestea nu sunt urlate, nu, nici pomeneala. Sună mai degrabă ca un avertisment binevoitor, ca un sfat dat pe un ton blajin de cineva care nu aşteaptă să fie ascultat şi, în fond, nici nu prea ţine să se facă ascultat; de aceea vorbeşte fără să strige. Iar rezultatul este următorul: turistul, sau oricine se găseşte-n clipa aceea pe trotuarul evitat de toţi, îşi continuă de obicei drumul, fără să dea vreun semn că a înţeles ceea ce i se comunică.

În schimb, cum spuneam, o înţeleg foarte bine consumatorii din cafeneaua „Della Borsa”. Străinul distrat abia apare la orizont şi deja sub porticul cafenelei discuţiile devin mai puţin aprinse. Ochii privesc fix, respiraţiile se gâtuie. Oare omul care se pregăteşte să treacă pe vizavi îşi va da seama că îndeplineşte un act de la care ar face mai bine să se abţină? îşi va ridica sau nu capul de pe ghidul Touring, de parcă i-ar trece prin trup o descărcare electrică? Dar mai ales: va coborî sau nu de sus vocea uşoară şi absurdă, ironică şi tristă a nevăzutului Pino Barilari? Poate că da, poate că nu. Uneori, aşteptarea evenimentului are ceva spasmodic: ca şi cum ar asista cu toţii la o întrecere sportivă cu un rezultat extrem de nesigur.

„Hei!”

Dintr-odată, toţi văd cu ochii minţii imaginea farmacistului aşezat la o fereastră a apartamentului de deasupra. Deci de data asta e acolo: lângă pervaz, la

vedere, cu braţele slabe, păroase şi foarte albe înălţate spre a duce la ochi – zâmbind în acest timp sub mustăcioara îngustă gen Adolphe Menjoulentilele strălucitoare ale unui binoclu de munte, aţintit în direcţia omului care trece fără să ştie nimic. Şi lumea ce se înghesuie jos, în umbra protectoare a porticului, simte o vie senzaţie de uşurare că se află unde se află şi nu la loc deschis, ca un fel de stâlp al infamiei.

II

Când la Ferrara, în ’39, mai precis din vara acelui an hotărâtor pentru destinele Italiei şi lumii întregi, începuse să fie notată la o fereastră de pe bulevardul Roma prezenţa insistentă a unui bărbat în pijama, aşezat într-un fotoliu, cu spatele sprijinit de două perne, puţine persoane ar fi putuit relata altceva decât generalităţi despre el şi despre viaţa lui.

Că era unicul fiu al doctorului Francesco Baril ari, mort în ’36, care-i lăsase moştenire una din cele mai bune farmacii din oraş: era un fapt notoriu cunoscut până şi de băieţii din generaţia mai Hnără, asupra cărora se oprise de atâtea ori privirea pătrunzătoare şi ironică a farmacistului în vârstă, uscat şi veşnic gânditor, poreclit de ei Bilancino[23], parcă spre a cântări calităţile şi posibilităţile fiecăruia (în dimineţile când, în drum spre şcoală; treceau în fugă pe sub porticul cafenelei „Della Borsa”. ori prin faţa lui, trăgând între timp din chiştocurile reduse la minimum ultimele fumuri). În afară de faptul că era un mason cu autoritate, că avusese la început oarecare simpatie, dispărută rapid, pentru fascism şi că rămăsese văduv din vremuri imemoriale, nu prea mai era nimic de adăugat.

Informaţiile despre tânărul Barilari, dacă se poate numi tânăr un om de treizeci şi unu de ani, nu mergeau

23 Balanţa (n.t.).

nici ele cu mult mai departe. În ’36, de pildă, când bătrânul mason muri, fu o surpriză generală să-l vadă luându-i imediat locul îndărătul tejghelei de la farmacie. Îmbrăcat în halatul alb de rigoare, servea clienţii cu siguranţă şi i se spunea doctor. Aşadar, făcuse universitatea! – şoptea lumea uimită. Dar unde? Când? Cine fuseseră colegii lui de studii?

O nouă surpriză şi uluire în toamna lui ’37, cu ocazia căsătoriei lui neaşteptate şi complet imprevizibile, avea treizeci şi doi de ani, ou Anna Repetto, blonda fiică de şaptesprezece ani a unui plutonier de carabinieri, de loc din Chiavari şi mutat de câţiva ani la Ferrara, împreună cu familia.

Era genul de fată destul de fluşturatică, veşnic călare pe bicicletă, sau la dans în cluburile de cartier, urmată în permanenţă nu numai de cârduri întregi de băieţi de aceeaşi vârstă, dar şi de privirile a numeroşi alţii de vârste diferite, care-i admirau de departe exhibiţiile: o fată mult prea arătoasă şi prea bătătoare la ochi, de ce să n-o recunoaştem, pentru ca, văzând cum le-o suflă de sub nas unul ca Pino Barilari, să nu se simtă toţi oarecum frustraţi şi trădaţi.

Aşa încât, îndată după nuntă, reîncepură din plin clevetirile pe socoteala lui Pino. Dar, ca să fim drepţi, mai cu seamă pe socoteala foarte tinerei lui soţii.

În privinţa ei, mulţi se avântaseră să facă, la vremea respectivă, cele mai extraordinare pronosticuri. Văzând-o pe plaja din Rimini sau din Riccione, un grangur din afară se îndrăgostea fulgerător şi se căsătorea cu ea; fermecat de graţiile ei, un producător cinematografic o lua la Roma şi făcea din ea o stea de primă mână… Ei bine, cum puteau acum să-i ierte faptul că nu rezistase tentaţiei de a se aranja rapid, şi încă la ce mod? O acuzau de meschinărie, de cupiditate mic-burgheză, de prostituţie înnăscută. O acuzau până şi de ingratitudine faţă de familie! Sigur că

da! – comentau oftând. Prăpădiţii aceia veniţi tocmai din Liguria, cine ştie ce dezamăgiţi trebuie să fi fost şi ei, săracii! Pe urmă: dar când se văzuseră, oare, cei doi înainte de a ajunge la căsătorie? Unde se-ntâlniseră? Dacă n-ar fi fost vorba, aşa cum fusese precis încă de la început, de o mică porcărie, aranjată, eventual, la telefon, n-ar fi fost greu să fie surprinşi măcar o dată în piaţa Della Certosa, sau de-a lungul bastioanelor, sau în piaţa D'Armi: respectiv, în locurile unde se duc de obicei logodnicii. Deci, şi de data asta, prefăcutul ăla de Pino Barilari se purtase cu o abilitate incredibilă. Ascuns în farmacie ca-ntr-un bârlog, îi lăsase pe cei de afară să se sature contemplând-o pe Anna, cu păiii ei blond dat pe spate, cu buzele groase rujate, arătându-şi până la coapse, şi chiar ceva mai mult, picioarele lungi şi bronzate, trecând în sus şi-n jos prin faţa cafenelei „Della Borsa". Iar la momentul opertun, gata! scoase rapid năvodul: adio şi n-am cuvinte. Dar, pe de altă parte: ce nevoie avea să iasă cu o fată liberă şi fără prejudecăţi, ca Anna Repetto – o fată pe care, de altfel, oraşul n-o slăbea nicio clipă din ochi – când deasupra farmaciei, după dispariţia lui Barilari tatăl, rămăsese disponibil un apartament întreg? Cine ar fi putut să-şi dea seama dacă ea, să zicem, s-ar fi strecurat în farmacie la două după-masă, când soarele de iulie bate din plin, năucitor, în copertina exterioară a cafenelei „Della Borsa", când toţi sunt a masă şi singurele fiinţe rămase la adăpostul copertinei sunt muştele, ocupate să se încaiere între ele pentru o firimitură? Urâtă poveste – conchideau, strâmbându-se – categoric urâtă şi vulgară. De care, dat fiind că se încheiase aşa cum se încheiase, era mai bine să nu mai pomenească, s-o uite.

Numai paralizia neaşteptată care, peste aproximativ doi ani, îi atacase lui Pino Barilari picioarele, având drept urmare că bustul lui în pijama începu să domine de sus, ca din loja unui teatru, scena însufleţită a bulevard ului Roma,

avusese puterea să mai atragă o dată atenţia generală asupra lui. Tânăra soţie fu compătimită la început, apoi neglijată. Discuţiile se învârteau acum numai în jurul lui Pino. Dar, în fond, nu voia asta chiar el, expunându-se, aşa cum făcea, privirilor tuturor? De acum era veşnic acolo, aşezat de dimineaţa până seara la o fereastră din apartamentul de deasupra farmaciei, gata să-l fixeze pe oricine se aventura să-i intre în raza vizuală, trecând pe trotuarul de lângă şanţul Castelului, cu o privire în care strălucea o lumină – garantau trecătorii – insolentă şi impudică. Ba, culmea, pe deasupra, şi veselă!

— Continuau: de parcă sifilisul care-i somnolase viclean în sânge atâţia ani şi răbufnise dintr-odată, retezându-i picioarele, îi transformase viaţa cenuşie în ceva limpede, comprehensibil, în ceva cu adevărat *viu*. Se vedea bine că abia acum se simţea puternic, aproape renăscut: cu totul altul decât figura de naufragiat agăţat de un colac de salvare, pe care o făcea la braţul soţiei, când ieşiseră de vreo două-trei ori, seara, pe bulevardul Giovecca, imediat după căsătorie (ea robustă, luminoasă, debordând de vitalitate; iar el călcând mărunt şi nebăgat în seamă pe lângă ea…). „Vedeţi, scumpilor, la ce poate duce o mică escapadă de tinereţe?”, părea că vrea să spună. „Uitaţi-vă aici, vedeţi?” Şi în ochii lui strălucitori nu exista nici cea mai mică umbră. De niciun fel.

Pentru a ne da seama astăzi de neplăcerea şi suspiciunea instinctive provocate în rândul concetăţenilor de o atare atitudine, trebuie să ne întoarcem la atmosfera din ’39: respectiv, la sentimentul de rătăcire, de nesiguranţă şi de neîncredere generală care începuse să se insinueze în Italia şi îndeosebi în Ferrara încă de la începutul verii.

În ochii celei mai mari părţi a burgheziei locale, începând din luna mai oraşul se transformase pe neaşteptate într-un fel de infern.

Mai întâi – nu mai isprăveau să recapituleze – fusese povestea cu elevii de liceu: grupul de băieţi sub optsprezece ani care, instigaţi de profesorul lor de filosofie, un anume Roccella, fugit imediat în Elveţia, luaseră splendida hotărâre de a sparge în fiecare noapte câte o vitrină a magazinelor din centru (toate amănuntele complotului se aflaseră în oraş după primele interogatorii de la Chestură), în scopul precis de a semăna panică şi haosul în rândul populaţiei. Fusese nevoie ca poliţia să stea la pândă, ajutată de patrulele voluntare formate personal de Carlo Aretusi, un fascist notoriu dinaintea marşului asupra Romei, din circa douăzeci de veterani fascişti de primă oră, pentru a reuşi să-i prindă pe tineri asupra faptului! Dacă treceai după miezul nopţii prin împrejurimile Castelului, timp de aproape două săptămâni, toate gangurile şi colţurile întunecoase erau punctate de ţigările aprinse ale oamenilor aflaţi la pândă… Hai să le numim ştrengării: dar faptul că O.V.R.A. Însăşi, în ciuda înflăcăratelor profesiuni de credinţă comuniste ale arestaţilor – şi în temniţa de pe strada Piangipane interogatoriile continuau – făcea eforturi eroice spre a reduce la minimum gravitatea politică, însemna că, ce undeva, ceva ceva exista. Veneau vremuri grele, ce mai încolo-încoace. Erau înconjuraţi de defetişti, de sabotori, de spioni. Şi era uşor de priceput că lucrurile nu mergeau deloc bine, dacă observai feţele evreilor, de pildă, de care te mai loveai şi astăzi în plin bulevard Roma, ori sub porticul cafenelei „Della Bor să”. (când toţi evreii ar fi trebuit închişi iar în ghetouri: să se termine odată cu mila asta nelalocul ei!), sau feţele celor mai neînduplecaţi antifascişti din oraş – ca avocatul Polenghi, ca avocatul Tamagnini, ca onorabilul Bottecchiari, fostul deputat socialist etcaetera – care înainte treceau pe la cafeneaua „Della Borsa” numai cu prilejul unor nenorociri publice, şi acum erau veşnic proţăpiţi acolo, ca nişte păsări nefaste,

veneau aproape zilnic şi, pe deasupra, la ceasurile când se transmitea radiojurnalul. Numai un orb nu şi-ar fi dat seama de satisfacţia răutăcioasă care le ieşea afară prin toţi porii, sub obişnuita mască indiferentă! Numai un surd n-ar fi simţit în vocea cu care deputatul Bottecchiari se adresa de departe chelnerului Giovanni, cerându-i băutura preferată, *Punct e mes* (*o* voce calmă, puternică, măsurată, ce făcea să tresară lumea de la un cap la altul al localului), batjocura celui ce degustă deja-n sufletul lui revanşa, răzbunarea! Şi însăşi acea manie absurdă cât a se arăta, care-l apucase dintr-odată pe Pino Barilari, ce voia să însemne dacă nu că şi el, antifaseist-subversiv cum era, îi dorea Patriei o înfrângeie grabnică? în ostentaţia lipsită de pudoare cu care afişa o boală ruşinoasă nu era, oare, cazul să vezi o subtilă intenţie agresivă şi provocatoare, în faţa căreia până şi cele paisprezece vitrine făcute zob de pietrele bandei de liceeni deveneau o simplă glumă de copii?

Presupunerile acestea se răspândiră, luară amploare, ajunseră până sus.

Totuşi, atunci când îi fură împărtăşite şi i se ceru părerea de către micul cerc de credincioşi din jurul lui.

Cai *ţo* Aretusi, poreclit Sciagura[24], strâmbă din buze neîncrezător.

— Să nu exagerăm, spuse apoi zâmbind.

De douăzeci de ani ocupa veşnic aceeaşi măsuţă de la cafeneaua „Della Borsa”, în inseparabila companie a lui Vezio Sturia şi a lui Osvaldo Bellistracci. Fiind membrul cel mai marcant al faimosului triumvirat fascist din Ferrara pe timpul brigăzilor de şoc şi prieten personal

— Nu numai cu Italo Balbo –, ci şi cu Buonaccorsi, Muţi şi Morigi, i se aduceau imediat la cunoştinţă problemele cele mai delicate. (Nu degeaba când se anunţa

24 Pacoste (n.t.).

ceva neplăcut de la Roma, consulul Bolognesi, secretarul federal, da fuga în persoană să-l consulte…).

Sciagura continua să zâmbească incredul şi nostalgic. Oricât insistaseră ceilalţi, fu imposibil să-l facă să vadă ceva ameninţător în comportarea lui Pino Barilari.

— Un subversiv, reformatul ăsta? pufni până la urma-n râs. Dar ăsta a fost cu noi la Roma-n ’22!

Aşa că – lucru memorabil, fiindcă nu se mai întâmplase niciodată-n trecut – grupul intimilor a putut să audă de pe buzele lui Sciagura, cu colţurile lăsate patetic în jos, cum se cuvenea cu un asemenea prilej –, *chiar* povestea marşului asupra Romei, cu lux de amănunte.

Mde – suspină Sciagura. Întotdeauna preferase să nu vorbească prea mult de marşul asupra Romei!

Ce rost avea – reluă imediat cu emfază – ce rost avea să-şi piardă vremea pălăvrăgind despre un eveniment care însemnase pentru mulţi, e drept, cucerirea puterii cu aranjamentele personale de rigoare, dar pentru el şi atâţia ca el – aici Sturia şi Bellistracci îl aprobară iarăşi în tăcere – reprezentase un singur lucru: *halt* revoluţiei, apusul definitiv al glorioasei ere a brigăzilor de şoc?

Şi în fond, dacă te gândeai bine, despre ce fusese vorba, dacă nu de un soi de strămutare în capitală, într-un tren militar, cu opriri în toate gările pentru a strânge, plutoane de camarazi (pe vremea aceea tunelurile liniei rapide dintre Bologna şi Florenţa erau încă în mente Del!), şi o adevărată armată de carabinieri şi de soldaţi din garda regală care formau un cordon de protecţie de-a lungul întregii căi ferate? în schimb, nici carabinierii şi nici gărzile regale nu săriseră-n apărarea celor patru 18 BL care se avântaseră în ’919 până la Molinella, în plină regiune roşie, ca să incendieze sediul Camerei muncii: acţiune, ce atrăsese pentru prima dată atenţia întregii Italii, asupra Federaţiei din Ferrara, şi dăduse naştere primei neînţelegeri dintre Federaţia din Ferrara şi cea din

Bologna, căreia expediţia la Molinella i se păruse – şi o declarase explicit – o „ingerinţă provocatoare”. Pe atunci fascismul era anarhic, era garibaldin. Pe atunci, spre deosebire de ceea ce avea să se întâmple mai apoi, nu erau preferaţi birocraţii în locul revoluţionarilor. Dacă în ’919 sau în ’920, tânărul Sciagura (muncitorii bolşevici de dincolo de Porta Reno îl numiseră astfel: şi fusese întotdeauna mândru de porecla lui, se lăudase cu ea cum te lauzi cu o decoraţie de merit), dacă în ’919, sau în ’920, tânărul Sciagura, tânărul Bellistracci, tânărul Sturia, înarmaţi doar cu bâte, boxuri şi, cel mult, câte un vechi pistol Sipe, rămas din război, ieşeau noaptea pe Porta Reno ca să caute ceartă hamalilor comunişti care umpleau crâşmele din suburbia San Lumea, e uşor de imaginat că nu puteau conta pe sprijinul, fie şi indirect, al Chesturii! Chestura aşteptase pentru a le acorda sprijin fasciştilor până în ’22, ba chiar până în ’23, când avea să devină de uz curent ca, înainte de a pleca într-o expediţie de pedepsire – cea de la Codigoro, de pildă, cu scopul de a le vârî minţile-n cap muncitorilor de la pompele de desecare – camioanele şi maşinile să se strângă chiar în curtea principală a Castelului. Şi tot începând din ’23, cu câtă înflăcărare avea să le furnizeze maşinile chiar burghezia agrară, proclamându-se profund onorată să le pună în slujba Cauzei?

Dar revenind la marşul asupra Romei şi la fiul doctorului Barilari, băiatul se dovedise a fi singura distracţie autentică pe tot parcursul călătoriei. Dacă stăteai să te gândeşti, el fusese cel care salvase de fapt marşul asupra Romei.

Ajunsese-n ultima clipă, când trenul se pusese deja în mişcare: trebuiseră să-L întindă mâna pe fereastră şi să-l tragă aproape pe sus. Dar să vezi cum era îmbrăcat. Purta o manta cenuşiu-verzuie, precis a lui taică-său, care-i ajungea până la călcâie, moletiere militare care i se

desfăceau din cinci în cinci minute de pe pulpe pantofi mari, galbeni, cu tocul jos, şi un ditamai fesul care, îndesat pe cap, îi scotea la iveală două urechi aşa de clăpăuge că semăna cu un liliac. Iar ei se tăvăleau pe jos de râs, văzându-se contemplaţi de o pereche de ochi holbaţi şi uluiţi de parcă el, Sciagura, ar fi fost un fel de Tom Mix, iar ceilalţi din *Bombamano*[25], echipa şerifului? „Cine eşti? N-oi fi cumva băiatul doctorului Barilari?", îl întrebaseră imediat, nu că s-ar fi lovit vreodată de el, ei din pricina asemănării. Neputând vorbi din cauza gâfâielii, făcuse din cap semn că da. „Dar tata ştie că vii cu noi?" Şi el făcea acum semn că nu, privindu-i unul câte unul cu nişte ochi de copil care trăieşte un film de aventuri.

Avea, de fapt, şaptesprezece ani, nu mai era deloc un copil! Şi totuşi, era mai rău decât dacă ar fi fost un copil.

La vârsta lui era încă virgin. Şi cum trenul, atât la dus cât şi la întors, oprea aproape-n toată gările (opriri care la Bologna şi Florenţa durau chiar trei ore); şi cum ei profitau mai mult sau mai puţin de toate popasurile ca s-o şteargă-n căutarea bordelurilor, iar Pino, cu o îndărătnicie de catâr nu voia să vină la bordeluri, trebuiau să-l târască, până la urmă, cu de-a sila, căci era cazul să-l dezvirgineze odată, nu-i aşa? El rezista, refuza să meargă, îşi împreună mâinile implorându-i, plângea. „Ce ai? Ţi-e teamă că te mănâncă?", îi spuneau ceilalţi. „Vino măcar să vezi. Pe cuvânt de onoare că nu te obligăm să urci în cameră!"

N-avea încredere. La un moment dat era nevoie ca el, Sciagura, să intervină, să-l ia de o parte zâmbind şi făcându-i cu ochiul şi să-a şoptească la ureche câteva fraze: „Chiar nu vrei să vii?". Sau: „Hai, nu fi prost!". Însă nu vorbele contau. Tonul conta.

Abia atunci, ca şi cum l-ar fi recunoscut drept singurul lui prieten adevărat, se hotăra să intre, deşi, nici

25 Grupare teroristă fascistă (n.t)..

nu apuca bine să intre laolaltă cu ceilalţi, că se şi ghemuia singur într-un colţ, rotind în jur nişte priviri terorizate. Iar fetele? Entuziasmate şi înduioşate de spaima lui, fetele (care, dincolo de astea, arătau întotdeauna o mare slăbiciune pentru fascişti!), nici nu se poate imagina cum se luau la-ntrecere ca să-l cocoloşască. Dacă le lăsai în apele lor, erau în stare să transforme bordelul într-un azil pentru copii părăsiţi. Aşa că trebuia să intervină patroana. „Păi ce facem aici, domnişoarelor, le certa ea, tricotăm flanele?” De fiecare dată avea loc o comedie, o farsă de genul ăsta.

Scena capitală se petrecuse, însă, pe drumul de întoarcere, la *Speechi* din Bologna.

Dat fiind că Porrettana nu se mai termina (văzuseră ce plictiseală fusese la dus!), coborâseră vreo doi, trei la Pistoia, înainte de a înfrunta Apeninii, spre a face nişte provizii de Chianti. În munţi era un frig şi o ceaţă de nu vedeai la zece metri distanţă. Ca să-şi umple timpul nu le rămânea altceva de făcut decât să bea; şi, bineînţeles, să cânte, să cânte tot repertoriul. Morala: către miezul nopţii, la sosirea în Bologna – acceleratul de Ferrara urma să plece abia ia 2.05 – toţi, inclusiv Pino, erau beţi turtă.

Într-un subsol de pe strada Dell’Oca, lipit de canatul unei uşi ghintuită-n cuie cu floarea lată – de parcă nebunul ar fi vrut să şi le vâre-n spate!

— Pino repetase pentru a n-a oară tentativa de a rezista. Şi atunci el.

Sciagura, să fi fost din cauza vinului, sau a călătoriei plicticoase, sau a mâniei de a fi participat, doar ca să iasă numărul, la imensa bufonerie care se dovedise a fi marşul asupra Romei (numai două zile incomplete rămăseseră la Roma şi, pe deasupra, consemnaţi în cazarmă, fără a reuşi să-l vadă pe Duce nici de aproape, nici de departe, fiindcă, după cum se spunea, era în tratative cu regele privind formarea guvernului, se trezise la un moment dat, fără să

ştie cum, ţinând pistolul Mauser sub bârfeia băiatului. Că, dacă Pino nu se hotăra să termine pe loc cu smiorcăiala şi nu intra imediat; şi, dacă, odată ajunşi în săliţa compusă de sus, refuza ca de obicei să meargă-n cameră cu o târfă, ei bine, de data aceea avea să se aleagă cu altceva, nu doar cu sifilis; deşi, era aproape sigur că exact atunci îl luase!

El însuşi îi însoţise-n cameră, ca să fie sigur că atât Pino cât şi târfa îşi fac datoria până la capăt. Noroc că Pino – repeta neobosit Sciagura – noroc că Pino nu se opusese! Altfel, beat cum era, şi cu ditamai revolverul scos, cine ştie ce putea să se întâmple.

III

Cine din Ferrara nu-şi aminteşte noaptea de 15 decembrie 1943? Cine va putea uita vreodată ce încet trecuseră orele-n noaptea aceea? Pentru toţi a fost o veghe cumplită, interminabilă: scrutând cu ochii aprinşi, prin crăpăturile jaluzelelor, străzile cufundate-n bezna camuflajului, cu inima zvâcnind în fiecare clipă la răpăitul mitralierelor sau la trecerea rapidă, zgomotoasă a camioanelor încărcate eu oameni înarmaţi.

Pe noi moartea nu ne înspăimântă, trăiască moartea, trăiască cimitirul... cântau oamenii nevăzuţi din camioane. Era un cântec cadenţat, fără a fi marţial, ci mai degrabă disperat.

Ştirea despre asasinarea consulului Bolognesi, fostul secretar federal – aceiaşi care, în septembrie, după scurta paranteză a. perioadei badogliene, fusese chemat să reorganizeze federaţia fascistă în calitate de regent

— Se răspândise în oraş încă de la începutul după-amiezii de 15. Puţin mai târziu, radioul venise cu amănunte: automobilul „Topolino” fusese găsit pe un drum de ţară, în apropiere de Copparo, cu portiera din stânga deschisă: capul victimei rezemat de volan „de parcă ar fi dormit” „clasicul” glonte-n ceafă, „mai revelator decât

orice semnătură”; şi indignarea, „valul nestăvilit de indignare 1, pe care o provocase la Verona, în sânul Adunării Constituante a noii Republici Sociale, întrunite la Castelvecchio, comunicarea acestei veşti. Pe seară (o seară vineţie, cu zgomotele atenuate de ceaţă, de zăpada căzută cu intermitenţă în cursul zilei, cu niciun om pe străzi, lumea fiind obligată să stea-n casă din pricina camuflajului stabilit pentru ora cinci, putuseră să asculte la radio transmisiunea directă a şedinţei de la Verona. O voce subţire şi pătrunzătoare acoperise deodată vocea joasă şi întristată a celui care, după ce le împărtăşise ascultătorilor ştirea morţii consulului Bolognesi, începuse să-i facă necrologul, strigând mânioasă şi plângăcioasă, cu inflexiunile unui copil is-teiic: „Să-l răzbunăm pe camaradul Bolognesi! Privindu-se speriaţi anii pe alţii, cei din Ferrara nici nu apucaseră bine să închidă radiourile şi prin geamurile ferestrelor care începuseră să vibreze, se şi auzea duduitul surd al camioanelor ce se apropiau şi ţăcănitul îngrozitor al primelor rafale de mitralieră. Afară era noapte, ora camuflajului venise de mult.

Nimeni nu se duse la culcare, nimeni nu se gândise la somn. Nu există burghez în Ferrara să nu se teamă

— Chiar dintre cei care, dată fiind atitudinea lor conformistă în trecut faţă de regimul căzut la 25 iulie, priviseră cu mai puţină aprehensiune reîntoarcerea fascismului – că-i vor năvăli-n casă dintr-un moment în altul (cineva se pare că se închisese chiar într-o odăiţă secretă, cerând să se tragă lângă uşă, ca s-o mascheze, un şifonier sau o comodă…). În orice caz, în apartamentele burghe2; e se vorbi, se discută mai mult ca oricând: în lungile pauze dintre partidele de *bridge* sau de *poker* începute numai din nevoia imperioasă de a-şi ascunde sieşi şi celorlalţi neliniştea şi dorinţa ca timpul să treacă mai repede; sau aşezaţi, fără a face nimic, sub candelabrele din mijlocul camerei, în jurul meselor la care încercaseră

zadarnic să cineze ca în serile precedente, şi care rămăseseră aşa, pe jumătate strânse, pline de firimituri şi de farfurii murdare.

Ce se întâmplă? Ce avea să se întâmple?

În rândul funcţionarilor de rang inferior previziunile variau, cum era şi firesc, după temperamentul şi experienţa fiecăruia. Dominante rămâneau, totuşi, părerile mai puţin pesimiste.

Oraşul, e drept, răsuna de focuri de armă şi de cântece lugubre despre moarte şi cimitire – judecau ei. Dar asta nu înseamnă neapărat că fasciştii, care la Ferrara, din septembrie încoace, se limitaseră să ridice acea sută şi ceva de evrei pe care reuşiseră să pună mâna, şi să închidă în temniţa din strada Piangipane vreo zece amărâţi de antifascişti, voiau să schimbe dintr-odată foaia şi să strângă serios şurubul începând tocmai cu Ferrara. Fasciştii erau şi ei tot italieni, ce naiba! Ba chiar, ca să spunem adevărul – şi ajunşi aici se impunea în mod obligatoriu un zâmbet şi un semn cu ochiul – mult mai italieni decât alţii, buni numai să-şi umple gura cu vorba „libertate” şi să lustruiască cizmele invadatorilor. Nu, nu era nimic de temut. Dacă fasciştii făceau oarecare zarvă, umblând cu capul de mort pe beretă şi cu nişte mutre fioroase, o făceau mai ales ca să-i ţină la respect pe nemţi care, de altfel, lăsaţi în voia lor (în fond, prea mare vină nu puteai să le găseşti nici lor: războiul e război şi, în război, trădările trebuie până la urmă pedepsite), nu s-ar fi gândit nicio clipă să trateze Italia la fel ca pe o Polonie sau o Ucraină oarecare. Bieţii fascişti! Trebuie să încerci să te pui în locul lor, să te străduieşti să înţelegi drama lor şi a lui Mussolini însuşi, care şi el, săracul, dacă nu se retrăsese încă la Caminate, cum poate că dorea şi precis îi convenea, o făcuse mai ales pentru ţară. Ce tot îi dau cu regele şi iar regele! La 8 septembrie, regele nu fusese în stare decât s-o şteargă împreună cu Badoglio. În schimb

Mussolini, ca un bun fiu al Romagnei, cu sufletul generos al celor din Romagna (Savoia şi Badoglio erau din Piemont: şi se ştie că piemontezii au fost întotdeauna oameni meschini, nesinceri!), în momentul furtunii, Mussolini nu ezitase nicio clipă să suie iar pe puntea de comandă şi, înfruntând talazurile, să ia în mână cârma... Şi, ca să fim cinstiţi, cum trebuia, oare, judecată asasinarea consulului Bolognesi: un tată de familie, un om care în viaţa lui nu făcuse rău nici măcar unei muşte? Nicio persoană civilizată, niciun italian adevărat nu s-ar fi simţit în stare să aprobe un asemenea delict care, era mai mult decât limpede, ţintea să declanşeze şi la noi, imitând întru totul situaţia din Iugoslavia şi Franţa, grozăviile unui război de partizani. Iar scopul războiului zice-se că ar fi: distrugerea tuturor valorilor civilizaţiei mediteraneene şi occidentale şi, în ultimă instanţă, comunismul! Dacă iugoslavii şi francezii, în ciuda experienţei recente a Spaniei, voiau comunismul, era treaba lor, n-aveau decât să şi-i păstreze sănătoşi pe Tito şi pe de Gaulle. Italienii, mai ales azi, aveau o singură obligaţie: să rămână – uniţi şi să salveze tot ce se putea salva.

În sfârşit, dădu Dumnezeu şi se făcu iar lumină. Şi odată cu lumina, cântecele şi împuşcăturile se potoliră. Şuşoteala din spatele ferestrelor şi uşilor zăvorâte se potoli brusc. Dar nu şi neliniştea. Lumina zilei, ce-i făcea pe toţi, chiar şi pe cei mai oirbi, să-şi recapete simţul realităţii, îi mărea intensitatea. Ce însemna liniştea aceea neaşteptată? Ce ascundea şi ce pregătea? Putea foarte bine să fie o cursă: aranjată tocmai ca să-i determine pe oameni să iasă afară şi apoi să-i aresteze sau cine ştie ce să le mai facă. Trecură aşa cel puţin două ore – două ore de aşteptare pasivă şi chinuitoare – până când ştiri vagi despre masacru începură să pătrundă aproape singure în interiorul caselor.

Victimele represiunii erau zece, douăzeci, cincizeci, o sută... Dacă te luai după pronosticurile cele mai disperate,

la început se părea că nu doar bulevardul Roma, ci tot centrul oraşului era semănat cu cadavre. În fine, după ce mai trecu câtva timp – se făcu astfel nouă şi jumătate, zece dimineaţa – fu, în sfârşit, posibil să se cunoască exact numărul şi identitatea celor ucişi.

Erau unsprezece, prăbuşiţi în trei grămezi separate, lângă parapetul de la şanţul Castelului, exact peste drjm de cafeneaua „Della Borsa” şi de farmacia Barilari: primii care îndrăzniseră să se apropie (de departe nici măcar nu păreau trupuri omeneşti, ci zdrenţe, nişte zdrenţe prăpădite sau nişte baloturi aruncate la soare, în zăpada fleşcăită) întrebuiseră, spre a-i putea identifica şi număra, să-i întoarcă pe spate pe cei care zăceau pe brânci şi să-i despartă pe cei care căzuseră îmbrăţişaţi, rămânând înţepeniţi astfel. De abia avuseseră timp să-i numere şi să-i recunoască. Fiindcă peste puţin timp o mică maşină militară, ţâşnind pe neaşteptate pe după colţul bulevardului Giovecca, venise să se oprească, cu un scrâşnet teatral de frâne, în faţa grupului de persoane adunat împrejurul cadavrelor. „Valea! Plecaţi de aici! „strigară încă înainte de a sări jos miliţienii din Brigada Neagră, care ocupau automobilul. Goniţi de urletele lor, celor prezenţi nu le rămăsese decât să se retragă încet spre cele două capete ale bulevardului Roma şi, de aici, fără a-i scăpa din ochi pe cei patru miliţieni care începuseră să facă de pază, cu puşca mitralieră sub braţ, în timp ce soarele era deja sus, să aducă la cunoştinţă întregului oraş ce văzuseră şi ce riseaseră.

Anunţul numelor celor împuşcaţi trezi în fiecare casă milă, oroare şi o spaimă nebună. Nu erau decât unsprezece, de acord. Dar era vorba de persoane mult prea cunoscute în Ferrara, de persoane despre care se ştiau, în afara numelui, mult prea multe amănunte privind fizicul şi caracterul: mult prea familiare, mult prea legate de fiecare prin mii de fire erau cele unsprezece victime ale

măcelului – modestele lor existenţe erau mult prea amestecate cu modesta existenţă a tuturor – pentru ca sfârşitul lor să nu pară, încă de la prima vedere, drept ceva înspăimântător, de o grozăvie aproape ireală. Şi va părea ciudat – cum, oare, ar putea să pară altfel? – dar dezaprobarea aproape generală a asasinatului fu însoţită imediat de hotărârea, la fel de răspândită, de a se purta frumos cu asasinii, de a da dovadă de adeziune şi supunere publică faţă de violenţa lor. Aşa se petrecură, din păcate, lucrurile şi ar fi inutil s-o ascundem: dacă este adevărat, şi este, că în niciun alt oraş din Italia septentrională fascismul renăscut la Verona n-a putut conta de atunci încolo pe un număr atât de mare de înscrişi; încă din dimineaţa zilei de 17 (în timpul nopţii începuse să plouă cu găleata) se vedeau şiruri lungi şi tăcute de cetăţeni, aşteptând în curtea Casei Fasciei din calea Cavour deschiderea birourilor Federaţiei. Încovoiaţi, umili şi umiliţi, îmbrăcaţi în paltoanele lor grosolane din stofă produsă de o economie autarhică, era aceeaşi mare de oameni tăcuţi care urmase pas cu pas în după-amiaza zilei precedente sicriul consulului Bolognesi de-a lungul bulevardului Giovecca, al străzii Palestro, al străzii Borso, până în piaţa Della Certosa, şi în ale căror chipuri livide, puţinele persoane rămase în case să spioneze cortegiul dindărătul obloanelor (oameni şi iar oameni – se gândeau în acest timp – atâţia număra deci, Ferrara?) recunoscuseră, înfiorându-se propriul lor chip. Ce puteau face altceva decât să cedeze? Nemţii şi japonezii care deocamdată păreau că se retrag, în final, dând la iveală nişte arme secrete de o putere nemaiauzită, aveau să răstoarne situaţia şi, din două-trei mişcări, să câştige războiul. Nu, nu le rămânea decât un singur drum.

Şi totuşi, cine erau autorii masacrului? – se întrebase oraşul întreg chiar a doua zi după întâmplare. Nu era nicio îndoială: principalii autori, responsabilii materiali ai

masacrului nu puteau fi decât oamenii din camioane – patru cu număr de Verona, VR, şi două de Padova, PD – aceiaşi care făcuseră să răsune toată noaptea Ferrara de cântece şi de împuşcături şi, spre ziuă, dispăruseră. În mod sigur ei fuseseră răzbunătorii anunţaţi la radio (câţiva trecători cu permis special, care putuseră să mai întârzie pe stradă, zăriseră de departe cămăşile albastre extravagante, în genul celor ale Legiunii spaniole, craniul de mort pe beretele ca de pictori, puştile mitralieră în bandulieră şi, vârâte sub curelele de piele, laolaltă cu pumnalul şi pistolul, câte două grenade cu mâner lung de binecunoscuta fabricaţie germană...). Şi într-adevăr, ei fuseseră cei care se prezentaseră la două noaptea la poarta temniţei din straaa Piangipane şi-l siliseră cu arma-n mână pe bietul director să le dea întâi lista deţinuţilor politici, apoi să li-i încredinţeze, pe avocaţii Polenghi şi Tamagnini, amândoi socialişti şi vechi organizatori sindicali ca şi pe avocaţii Galimberti, Fano şi Forlivesi, din Partidul Acţiunii: toţi cinci deţinuţi din septembrie, şi în aşteptarea instrucţiei procesului.

Dar, ca o dezminţire a zvonului care circula deja – vorbe împrăştiate anume, era clar. potrivit căruia niciun ferrarez nu participase la măcel, niciun ferrarez nu-şi mânjise mâinile, stau mărturie ceilalţi şase morţi: consilierul naţional Abbove, doctorul Malacarne, contabilul Zoii, familia Cases, tatăl şi fiul, muncitorul Felloni: cinci dintre ei fuseseră ridicaţi din locuinţele lor, care, spre deosebire de temniţa din strada Piangipane, nu figurau pe niciun fel de hartă; numai muncitorul Felloni, un slujbaş obscur la întreprinderea de electricitate, ajunsese în grupul condamnaţilor fiindcă pur şi simplu în zori, când se ducea ca de obicei la lucru (bicicleta lui răsturnată, găsită chiar în dimineaţa de 15, pe strada Boldini, în dreptul Ateneului, era o dovadă limpede), dăduse peste una din numeroasele patrule care blocau accesul spre centrul

oraşului. Ei bine, nimeni altul decât cineva din partea locului – considerau tot mai mulţi ferrarezi, pe măsură ce zilele treceau – şi, în plus, cunoscând foarte bine oraşul, ar fi reuşit să dea aşa de uşor peste consilierul naţional Abbove, nu în palatul de pe bulevardul Giovecqa, ci în garsoniera-birou pe care şi-o amenajase recent pe strada Brasâvola, liniştită şi dosnică, într-o casă mănăstirească medievală cumpărată pe te miri ce, apoi transformată şi umplută cu cele mai variate lucruri de artă (tablouri, covoare, tot felul de obiecte rare şi bizare: nimic de spus un bric-ă-brac de cel mai desăvârşit gust dannunzian!), în umbra căreia obişnuia să se retragă din când în când omul, matur şi petrecăreţ, cu delicate flori cărunte pe la tâmple. Nimeni altul decât cineva din Ferrara şi, pe deasupra, extrem de bine informat despre tot ce se petrecuse în oraş în ultima vrt-ne, ar fi putut şti de întâlnirile secrete, ce avuseseră loc în cele patruzeci şi cinci de zile ale perioadei badogliene, exact în garsoniera consilierului naţional Abbove (doctorul Malacarne şi contabilul Zoii se pare că participaseră de fiecare dată, în schimb bătrânul Sciagura nu, declinase întotdeauna invitaţiile...), întâlniri ce urmăreau să stabilească o linie de conduită pentru toţi fasciştii care, după căderea regimului, nu doreau altceva decât să facă să-i parvină regelui „expresia fidelităţii lor necondiţionate”, respectiv, cum se zice, să-şi schimbe pielea. Şi mai ales cei doi Cases, tatăl şi fiul, doi din puţinii evrei scăpaţi ia marea razie din septembrie (făceau negoţ de piele şi nu – se gândiseră-n viaţa lor la politică), care, din septembrie, trăiau ascunşi în hambarul casei bătrâneşti din intrarea Torcicoda, hrăniţi printr-o deschizătură din podea, doar de soţia şi mama respectivă, cât se poate de ariană şi de catolică: cine altul, dacă nu cineva care ştia perfect ascunzătoarea – deci cineva din Ferrara! – ar fi fost în măsură să-i trimită tocmai acolo, la capătul unui adevărat Ţabirint colburos de scăriţe pe

jumătate prăbuşite, pe cei patru ucigaşi pentru a-i ridica? Cine altul dacă nu…?

Da, exact, Carlo Aretusi, zis Sciagura. În fond, pentru ca bănuielile să se îndrepte imediat asupra lui, era suficient (încă din dimineaţa de 16 preluase din nou conducerea în Federaţie şi, din clipa aceea, numele lui începuse să fie rostit ca pe vremuri, înainte de ’22, coborând instinctiv glasul…), era mai mult decât suficient să-şi amintească felul cum apăruse la funeraliile consulului Bolognesi, în după-amiaza aceleiaşi zile.

Nu acceptase niciodată să participe la întrunirile clandestine care, din august, se ţinuseră de mai multe ori în casa consilierului naţional Abbove, trimiţându-le vorbă foştilor camarazi că nu se simţea în stare să se prezinte pentru simplul motiv că nu dorea să renege ia cincizeci de ani – se exprimase chiar aşa, textual – ceea ce făcuse la douăzeci şi, cum mergea în fruntea cortegiului interminabil, imediat după afetul de tun pe care zăcea sicriul consulului Bolognesi, aruncând întruna spre casele de pe bulevardul Giovecca şi de pe strada Palestro – şiruri întregi de obloane închise – priviri încărcate de ură şi dispreţ, zvelt cum era, îmbrăcat, în ciuda frigului, numai cu cămaşa neagră, cu bereta Legiunii a zecea, pusă pe o ureche, şi cu tâmplele abia încărunţite, parcă redevenise tânărul de douăzeci de ani. „Cârtiţe blestemate, marmotelor, burghezi laşi ce sunteţi! O să v-arăt eu… vă scot eu din bârloguri…”, ameninţau privirile lui furioase, strâmbăturile gurii. În piaţa Della Certosa, mai înainte ca sicriul consulului Bolognesi să fie introdus în biserică, se adresă mulţimii exact pe acest ton. Mulţimea asculta, îngrămădindu-se-n jur, cenuşie, inertă; şi el se înfuriar tot mai mult, se pare, tocmai din cauza acelei inerţiii.

— Corpurile celor unsprezece trădători împuşcaţi azi-dimineaţă pe bulevardul Roma, uriaşe în încheiere, nu vor fi luate de acolo decât atunci când voi porunci eu. Vrem

întâi să fim siguri că exemplul a dat roadele scontate!

Nu mai lipsea decât ca, în culmea mâniei, să-şi atribuie meritul de a fi făcut dreptate el, cu mâinile lui!

Şi puţin mai târziu, pe bulevardul Roma, când sosirea lui neaşteptată îi făcuse pe cei patru miliţieni din Brigada Neagră să ia poziţie de drepţi: cum să-i interpreteze felul de a se purta, aparent în total contrast cu cel avut cu o jumătate de oră în urmă în piaţa Della Certosa, dacă nu cât o sută de mărturisiri la un loc?

Coborâse posomorât din maşină, privind doar în treacăt cadavrele întinse pe trotuar; şi îndată unul din miliţieni făcuse un pas înainte, informându-l, cu un aer satisfăcut că sosise tocmai la timp, despre ce se întâmplă. Toată ziua – raporta miliţianul, vorbind în numele său şi al camarazilor săi –, ei trei reuşiseră să ţină la respect persoanele care voiau să se apropie. Pentru al e răspândi (după toate probabilităţile erau rude ale trădătorilor: femei care plângeau şi ţipau, bărbaţi care înjurau; nu fusese deloc uşor să se facă ascultaţi!), fuseseră obligaţi nu o dată să tragă câteva focuri în aer, respingând, astfel, lumea la capul bulevardului Giovecca şi în piaţa Cattedrale, unde şi acum se încăpăţânau unii să mai rămână, după cum putea să-şi dea seama şi camaradul Aretusi. Dar ce trebuiau să facă – adăugase miliţianul, ridicând un braţ şi arătând spre fereastra îndărătul căreia se zărea silueta nemişcată a lui Pino Barilari – cu domnul de sus, un tip inconştient de-a binelea, pe cuvânt de onoare, pe care nicio somaţie, nicio ameninţare şi nicio rafală de mitralieră nu-l convinseseră să se clintească din loc măcar un milimetru? Poate că era surd. Oricum, întrucât ştiau cum să ajungă acolo, unul din ei avea să urce, chiar dacă ar fi trebuit să spargă oblonul prăvăliei, şi să-l someze mai de aproape să şteargă puţina, de voie sau de nevoie…

În clipa când miliţianul spusese: „domnul de sus”, Sciagura înălţase brusc ochii, ca muşcat de viperă, spre

fereastra arătată de tânăr. Pe stradă era deja negură. Revărsându-se din şanţul Castelului, ceaţa se îndesea mimut cu minut. Şi fereastra de sus era singura luminată pe toată lungimea de aproape două sute de metri a bulevardului Roma.

Cu privirea aţintită într-acolo, Sciagura lăsase să-i scape printre dinţii strânşi o înjurătură înăbuşită, făcuse un gest înciudat. Apoi se întorsese: şi cu vocea schimbată – un fel de murmur înfricoşat – le recomandase celor trei miliţieni ea peste vreo douăzeci de minute, când avea să se prezinte oamenii trimişi de el să ridice cadavrele, să nu se împotrivească.

IV

Îşi imaginau multe.

Îşi imaginau, de pildă, interiorul locuinţei particulare de deasupra farmaciei, unde nimeni din oraş, nici măcar prietenii masoni ai răposatului doctor Francesco nu puseseră vreodată piciorul. O scăriţă în spirală lega odăiţa din dosul farmaciei cu etajul de sus. Acolo – bineînţeles fără a ţine cont de dependinţe – erau doar patru camere: o sufragerie, un salon, un dormitor şi, în sfârşit, cămăruţa pe care Pino o ocupase în copilărie şi unde se întorsese după ce îl lovise paralizia… Se gândiseră atât de mult la el, încât vedeau în faţa ochilor planul apartamentului, de parcă ar fi urcat personal acolo. Erau chiar în stare să indice pe care perete din sufragerie era agăţsia fotografia lui Bilancino, montată într-o ramă aurie, greoaie, stil secuiul al nouăsprezecelea, ori să descrie forma candelabrului central ce concentra pe masa cu postav verde şi pe cărţile pasienţei de fiecare seară o lumină albă „extrem de puternică; ori să vorbească despre efectul făcut într-o asemenea ambianţă de mobilele şi obiectele de factură modernă, dispuse cam peste tot, dar îndeosebi în dormitor, de către tânăra doamnă Barilari; ori să descrie, cu un extraordinar lux de amănunte, cămăruţa de lângă dormitor

(amândouă dădeau într-o curte interioară), unde Pino se retrăgea să doarmă îndată după cină: un pătuţ de fier într-un colţ „un mic birou lipit de un perete, un şifonier lipit de peretele opus, iar la picioarele patului, fotoliul mare cu speteaza reglabilă, îmbrăcat în stofă ecosez, cu carouri albastre şi roşii, pe care în fiecare dimineaţă doamna Anna îl muta în sufragerie, în faţa ferestrei în care bătea veşnic lumina şi unde Pino rămânea aşezat până seara. Dacă ar fi vrut, ar fi putut numi toţi autorii cărţilor existente în vitrina pusă între calorifer şi uşă: Salgari, Verne, Ponson du Terrail, Dumas, Mayne Reed, Fenimore Cooper etcaetera. Printre cărţi se aflau şi *Aventurile lui Gordon Pyrn* de 2. A. Poe: într-o ediţie ce avea pe copertă o fantomă mare, albă, înarmată cu o coasă, înălţându-se deasupra unei baleniere minuscule. Numai că volumul acesta nu sta împreună cu celelalte, în spatele geamurilor vitrinei, ci era pus pe dos, pe noptieră, lângă un album gros de filatelist, un pahar plin cu creioane colorate, un briceag ieftin, o gumă de şters pe jumătate consumată: respectiv, volumul era astfel aşezat încât fantoma albă de pe copertă era mai departe prezentă, *era acolo*, dar rămânea invizibilă, nu mai provoca teamă.

Pe urmă îşi mai imagina o sumedenie de alte lucruri.

— Unde te duci? întrebase, de exemplu, Pino în seara de 15 decembrie, ridicând ochii de la pasienţă.

Soţia se sculase de la masă. Fără să-i răspundă, se îndrepta spre uşă. Vocea ei calmă se auzise abia când ajunsese în penumbra coridorului la capătul căruia se deschidea chepengul scăriţei în spirală.

— Unde vrei să mă duc?! îi răspunsese. Cobor să-nchid…

Cine ştie: poate că el nu ascultase ia radio, în primele ore ale după-amiezii, transmisia de la Verona. Oricum, la nouă seara, când bătăile ceasului de la Castel se răspândiseră în tot oraşul, cu blândeţea unei bineeuvântări

(bang, bang, bang... fără îndoială că zăpada şi ceaţa le făceau să se propage atât de limpezi; da, între timp, sub sunetul lor se amplifica altul, duduitul îndepărtat al unor motoare puternice care se apropiau), la nouă seara părea normal ca Pino să se afle deja ghemuit în pătuţul lui de copii, cu păturile trase până peste urechi, cufundat în somn. Îl vedeau: ca şi cum ar fi fost în picioare, în locul îngerului păzitor de deasupra tăbliei patului. Să închidă ochii, să adoarmă cât mai repede... Auzindu-şi soţia ridicându-se de la masă spre a coborî în farmacie (la ora aceea, jos era veşnic ceva de făcut: de încheiat socotelile pe ziua respectivă, apoi de tras oblonul şi de închis cu cheia pe dinăuntru); privind-o din spate când trecea pragul sufrageriei, la ce altceva ar fi putut să se gândească Pino, dacă nu că era înaltă, frumoasă şi indiferentă? Ce altceva ar fi putut pretinde? Să-nchidă ochii şi, în seara aceea – indiferent că ascultase ori nu după-masă radioul – să adoarmă mai devreme ca de obicei.

Natural că îşi imaginau şi restul: tot ce urmase.

Îi vedeau pe cei unsprezece oameni împărţiţi în trei grupuri aliniate lângă parapetul de la şanţul Castelului; pe legionarii în cămăşi albastre într-un continuu du-te-vino în spaţiul cuprins între porticul cafenelei „Della Borsa” şi trotuarul opus; grimasa de disperare a avocatului Fano în clipa dinaintea rafalei, când îi strigase lui Sciagura, ocupat să-şi aprindă o ţigară ceva mai încolo: „Asasinule!” (un urlet atroce, teribil de puternic, ce fusese auzit din câteva case din piaţa Cattedrale şi de pe bulevardul Giovecca: adică la o depărtare de o sută de metri); pe urmă, lumina absolut fantastică, acea incredibilă lună plină care, începând de la miezul nopţii, odată cu schimbarea neaşteptată a direcţiei vântului, făcuse din fiecare piatră din oraş o bucată de sticlă sau de cărbune; şi, în sfârşit, Pino Barilari, pe care numai strigătul avocatului Fano reuşise să-l smulgă în ultima clipă din somnul lui greu, de

copil, sprijinindu-se tremurând în cârje, ascuns îndărătul geamurilor ferestrei care domina scena… Şi aceasta luni şi luni întregi, cât timp îi trebui războiului să parcurgă încet, de la sud spre nord, peninsula, adică din decembrie ’43 până în mai ’45: ca şi cum jmugânaţia colectivă avea nevoie – exactt ca un om care pentru a se pedepsi face să-i sângereze o rană nevindecată

— Să revină mereu la acea noapte cumplită şi să aibă-n faţa ochilor, rând pe rând, chipurile celor unsprezece împuşcaţi în clipa supremă, aşa cum doar Pino Barilarile. avusese…

Veniră, în sfârşit, Eliberarea şi pacea: şi pentru mulţi ferrarezi, aproape pentru toţi, dorinţa neaşteptată de a uita.

Dar se poate uita? E destul s-o doreşti?

În vara lui ’46, când, în salonul de conferinţe al fostei Case a Fasciei, din calea Cavour, începu procesul celor circa douăzeci de presupuşi autori ai masacrului înfăptuit cu trei ani în urmă – cea mai mare parte din regiunea Veneto, pescuiţi din închisori şi din lagărul de concentrare de la Colţano –, şi când, descoperit în Toscana, într-un mic hotel din Colle Val d’Elsa, unde se ascundea sub un nume fals, de către tânărul şi foarte activul secretar provincial al A.N.P.I., Nino Bottecchiari, Sciagura îşi făcu şi el intrarea în cuşca acuzaţilor, păru că s-a ivit ocazia cea mai potrivită pentru a îngropa, în sfârşit, trecutul. Din păcate, era foarte adevărat – oftau – niciun alt oraş din Italia septentrională nu dăduse atât de multe adeziuni la Republica din Salo ca Ferrara, nicio burghezie nu se înclinase atât de prompt în faţa stindardelor întunecate, puştilor mitralieră şi pumnalelor diferitelor miliţii şi corpuri speciale: Brigăzile Negre Legiunea a zecea, Paraşutiştii şi altele. Şi totuşi, ar fi fost nevoie de foarte puţin, în fond, pentru ca greşeala de calcul comisă de atâţia sub presiunea unor evenimente excepţionale – o simplă şi omenească greşeală de calcul pe

care comuniştii locali, instalaţi la Primărie din ’45, aveau tendinţa să o transforme într-o veşnică pecete a ruşinii – să devină, împreună cu toate celelalte, un vis unt, un coşmar îngrozitor din care să se scoale plini de speranţă şi de încredere în ei înşişi şi în viitor! Ar fi. fost nevoie doar de condamnarea exemplară a asasinilor şi, îndeosebi, a lui Sciagura: şi s-ar fi şters rapid orice amintire a nopţii de 15 decembrie 1943, acea noapte decisivă, fatală.

Procesul înainta greoi, într-o atmosferă de zăduf şi de plictiseală, trezind în publicul ce se înghesuia să participe-n masă la toate şedinţele, un sentiment crescând de inutilitate şi neputinţă.

Curtea, enervată şi deranjată de difuzoarele instalate de către C.L.N. pe bulevardul respectiv, dar cu ramificaţii până în centru, chiar şi pe bulevardul Roma, îi interoga pe deţinuţi unul după altul. Dar dindărătul gratiilor cuştii mari pe care o găsiseră aşezată pe o latură a sălii, între două ferestre, acastia răspundeau mereu la fel: niciunul din ei nu participase la expediţia de pedepsire din decembrie ’43, ba, mai mult, niciunul din ei nu fusese vreodată la Ferrara. Toţi păreau atât de siguri că n-aveau de ce se teme şi că, în cej mai rău caz, aveau să scape din insuficienţă de prebe, încât unii îndrăzneau să glumească, să facă spirite. De pildă, unul din Treviso – brunet, în jur de patruzeci de ani, eu părul lung şi cârlionţat, cu fălci late parcă murdare din pricina bărbii admise că da, fusese efectiv o dată la Ferrara: dar cu douăzeci de ani în urmă, pe bicicletă, ca să-şi caute logodnică; spirit ce-l făcu pe preşedinte, veşnic gata să se sustragă atmosferei de judecată populară, revoluţionară pe care voiseră s-o dea prociesrului (acceptase să desfăşoare şedinţele în localul fostei Case a Fasciei – aşa se exprimase la deschidere, în prima zi – numai şi numai fiindcă sediul tribunalului, pe jumătate distrus într-un bombardament din ’44 şi în cure de reconstrucţie, nu putea fi încă folosit…) să aibă un

zâmbet şiret, tipic napoletan, binevoitor şi înţelegător.

Cât despre Sciagura, nu numai că nega, cum era de prevăzut, cea mai mică participare, directă sau indirectă, la „faptele” din 15 decembrie 1943, dar, din clipa în care partizanii lui Ni-no Bottecchiari îl dăduseră pe mâna carabinierilor şi aceştia, după ce-i puseseră cătuşele, îl băgaseră şi pe el în cuşcă, nu lăsase să-i scape nicio ocazie de a manifesta, odată cu cel mai viu respect faţă de Curtea chemată să-i judece „activitatea” (faţă de „domnul” Preşedinte se arăta mai mult decât obsecvios, aproape umil), cel mai profund dispreţ pentru mulţimea ce umplea până la refuz spaţiul destinat publicului, în comportarea căreia – avu nas să declare la un moment dat – se putea vedea limpede efectul „actualei stări de lucruri”. Deci aşa – adăugă – cu această ură subversivă, cu această sete da răzbunare ce se citea pe fiecare chip (pe multe din ele le recunoştea – rânji –, aparţineau unor persoane gata oricând, azi, ca şi „ieri”, să bată din palme şi să strige trăiască), deci, cu asemenea sisteme intenţionau să realizeze pacificarea ţării, mult dorită şi, într-adevăr, de dorit? Acesta era climatul de libertate rezervat Curţii spre a putea emite o judecată dreaptă şi senină în privinţa unui om ca el, vinovat doar de a fi fost un „soldat în slujba unei Idei”?

Erau simple prafuri în ochi, manevre de deviere: puse la cale ca să câştige timp, ca să împiedice procesul ce căpătase o coloratură exagerat de obiectivă, justiţiară, să-i dăuneze până la urmă, ca şi cum ar fi fost un proces politic.

„Am fost soldatul unei Idei”, repeta întruna, complăcându-se, „nu zbirul unui sistem sau, mai rău, sluga străinului!”

Ori, melancolic: „Acum toţi mă vorbesc de rău!”

Era tot ce spunea. Dar de fiecare dată parcă insinua că actualii săi persecutori să nu-şi facă iluzii că prin

condamnarea lui se va uita ce fusese până mai ieri. Toţi fuseseră la fel ca el, mai mult sau mai puţin fascişti: şi niciun verdict al nici unui tribunal n-avea să reuşească să şteargă acest adevăr.

Şi, la urma urmei, de ce anume era acuzat? – porni la atac într-o zi. Dacă înţelesese bine, îl acuzau că furnizase lista celor unsprezece persoane împuşcate în noaptea de 15 decembrie 1943, şi condusese personal execuţia acelor „nefericiţi”. Numai că pentru a convinge un tribunal „serios”, un tribunal „regulamentar”, că el, Carlo Aretusi, înfăptuise într-adevăr cele două lucruri – întocmise lista şi condusese operaţia de împuşcare – era nevoie de probe, nu de simple supoziţii! „Nu mai pălăvrăgiţi atâta despre măcel, fiindcă subsemnatul e gata să-şi asume întreaga şi deplina responsabilitate!”, se părea că ar fi declarat la câteva zile după „faimoasa noapte”: şi s-ar fi putut ca acestea să fi fost într-adevăr vorbele lui la un moment dat. Dar ce era eu asta? Trebuiau probe, probe şi iar probe! Pentru că frazele pe care s-ar fi putut să le rostească atunci, „la cald”, erau „probabil” menite să convingă „alaiul germ an „de sinceritatea şi fidelitatea necondiţionată a Italiei. După 8 septembrie ’43, nemţii deveniseră adevăraţi stăpâni ai ţării, şi, după cum se ştie, nu i-ar fi costat nimic să prefacă orice aşezare italienească într-un morman de ruine. Deci nu contau nişte cuvinte spuse pe deasupra şi în public spre a fi auzite de „unii” şi raportate. Contau acţiunile, faptele, ca să nu mai adăugăm medaliile de virtute militară pe care le câştigase în primul război mondial pe câmpul de luptă împotriva nemţilor, faţă de care era acuzat acum de servilism (servil, tocmai el, soldat din trupele de asalt de la Piave, haida de!). Şi, fiindcă fusese menţionată adunarea de la Cassa Agricola, de ce să nu amintim că deputatul Bottecchiari care, până la căderea „guvernului Badoglio” făcuse parte, după cum se ştie, din Consiliul de administraţie, fusese eliberat de

Crăciun din temniţa de pe strada Piangâpane, datorită intervenţiei directe a lui Carlo Aretusi? Cu aceeaşi ocazie fusese eliberată şi învăţătoarea Trotti – altă socialistă

— Care, din păcate, nu mai putea depune mărturie în favoarea lui. Deputatul Bottecchiari, însă, se bucura încă de o sănătate perfectă, slavă Domnului. De ce nu se luau măsuri să fie convocat imediat (deputatul Bottecchiari era o persoană de toată lauda, un om leal, deasupra oricăror meschinării: tocmai de aceea el, Carlo Aretusi, avusese cea mai mare stimă, şi asta încă din îndepărtatele vremuri ale anilor ’20, ’22) invitându-l să declare ce ştia? Adevărul era că azi, pretutindeni în Italia, uzanţele politice apăreau mult înrăutăţite faţă de odinioară! Şi mai trebuia spus încă un adevăr: că astăzi voiau să condamne în Carlo Aretusi pe regentul Secretariatului federal fascist din Ferrara, „înălţat” în această funcţie a doua zi după moartea consulului Bolognesi. Din acest motiv „de delicată nuanţă politică” se cerea astăzi pinlea lui Carlo Aretusi... Însă un tribunal „serios”, un tribunal „regulamentar”, un tribunal ce nu s-ar fi lăsat „condiţionat de pasiuni politice” ar fi înţeles cu uşurinţă că acceptase atunci funcţia de regent, exclusiv în scopul de a-d împiedica pe o grămiadă de „ticăloşi iresponsabili” să instaureze un regim de teroare. Ca o dovadă: care fusese prima măsură luată de el îndată ce fusese numit regent, dacă nu cea de a reda neîntârziat familiilor respective cadavrele victimelor?

Ca să fim drepţi, preşedintele îşi amintea din când în când să-l întrerupă, rechemându-l cu blândeţe la ordine: şi el, întotdeauna gata să se supună, îşi descleşta imediat mâinile de pe gratiile cuştii de care se agăţa când vorbea, îşi lua privirile arzătoare de la mulţimea din fundul sălii şi se aşeza iar pe bancă, în rând cu ceilalţi imputaţi. Dar pauzele acestea durau foarte puţin, La prima frază a procurorului care nu-i plăcea, la orice depoziţie socotită de el „eronată”, sau chiar la un simplu murmur al publicului,

dar, mai cu seamă, la cea mai mică aluzie referitoare la prezenţa lui activă la execuţia din noaptea de 15 decembrie 1943, sărea din nou în picioare, se agăţa din nou de gratii cu furie sălbatică şi-n sală se înălţa iar vocea sa grea şi neplăcută de vechi stăpân, pe care difuzoarele de afară o răspândeau în oraş pe o mare întindere.

— Să vină martorii! urla ca apucat. Să vedem cine are curajul să afirme aşa ceva în faţa mea!

Tăcu, însă, brusc atunci când îl văzu deschizându-şi drum prin mulţime, sprijinit cu o mână de braţul tinerei sale soţii, iar cu cealaltă de un baston gros şi noduros, cu măciulia din cauciuc (picioarele slabe ca nişte aşchii în pantalonii de modă militară îi ieşeau în afară, din cauza efortului de a păşi, ca nişte stranii coase laterale), pe Pino Barilari în persoană.

Imobil, aproape fascinat, din clipa aceea nu-şi mai dezlipi ochii de pe farmacistul căruia secretarul provincial al A. NJP. I. Nino Bottecchiari, niciodată absent din aulă (printre altele, el fusese cel ce sugerase în scris Curţii să fie convocat paraliticul) se grăbise îndată să-i găsească loc, împreună cu soţia, în sectarul rezervat martorilor. Se mărginea să-şi netezească încet cu dreapta părul de un cenuşiu-roşcat. Şi între timp, era lesne de înţeles, mintea-i lucra, îi lucra fără odihnă.

Veni rândul lui Pino Barilari.

Înaintă, susţinut în continuare de soţie, şi jură regulamentar, deşi abia auzit.

Dar, cu un moment înainte de a răspunde la întrebarea preşedintelui, pronunţând clar, aproape sacadat, acel unic cuvânt: „Dormeam”, oare, exact ca înţepătura unui ac într-o băşică umplută cu aer, redusese dintr-odată la zero enorma tensiune generală (tăcerea era absolută, nimeni nu respira; până şi soţia se aplecase să-i scruteze, neliniştită, chipul): exact în momentul acela, mai mulţi din cei prezenţi îl văzură limpede pe Sciagura făcând

un fel de schimă rugătoare, rapidă, furişă în direcţia lui Pino Barilari; şi pe acesta clipind, chiar aşa, clipind imperceptibil în semn de înţelegere.

V

Însă, înainte de a se spune ultimul cuvânt în această chestiune, fu necesar să mai aştepte câţiva ani. Între timp fiecăruia i se dădu posibilitatea să-şi reia locul. Pino Barilari reîncepu să-şi petreacă o bună parte a zilei aşezat în faţa ferestrei obişnuite: dar devenind agresiv şi ironic, cu un binoclu de munte veşnic la îndemână, implacabil în funcţia de supraveghetor aproape perpetuu al trotuarului de vizavi, pe care părea să şi-o fi asumat şi toţi ceilalţi, bătrânii *habitues*[26] laolaltă cu tinerii din noile generaţii (bineînţeles inclusiv Sciagura, al cărui proces fusese încununat în final printr-o absolvire completă) îşi împărţeau din nou măsuţele şi scaunele cafenelei „Della Borsa”, de dedesubt.

În ’48, îndată după alegerile din 18 aprilie, Anna Barilari părăsi casa soţului, începând imediat formalităţile în vederea despărţirii legale. Lumea bănuia că avea să se ducă la tatăl ei, plutonierul Repetto. Dar se înşela.

Se duse să locuiască singură într-un mic apartament la capătul bulevardului Giovecea, pe lângă Prospettiva: două ferestre protejate de un grilaj bombat din fier dau direct spre trotuar. Deşi avea aproape treizeci de ani şi, după cât de frumos se împlinise, arăta mai mult, începu iar să circule pe bicicletă, ca pe vremea când era fată şi târa după ea un cârd întreg de colegi de liceu; în oraş erau încă destui care-şi mai aminteau.

Se înscrise la Facultatea de desen de pe strada Romei (dar trecu pe acolo cel mult vreo două-trei ori), purta pulovere pe gât care-i scoteau în evidenţă pieptul provocator, părul de un blond cânepiu, lung, lăsat pe

---

26 Obişnuiţi (fr.). '

spate, şi se farda mai mult ca oricând. Visa, probabil, să le imite pe existenţialistele de la Paris şi de la Roma. În realitate, îşi trăia viaţa, ce să mai discutăm! – garantau cei în măsură să ştie – şi nici măcar nu se ascundeau: dacă era adevărat, şi era, că frecventa lunea restaurantele şi bodegile din San Romano cu scopul evident de a agăţa vreun străin, din cei picaţi la Ferrara cu ocazia târgului.

În orice caz, din când în când dispărea pe perioade oscilând între o săptămână şi douăzeci de zile. Când reapărea, o însoţea adesea câte o prietenă pescuită cine ştie unde, cu care câteodată era văzută, o lună întreagă, plimbându-se la braţ în sus şi-n jos pe bulevardul Giovecca şi chiar pe bulevardul Roma, stârnind, mai ales când trecea pe sub porticul cafenelei „Della Borsa”, acelaşi val de interes. Cine putea fi bruneta cu ochi maliţioşi care mergea acum lângă Anna? – se auzeau întrebări din toate părţile. Nu era cumva din Bologna? Nu era cumva din Roma? Dar cealaltă, cea cu ochii albaştri, chipul fin şi palid, pantofi fără toc şi, parcă, fără talpă, nu era cumva din Florenţa, sau era o străină…?

Ca să fim sinceri, nu lipseau niciodată cei amatori să se aventureze chiar în aceeaşi seară la capătul străzii Giovecca. Odată sosiţi în faţa apartamentului ocupat de fosta doamnă Barilari, băteau discret în geamuri, iarna spre a li se da drumul înăuntru, iar vara, uneori, pur şi simplu pentru a schimba două vorbe, de la trotuar la fereastră. Astfel încât, trecând prin părţile acelea în unele nopţi din iulie şi august, în jurul orei douăsprezece (lumina lampionului apropiat se răsfrângea nu pe pervaz, ci în părul Annei, tot mai oxigenat, strălucind parcă-n negură prin propria lui lumină), era destul de normal să zăreşti un grup de trei, patru bărbaţi stând de vorbă cu ea şi cu prietena din momentul respectiv.

În general, erau tipi între treizeci şi patruzeci de ani, din care mulţi căsătoriţi şi cu copii. O cunoşteau pe Anna

de când era fată, unii îi fuseseră chiar colegi de şcoală: rezultatul era că mai târziu, pe la unu sau două, când se întorceau la cafeneaua „Della Borsa”, lăsându-se să cadă obosiţi, înfierbântaţi, cu mânecile hainelor de pânză suflecate, pe scaunul de lângă o măsuţă, îşi umpleau timpul până se făcea ora de culcare, discutând şi povestind despre ea.

Nu, hotărât, Anna nu avea deloc un caracter comod!

— Suspinau ei.

Asta poate pentru că, doar cu puţin înainte fusese ceea ce se numeşte o doamnă respectabilă, de aceea îi era ruşine să o facă pentru bani; sau poate pentru că nici ei nu reuşeau să înlăture anumite complicaţii: oricum, dintr-un motiv sau altul – afirmau –, nu ştiai niciodată cum s-o iei. Se supăra dintr-o nimica toată, îi vorbeai de pe trotuar şi deodată-ţi trântea fereastra-n nas, pentru ca s-o deschidă peste câteva minute în cazul când cineva, în tec să ridice din umeri, s-o trimită la dracu’ şi să plece, începea iar să bată-n geam şi să fluiere. Chiar dacă intrai în casă, era aceeaşi poveste. La urmă, de pildă, nu erai nicicând sigur dacă trebuie sau nu să insişti ca să accepte mia de lire. Şi lungile preludii sentimentale (era de sperat ca lunea să fie ceva mai expeditivă ou negustoraşii de ţară şi ou intermediarii de terenuri!) la care era obligat să se supună orice concetăţean şi în special orice fost coleg de şcoală? Şi neplăcerea produsă de sporovăiala ei iute, continuă, neobosită? De exemplu, în timp ce se îmbrăca începea iar să povestească despre ea, despre Pino Barilari (e adevărat că-i părăsise – spunea, – dar nu înainte de a-l fi dat în grija unei femei cu ora, bătrână şi foarte pricepută), despre anii în care trăise împreună cu soţul ei în apartamentul de deasupra farmaciei, despre motivele pentru care se căsătorise şi apoi despre cele care o hotărâseră să se despartă în mod legal: vorbea numai şi numai despre asta. După ce fusese lovit de paralizie – explica – se înţelege că

începuse să-l trădeze când cu unul, când cu altul, fiindcă el era ca un copil „un copil bolnav, sau ca un bătrân, iar ea abia trecuse de douăzeci de ani. Haosul provocat de război, alarmele, bombardamentele, spaimele de tot felul grăbiseră lucrurile... însă îl iubise întotdeauna: ca pe un frate mai mic. Dacă-i punea coarne, o făcea pe ascuns, cu toate precauţiile posibile, ca el să nu-şi dea seama. Şi nici măcar prea des.

Era atât de târziu când se apucau să relateze poveştile Annei Barilari, bulevardul Roma atât de pustiu şi de tăcut, încât glasurile răsunau ca-ntr-o sală. Nu se auzea decât fluieratul vreunui tren în depărtare şi, din sfert în sfert de oră, bătăile orologiului de la Castel, răsunând una câte una în vârful turnului din faţă.

Într-o noapte de la sfârşitul lui august ’50, unul din ei istorisi ceva nou (dar de data aceasta vorbea în şoaptă, ridicând într-una privirea în sus, de parcă s-ar fi temut să nu-l asculte cineva).

Cu puţin înainte – începu să povestească – se găsea împreună cu doi prieteni, cutare şi cutărică, în casa Annei. Ea fusese deosebit de plictisitoare toată seara. Aşa că, la un moment dat, enervat că o luase încă o dată de la capăt cu aceleaşi lucruri, o întrerupsese:

— Grozavă iubire aveai pentru bărbatu-tău! îi spusese râzând. Îl iubeai, dar te duceai cu cine-ţi plăcea. Hai, lasă, că întotdeauna ai fost o mare şmecheră!

Parcă venise sfârşitul lumii.

— Laşilor! Neruşinaţilor! Rahaţilor! începuse să urle. Afară din casa mea!

Era ca o fiară. Cealaltă fată, una din Modena, ţipa şi ea de parcă-i tăia cineva beregata. Dar după ce le ceruseră scuze, se calmaseră amândouă destul de repede. Şi, să vezi acum ce ieşise din gura Annei.

Pe Pino îl iubise întotdeauna – începuse să spună pe un ton plângăcios, ca de obicei. Şi până la o anumită dată,

acordul dintre ei fusese perfect.

De când nu mai putea merge, îşi petrecea zilele aşezat în faţa ferestrei de la sufragerie, rezolvând toate jocurile din *săptămâna enigmistică* şi din alte asemenea reviste, după care era înnebunit. Nu avea nimic de făcut: asta explică de ce în scurt timp, tot exersând, devenise excepţional de priceput la genul acesta de jocuri distractive, în special la cuvinte încrucişate şi rebusuri… Astfel, pentru ca ea să-şi dea seama cât era de grozav, se târa uneori pe cârje până la scăriţa în spirală ce da în încăperea din dosul prăvăliei şi de acolo, aplecându-se prin chepeng, se apuca s-o strige cu asemenea insistenţă şi nerăbdare încât trebuia să lase baltă casa şi să urce imediat, aşteptând ca el, după ce-i arăta problema, să se hotărască în sfârşit, cu ochii strălucind de satisfacţie, să-i dezvăluie soluţia. Ea îi făcea toate seriile de injecţii la care-l obliga boala; ea îl aşeza-n pat în fiecare seară pe la nouă. Ce importanţă avea că numai dormeau împreună? Nici înainte de boală el nu prea ţinuse să doarmă împreună: de-ţi venea să te gândeşti la un moment dat că fusese mai mult decât mulţumit că se putea reîntoarce singur în cămăruţa pe care o ocupase în copilărie… Nu: doi oameni puteau foarte bine să doarmă împreună şi totuşi să nu se iubească deloc!

În orice caz, între ei totul se schimbase complet începând din noaptea de 15 decembrie 1943 – faimoasa noapte a masacrului.

După ce-l culcase-n pat ca în fiecare seară, ea plecase, convinsă că se va putea întoarce maximum peste o oră (cu scuza farmaciei, obţinuse un permis, valabil în timpul camuflajului). Însă nu trecuse nici măcar o ju?mătate de oră şi pe străzi începuseră împuşcăturile: împuşcături ce-o siliseră să rămână în casa unde se afla – casa unui tip oarecare, nu contează numele! – până la patru dimineaţa.

Cum încetaseră împuşcăturile, se repezise afară. O ţinuse numai într-o goană pe tot bulevardul Giovecca, absolut pustiu. Numai când, ajunsese la colţul Teatrului Municipal văzuse dintr-odată morţii, îngrămădiţi pe trotuarul din faţa farmaciei.

Îşi amintea foarte bine fiece amănunt al scenei, de parcă ar fi avut-o şi acum înaintea ochilor. Revedea bulevardul. Roma complet pustiu sub luna plină: zăpada întărită de frig, presărată – ca o pulbere strălucitoare peste tot; un aer atât de transparent şi de clar, încât se puteau citi orele la ceasul Castelului: era exact patru şi douăzeci –, în sfârşit, cadavrele, care, din locul de unde le privea, semănau cu nişte baloturi de zdrenţe, dar pricepuse imediat că erau trupuri omeneşti. Fără să-şi dea seama ce făcea, parcă hipnotizată, ieşise de sub porticul Teatrului Municipal şi o pornise spre ei în diagonală, complet, descoperită.

De abia în mijlocul străzii, când se afla în plină lumină, la circa cinci-şase metri de prima grămadă a celor împuşcaţi, îi trecuse prin minte gândul la Pino. Se întorsese brusc. Şi Pino era acolo, îndărătul geamurilor de

Ia sufragerie, nemişcat: o umbră abia vizibila ce se uita la ea.

Rămăseseră aşa, privindu-se fix, vreme de câteva secunde. El, din întunecimea camerei, ea, din stradă, fără să-şi dea seama ce să facă.

În sfârşit se hotărâse şi intrase în casă. / în timp ce suia pe scăriţa în spirală, se gândea ce trebuia să spună. În fond nu era nicio greutate să născocească o poveste oarecare şi să se poarte în aşa fel încât Pino s-o creadă. În fond, Pino. era un copil şi ea mama lui.

Numai că de data aceea Pino nu-i permisese să născocească nicio poveste. Când intrase în sufragerie, el nu mai era acolo. Era deja în cămăruţa lui, întins în pat, cu faţa la perete şi pătura trasă până peste urecir; şi,

judecând după felul cum respira, s-ar fi zis că doarme. Să-l trezească, aşa ar fi trebuit să facă! Dar dacă dormea de-a binelea şi ea avusese în stradă, cu puţin înainte, o simplă halucinaţie?

Cuprinsă de îndoială, închisese încetişor uşa şi se dusese-n camera ei să se culce. Se gândea că peste câteva ore avea să afle adevărul, dacă nu de pe buzele lui Pino, în orice caz de pe faţa lui. În schimb, nimic. Niciun cuvânt din partea lui, nicio privire care s-o lase să înţeleagă. Nici în dimineaţa aceea şi nici altă dată.

Şi de ce toate acestea, de ce? Dacă fusese treaz în noaptea aceea, de ce nu vruseise s-o admită nicicând? Se temea? Dar de cine şi de ce în mod concret? Aparent nu se schimbase nimic în relaţiile dintre ei. Numai că de atunci încolo – sau, mai bine zis, după încheierea procesului Aretusi –, îl apucase mania binoelului şi îşi petrecea zilele supraveghind trotuarul de vizavi, râzând şi bolborosind pentru el însuşi;, fără s-o mai cheme sus, cum obişnuia odinioară, ca să-i arate ce grozav era la rezolvarea cuvintelor încrucişate şi a rebusurilor.

Să fi devenit, oare, nebun? Se putea întâmpla, dată fiind boala pe care o avea. Dar, pe de altă parte, cum putea să mai continue convieţuirea lor, fără ca, încet-încet, să nu înnebunească şi ea până la urmă?

CUPRINS

Lector: ELENA MURGIT
Tehnoredactor: AURELTA ANTON

Bun de tipar: *15.1.981. Coli că.*: *11, 34. Coli tipar*: 9

Tiparul executat sub cd. 5232/980, la întreprinderea poligrafică Bacău, str. Eliberării nr. 63.

Luarai-aa este tipărită pe hârtie fabricată de C.C.H. „ ete Bacău